

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ASURLULAR'DA TARİH YAZIMI VE TAKVİM SİSTEMİ

**Hazırlayan
Ahmet Selim BAYSAL**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Doktora Tezi

**Aralık 2016
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ASURLULAR'DA TARİH YAZIMI VE TAKVİM SİSTEMİ

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Ahmet Selim BAYSAL**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

**Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü
Tarafından maddi olarak desteklenmiştir.**

**Aralık 2016
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ahmet Selim Baysal

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Asurlular’da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan:

Adı – Soyadı:

İmza:

Danışman:

Adı – Soyadı:

İmza:

Anabilim Dalı Başkanı:

Adı- Soyadı:

İmzası:

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında **Arş. Gör. Ahmet Selim Baysal** tarafından hazırlanan “**Asurlular’da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalı, **Eskiçağ Tarihi** Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 29/12/2016

KABUL

JÜRİ:

Danışman : Prof Dr. Hasan Ali ŞAHİN

.....

Üye : Prof.Dr. Salih ÇEÇEN

.....

Üye : Prof.Dr.İrfan ALBAYRAK

.....

Üye : Prof.Dr.Hava SELÇUK

.....

Üye : Doç.Dr.Celil ARSLAN

.....

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 04/01/2017 tarih ve 01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

04/01/2017
Prof.Dr.Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Eski Asur Krallığı, M.Ö. 2000'lerde Asur Şehri'nde gelişme imkânı bulmuş, M.Ö. 1. Binyıl'da Asur bir imparatorluk haline gelip Eski Yakındoğu tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Basra Körfezi'nden Anadolu içlerine, Mısır'dan Zagros Dağları'na kadar birçok kavmi hâkimiyeti altına alan Asurlular, aynı zamanda zengin bir tarihi ve kültürel miras bırakmışlardır. Biz bu çalışma ile Asur mirasından “Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi” konularını araştırdık.

Asurlular'da hafta kavramı, ay adları ve yıllara isimlerini veren lîmumların kaydedildiği lîmum listeleri gibi Asur Takvimi'nin içeriği hakkında bize kaynak olan bazı çalışmalar vardı. Ancak bu çalışmalarda genellikle Asur Takvimi'nin alt başlıkları ayrı ayrı değerlendirilmiştir ve çalışmalar, takvim konusunu bir bütün olarak ortaya koymamıştır. Aynı şekilde tarih yazıcılığı konusunda Asur kral yazıtları, kral listeleri, Asurlular'da arşivcilik ve kütüphanecilik gibi konularda çalışmalar yapılmıştır. Ancak yine bu çalışmalarda da Asur tarih yazıcılığı bir bütün olarak ele alınmamıştır. Takvim ve tarih yazıcılığı konularının alt başlıkları hakkında yapılan çalışmaların birçoğu son derece profesyonel çalışmalardır. Detayların çokluğu nedeniyle olsa gerek ki, tek başına bir Asur Takvimi ve Asur tarih yazıcılığı konularında genel bir değerlendirme yapan eser meydana getirilmemiştir.

Biz bu çalışmamızda, konumuzla ilgili çalışmaları toparlayıp Asur Takvimi'ni sistemli bir şekilde inceleyip değerlendirdik. Sumer ve Bâbil takvimlerinin Asur Takvimi'ne ve bugünkü takvimlere etkilerini inceledik. Bazı konularda kendi görüşlerimizi de sunduk. Tarih yazıcılığı konusunda ise Asurlular'ın tarihleme yöntemlerini, Asur kral yazıtları, kral kitabeleri gibi tarih yazıcılığı örneklerini ve Asurlular'da arşivcilik ve kütüphanecilik konularını inceledik. Bunları değerlendirip “Asurlular'da Tarih Yazıcılığı” olmak üzere tek başlık altında topladık. Asur kral yazıtlarından yola çıkarak Asur devlet ideolojisinin genel bir değerlendirmesini yaptık.

Çalışmam boyunca bana her türlü desteği veren değerli danışmanım Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN Hocam'a sonsuz teşekkürler.

Eserlerinden faydalandığım, kendilerinden ders aldığım, beni yönlendiren ve doktora sonrası kendileri ile çalışmaya devam etmekten memnuniyet duyacağım. Prof. Dr. Hava SELÇUK ve Doç. Dr. Ali SELÇUK Hocalarım'a, Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Doç. Dr. Celil ARSLAN ve Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN Hocalarım'a, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mustafa ÜNAL Hocam'a, tezimin olgunlaşmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Salih ÇEÇEN Hocam'a ve Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK Hocam'a sonsuz teşekkürler.

Her zaman yanımda olan çok değerli dostum, yol arkadaşım Sayın Arş. Gör. Aziz Altı'ya ve her konuda beni destekleyen değerli aileme ve diğer tüm dostlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Doktora tez çalışmam Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü tarafından maddi olarak desteklenmiş olup, Türk Tarih Kurumu'na bilimsel çalışmalara verdiği destekten dolayı ülkem adına teşekkür ederim.

Ahmet Selim BAYSAL

ASURLULAR'DA TARİH YAZIMI VE TAKVİM SİSTEMİ

Ahmet Selim BAYSAL

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Doktora Tezi, Kayseri 2016
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ÖZET

Eski Mezopotamya bilim ve kültürü Sumerliler'den itibaren Asur ve Babil Devletleri'nin yıkılışına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Sumer ve Babil Takvimleri Asur Takvimi'ni ziyadesiyle etkilemiştir. Aynı zamanda Eski Mezopotamya takvim sistemleri günümüz takvimlerini de etkilemişlerdir. Hicri Takvim'de binlerce yıllık Sami geleneği takip edilmiştir. Bizim kullandığımız Miladi Takvim'de ay adlarından bir kısmı Sumer, Babil ve Asur kökenlidir.

Asurlular gelişmiş bir takvim sistemiyle birlikte çeşitli tarih düşme yöntemleri kullanmışlardır.

Asur kral listeleri ve kral yazıtları onların sistemli bir şekilde tarihsel kayıtlar tuttuklarını göstermiştir. Asur kral yazıtları, Yakındoğu'nun antik tarihi açısından önemlidir. Asur kral yazıtlarından, Eski Ön Asya'nın tarihi coğrafyası ve Asur devlet ideolojisi hakkında detaylı bilgiler edinmekteyiz. Asur kütüphaneleri, Asurlular'ın bilime verdikleri değeri göstermektedir. Asur Kralı Asurbanipal, memurlarına bir emir vererek Sumer, Babil ve Asur'un dini, edebi, bilimsel, hukuki ve tarihi metinlerini araştırıp bulmalarını ve bunları kopyalayıp Asurbanipal Kütüphanesi'ne getirmelerini istemiştir. Sonuçta onbinlerce yazılı metin kopyalanmış ve Asurbanipal Kütüphanesi'nde saklanmıştır. Asurbanipal bu eserleri koruyup saklamakla dünya bilim ve kültür mirasına çok büyük katkılar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asur Takvimi, Asurlular'da Tarih Yazımı, Asurbanipal Kütüphanesi, Asur Kral Yıllıkları, Asur Kral Kitabeleri.

HISTORIOGRAPHY AND CALENDAR SYSTEM IN ASSYRIANS

Ahmet Selim BAYSAL

Erciyes University Institute of Social Sciences,
Phd Dissertation, Kayseri 2016
Thesis Supervisor: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ABSTRACT

Science and culture of the Old Mesopotamia has been proceeded continuously from Sumerians until collapse of the Assyrian and Babylonia states. The Sumer and Babylonia calendars have influenced the Assyrian calendar excessively. Also, the Old Mesopotamia calendar systems have influenced our current calendars as well. In the Hegira calendar, thousands old Semitic tradition has been followed. Some names of the months in the Gregorian calendar we now use are based on Sumer, Babylonia and Assyria. Assyrians have used an advanced calendar system along with various date reduction systems. King of Assyria lists and Assyrian king's inscriptions shows that they have kept historical records systemically. Assyria king inscriptions are important in terms of ancient history of the Near East. From the Assyrian king's inscriptions, we obtain detailed information about Old Asia Minor region's historical geography and state ideology of Assyria. Assyrian libraries shows the value Assyrians attach on science. Asurbanipal, the King of Assyria ordered his officials to research and find religious, literary, scientific, legal and historical texts of Sumer, Babylonia and Assyria, and to copy these and then to bring to Asurbanipal Library. Ultimately, thousands of written texts have been copied and preserved in Asurbanipal Library. Asurbanipal has made substantial contributions to the world's scientific and cultural heritage by protecting and preserving these.

Key Words: The Assyrian Calendar, Historiography in Assyrians, Asurbanipal Library, Annals of Assyrian Kings, Assyria King's Epigraphs.

İÇİNDEKİLER

ASURLULAR'DA TARİH YAZIMI VE TAKVİM SİSTEMİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGE VE KISALTMALAR	x
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
I. Eski Mezopotamya'da Gökbilimi ve Takvim	2
II. Kaynaklar	9
III. Asur Şehir Devleti'nin İmparatorluklaşma Süreci	16

I. BÖLÜM

ASURLULAR'DA ZAMAN KAVRAMI

I.I. Bērum / İki Saatlik Zaman:	26
I.II. Ūmum / Gün:	26
I.III. Hamuštum / Hafta:	27
I.IV. Šapattum / 15 Günlük Süre:	30
I.V. Warḫum / Ay:	31
I.VI. Līmum / Yıl.....	36
I.VI.I. Asurlular'da Yıllara İsim Verme Geleneği ve Līmum Memuriyeti:	36

II. BÖLÜM

ASURLULAR'DA TARİH YAZICILIĞI VE YÖNTEMLERİ

II.I. Eski Mezopotamya'da Arşivcilik Ve Kayıt Tutma Geleneği	45
---	-----------

II.II. Tarihleme Yöntemleri	49
II.II.I. Eski Asur Resmî Tarihleme Sistemi	50
II.II.I.I. Hamuštum (Hafta) Tarihlemesi:.....	50
II.II.I.II. Šapattum (15 Günlük Süre) Tarihlemesi:	51
II.II.I.III. Warhum / Ay Tarihlemesi:.....	51
II.II.I.IV. Līmum / Yıl Tarihlemesi.....	52
II.II.II. Anadolu Tarihleme Sistemi:	53
II.II.III. Kral Kitabelerindeki Tarihlemeler ve Tevrat'taki Eşzamanlılıklar	59
II.III. Asur Kral Listeleri	61
II.IV. Asur Kral Yazıtları.....	70
II.V. Asur Arşiv Ve Kütüphaneleri	87
II.V.I. Aşşur Mabedi Arşivi.....	89
II.V.II. Asurpanipal'in Ninive Kraliyet Arşivi ve Kütüphanesi	90
II.V.III. Nabu Mabedi Kütüphanesi.....	94
II.V.IV. Özel Evlerdeki Arşivler:.....	94

III. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TAKVİMLERİNİN GÜNÜMÜZ TAKVİMLERİNE ETKİLERİ

III.I. Harranlılar ve Onların Takvimleri	99
III.II. Türkçe Ay Adları ve Kökenleri.....	102
SONUÇ.....	107
EKLER.....	114
KAYNAKÇA	127
İNDEK.....	145
ÖZGEÇMİŞ.....	147

SİMGE VE KISALTMALAR

- [] : Tabletın o kısmının tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
- [()] : Metnin tahrip edilmiş kısımlarının, duplikat ya da paralel metinler aracılığıyla tamamlandığına işaret eder.
- < > : Metni yazan kâtip tarafından unutulmuş olan muhtemel işaretleri belirtir.
- () : Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveyi gösterir.
- X : Belgede okunamayan işaret veya işaretleri gösterir.
- : Akadca sözcüklerin transkripsyonlarında hece arasına konur.
- ? : Kendinden önce gelen işaretin okunuşunun kesin olmadığını gösterir.
- ! : Kendinden önce gelen işaretin anormal olduğunu gösterir.
- AA : Anatolia Antiqua
- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.t. : Adı geçen tez
- AJA : American Journal of Archaeology
- AJSLL : The American Journal of Semitic Languages and Literatures
- APA : Acta Praehistorica et Archaeologica
- APSR : The American Political Science Review
- ARAB : Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II, Chicago 1926-1927.
- ASOR : The American Schools of Oriental Research
- AÜ : Ankara Üniversitesi
- BA : The Biblical Archeologist
- BASOR : Bulletin of the American Schools of Oriental Research
- BIAA : British Institute of Archeology at Ankara.
- Bkz. : Bakınız
- BM : British Museum
- C. : Cilt
- CAD : The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
- CAH : Cambridge Ancient History

Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Har.	: Harita
Haz.	: Hazırlayan
JAOS	: Journal of the American Oriental Society
JBL	: Journal of Biblical Literature
JCS	: Journal of Cuneiform Studies
JHS	: The Journal of Hellenic Studies
JNES	: Journal of Near Eastern Studies
JSSEA	: Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities
Kt.	: Kültepe Tabletleri'ni ifade etmektedir.
m.	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
No	: Numara
PARS	: Proceedings of the American Philosophical Society
RIMA	: The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Toronto.
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAA	: State Archives of Assyria, Helsinki.
SAAB	: State Archives of Assyria Bulletin
SAAS	: State Archives of Assyria Studies
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume
vs.	: Vesair
WA	: World Archeology
Yay.	: Yayımlar/Yayımları

EKLER LİSTESİ

Ek 1.	Eski Yakındoğu’da Bazı Önemli Şehirler.....	114
Ek 2.	Asur İmparatorluğu ve Doğu Akdeniz Bölgesi (M.Ö. 750-625).....	115
Ek 3.	M.Ö. 824-671 Yılları Arasında Asur İmparatorluğunun Siyasi Haritası.....	116
Ek 4.	Asurbanipal Döneminden Asur Savaş Arabası Rölyefi (M.Ö. 645-635)	117
Ek 5.	Asur Kralı III. Tiglatpilaser’in Rölyefi (M.Ö. 728).....	118
Ek 6.	Asur Kralı II. Asumnasirpal’in Rölyefi (M.Ö. 865-860).....	119
Ek 7.	Sanherib Dönemi’nde Lakiş Şehri’nden Tutsaklara Yapılan İşkence (M.Ö. 700-692)	120
Ek 8.	Asur Kralı II. Asumnasirpal’in Boğa Avından Bir Sahne (M.Ö. 875-860)	121
Ek 9.	Asur Kalı Asurbanipal’in Aslan Avı Tasviri (M.Ö. 645-635).....	122
Ek 10.	Asur Kralı Asarhaddon’un Prizma Yazıtı (M.Ö. 673-672)	123
Ek 11.	Diyarbakır/Bismil İlçesi Üçtepe Höyüğü’nden (Kurkh) III. Salmanassar’ın Kireçtaşı Steli.....	124
Ek 12.	Eski Asur, Yeni Asur ve Bâbil Krallıklarında Ay Adları	125
Ek 13.	Eski Asur Takvimi, Standart Mezopotamya Takvimi ve Harran Takvimi	126

GİRİŞ

Asurlular'dan kalma ticari, siyasi, hukuki ve idari belgelerde geçen “ūmum” (gün) “hamuštum” (hafta), “šapattum” (15 günlük bir süre), “warḥum” (ay) ve “līmum” (yıl) tabirleri ve yine bu belgelerde geçen tarihleme yöntemleri, Asurlular'ın gelişmiş bir takvim sisteminin varlığını ve bu takvimin pratikte nasıl kullanıldığını göstermiştir. Asur Takvimi ve tarihleme yöntemleri konularında çeşitli çalışmalar yapılmışsa da, bu çalışmalarda takvim ve tarihleme yöntemleri konusunun alt başlıkları incelenmiş ancak kapsayıcı bir çalışma yapılmamıştır.

Asur kral listeleri, kral kitabeleri, kütüphaneler, kraliyet arşivleri ve şahıslara ait arşivler Asurlular'ın tarih yazıcılığı ve arşivcilik ile de meşgul olduklarını göstermiştir. Bu konularda da çeşitli çalışmalar yapılsa da, yine çalışmalarda Asur tarih yazıcılığı konusu bütünüyle incelenmemiştir.

Biz bu çalışmada çivi yazılı Asurca metinlerden yola çıkarak, Asur Takvimi'ni oluşturan zaman dilimlerini ve bunların niteliklerini inceledik. Bu zaman dilimlerinin pratikte kullanımını, yani tarih düşme yöntemlerini inceleyip değerlendirdik. Bununla birlikte Asur tarih yazıcılığı örneklerinin incelemesini ve değerlendirmesini yaptık.

Tezimizin giriş kısmında Eski Mezopotamya'da gökbiliminin doğuşu ve gelişiminden ve Eski Mezopotamya takvimlerinin oluşmasında etkili olan faktörlerden genel olarak bahsederek, Eski Mezopotamya'da gökbilimi ve takvim konularında bir ön bilgi verdik.

Asuroloji alanında yapılan çalışmalardan genel olarak bahsederek kaynaklarımızın genel bir değerlendirmesini yaptık. Ayrıca Asur siyasi tarihinden kısaca bahsetmek suretiyle bir siyasi tarih ön bilgisi vermeyi de uygun bulduk.

Birinci bölümde Asur Takvimi'ni oluşturan zaman dilimlerinden ve bunların niteliklerinden bahsettik. Sumer ve Bâbil Takvimleri'nin Asur Takvimi'ne etkilerini ortaya koyduk. Böylece Eski Mezopotamya takvimlerinin birbirleri ile olan ilişkileri, benzerlikleri ve farklılıkları belirttik. İkinci bölümde Asurlular'da arşivcilik ve kayıt tutma geleneğinden, tarih düşme yöntemlerinden ve tarih yazıcılığı örneklerinden bahsettik. Üçüncü bölümde Eski Mezopotamya takvimlerinin Hicri, Rumi ve Miladi takvimlere etkilerini ortaya koyduk.

Umuyoruz ki bu çalışma, Eski Mezopotamya takvimlerinin bir parçası olarak Asur Takvimi'nin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak, Eski Mezopotamya ve Önasya'da kullanılan takvimlerin birbirlerine olan etkileri, benzerlikleri ve farklılıklarına ışık tutacaktır. Yine bu çalışma Asur tarih yazıcılığının ve arşivcilik geleneğinin niteliklerini ortaya koymak ve tarih yazıcılığı örneklerinin bir değerlendirmesini yapmak suretiyle Asurlular'ın dünya bilim ve kültür mirasına katkılarını ortaya koyacaktır.

I. Eski Mezopotamya'da Gökbilimi ve Takvim

M.Ö. 3500'lerde Mezopotamya'nın güneyinde tarih sahnesine çıkan Sumerliler, M.Ö. 3200'lerde yazıyı icat etmeleriyle birlikte bölgede yüksek bir medeniyet kurmuşlardır. Sumerliler yazıyı icat etmekle hem bilimin gelişmesine çok büyük katkılar yapmışlar, hem de geliştirdikleri bilimsel formül ve teknikleri kil tabletler üzerine kayıt altına alıp kendilerinden sonra gelecek nesillere çeşitli yollarla bu bilgileri aktarmışlardır.

Sumer bilim mirası önce Sumer coğrafyasını işgal eden Akadlılar'a, onlardan sonra bölgeye hâkim olan Bâbilliler'e ve Asurlular'a, Yahudi sürgünü ile İbranilere ve Helenistik çağdan itibaren de bütün Sami kavimler'e ve Yunanlılar'a, oradan da Hindu ve İslam medeniyetine aktarılmıştır. Dolayısıyla Eski Ön Asya gökbilimini ve takvim sistemlerini anlamak için, araştırmaya onun tarihsel arka planı olan Sumer gökbilimi ve Sumer takvim sisteminden başlamak gerekir.

Çok tanrılı tabiat dinine inanan Sumerliler ve komşuları Samiler; hava, su, toprak, rüzgâr gibi dünyaya ait varlıkların yanında Güneş'e Ay'a, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'e de tapınıyorlardı. Bu gök cisimlerinin Bâbilliler ve Asurlular tarafından da tapınım gördükleri anlaşılmaktadır.

Eski Mezopotamyalılar'ın yıldız ve gezegenleri ayırt edip¹ onlara isim vermelerine bakılırsa, Mezopotamyalılar'ın o devirlerde uzun yıllar boyunca yoğun ve dikkatli bir şekilde gökyüzünü gözlemledikleri anlaşılmaktadır. Bu dikkatli gözlemlerin, gök cisimlerini kutsayan dini inanış ve onların hal ve hareketlerine dayanan kehanetler ile takvim ihtiyacı nedeniyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden beri insanlar işlerini zamana göre planlayıp yaparlar. Buğdayın ne zaman ekileceği, üzümün ne zaman hasat edileceği, borçların ne zaman ödeneceği gibi ekonomik işlerle, tanrılara yapılan ibadetlerin ve bayramların ne zaman kutlanacağı, kurbanın ne zaman kesileceği gibi dini işlerin zaman çizelgesi üzerinde önceden işaretlenmesi gerekiyordu. Bu ihtiyaçlar nedeniyle takvime ihtiyaç duyulmuştur. Zaman Güneş ve Ay'ın hareketleri ile ölçülmüştür. Gün, ay ve yıldan oluşan zamanın nesnel dilimleri detaylı bir şekilde hesaplanmıştır. Bunlar Güneş ve Ay esaslı takvimlerle sistemleştirilip yürürlüğe konulmuştur. Gün, ay ve yıl dilimleri bazı konularda yeterli gelmeyince² hafta ve saat kavramları icat edilmiştir. Bu yeni ve öznel zaman dilimleri farklı kavimlerce farklı şekillerde hesaplanıp yorumlanmıştır.

Sumerliler Kameri Takvim³ kullanmışlar, 29.5 günlük Kameri Ay'ı 30 güne yuvarlamışlar, 1 mevsimsel yılda 30'ar günlük 12 Kameri Ay olduğunu, senenin de (12x30 gün) 360 gün olduğunu kabul etmişlerdir. 365 günlük 1 mevsimsel yıl ile arada fark oluşunca da “artık yıl” tekniğini kullanmışlardır. Akadlılar'dan önceki devirlerde ay adları şehir devletlerine göre değiştiği gibi bir yıl da 12 ile 13 ay arasında

¹ Gezegenler Dünya ile birlikte Güneş etrafında döndüklerinden bazen akşam, bazen sabah görünürler, bazen gökyüzünde görülmezler, bazen tekrar görünür olurlar. Bulutsuz bir havada gece gökyüzüne bakıldığında yıldızların ışığının sürekli aynı parlaklıkta değil de küçük artışlarla ve azalmalarla yanıp sönmüş gibi dalgalı bir ışık kuvveti ile geldiği görülür. Çünkü onlar tıpkı Güneş gibi kendi ışıklarını üretirler. Ama gök cisimlerinden bazılarının ışığı dalgalı kuvvette değil de sabit kuvvette parlar. İşte bu sürekli aynı parlaklıkta görünen gök cisimleri gezegenlerdir. Gezegenlerin kendi ışığı yoktur, onlar Güneş'ten kendilerine gelen ışığı Dünya'ya yansıtıkları için onların ışığı dalgalı değil sabit görülür. Bakınız:

<http://www.acikbilim.com/2013/01/dosyalar/herkes-icin-astronomi-gokyuzunde-ne-goruyoruz.html>
<http://www.haberuzay.com/2015/06/gezegen-ile-ylz-arasndaki-farklar.html>

² Örneğin gece ve gündüz vardiyalı olarak çalışan işçilerin çalışma saatleri sadece ekinoks tarihlerinde eşit oluyordu. Kış aylarında geceler uzun olduğu için gece vardiyasında çalışanlar fazla mesai yapmış oluyorlar, yaz aylarında da gündüzler uzun olduğu için gündüz vardiyasında çalışanlar fazla mesai yapmış oluyorlardı. Bu gibi meseleleri çözmek için saat kavramına ihtiyaç duyulmuştur.

³ Ay Takvimi veya Kameri Takvim, Bilimsel olarak Ay'ın dünya etrafında dönüş süresini esas alan takvim sistemiğidir. Fakat antik çağlarda Ay'ın dünya etrafında döndüğü bilinmese de sadece basit gözlemlerle Ay'ın çeşitli evrelerden geçip şekil değiştirdiği ve bu şekillerin süreklilik arz ettiği tespit edilmiştir. Birbirini takip eden iki hilâlin görülmeleri arasındaki zamana bir Kameri Ay denilmiştir. Normal görünüme dayanan bu yöntemin zaman hesaplamasında hâlâ kullanıldığını biliyoruz.

değişebiliyordu.⁴ Bu uygulama artık yıl gecikmesini telâfi için kabul edilmiştir ve 13. Ay tekniği Asur ve Bâbil Takvimleri'nde de uygulanmıştır. Kameri esaslı takvimi Asurlular ve Babilliler de kullanmışlardır.

Sumer Takvimi'nde ay adları farklı şehirlerde değişiklik göstermekteydi. “*Adları sitelere göre değişen aylar, bazen bir tapınağın veya tanrının bayramına veya mukaddes bir ziyafete göre isim alıyorlardı. Bazı aylar da içinde gerçekleşen olaya nispetle; meselâ hasat ayı gibi; bir ad alıyordu.*”⁵ Bunun sebebi, ileriki sayfalarda da göreceğimiz üzere o devirlerde Eski Mezopotamya'da siyasi birliğin olmamasıdır.

Aşağıdaki Sumerliler'in önemli bir dini merkezi olan Nippur Şehri'nin ay adları verilmiştir.⁶

- 1. bara-zag-gar:** Kutsal alanın tahtı, bir kutsal alanın sunağının ayı, tanrılara ilk meyve sunumu anlamlarına gelmektedir. Mart/Nisan aylarına karşılık gelmektedir.
- 2. ezem-gu-si-su:** Aletlerin temizlenmesi ve toprağın ilk ekime hazırlandığı aydır. Nisan/Mayıs aylarına karşılık gelmektedir.
- 3. sig-u-sub-ba-ga-gar:** Tuğlaların, tuğla kalıbına yerleştirildiği ay. Mayıs/Haziran aylarına karşılık gelmektedir.
- 4. su-numun:** Tarlaların ekime hazırlandığı ay. Devam eden dört ay boyunca tarım işleri yapılmaktadır. Haziran/Temmuz aylarına karşılık gelmektedir.
- 5. ne-İZİ-gar:** Meşalelerin ve mangalların yakıldığı ay. Hayaletlerin festivali. İnanişâ göre bu ayda yakılan meşaleler törensel bir yemek için ölümlerin ruhlarını kısa süreliğine ailelerine götürmektedir. Törensel yemekten sonra ruhlar serbest bırakılmaktadır. Temmuz/Ağustos aylarına karşılık gelmektedir.

⁴ Şemşettin **Günaltay**, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 436-437.

⁵ Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, s. 436-437.

⁶ Ay adları ve anlamları, Mark E. **Cohen**, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, CDL Press, 1993, s. 78-124'den alınmıştır. Ayrıca bakınız: Stephan **Langdon**, Babylonian Menologies and the Semitic Calendars, Oxford University Press, London, 1935.

6. kin-inanna: Tanrıça İnanna'nın (heykeli vasıtasıyla) yıkandığı ve kutsandığı ay. Ağustos/Eylül aylarına karşılık gelmektedir.

7. du –ku: Fırtına Tanrısının festivali, Tanrıça İnanna'nın yeraltına inışı ve kutsal höyük festivali. Kutsal höyük, Sumerlilerin hava tanrısı Enlil'in atalarının bulunduğu yere denilmektedir. Bu ayda Fırtına Tanrısı adına festival düzenlenmektedir. Eylül/Ekim aylarına karşılık gelmektedir.

8. apin-du-a: Sabanın gevşetilmesi, sabanın bırakılması, tarım aletlerinin bırakılması, çiftçiliğin tamamlanması anlamındadır. Ekim/Kasım aylarına karşılık gelmektedir.

9. gan-gan-e/gan-gan-mu-e: Butlutların çıktığı ay. Fırtına zamanı ve Fırtına Tanrısı adına düzenlenen festivalin ayıdır. Kasım/Aralık aylarına karşılık gelmektedir.

10. ku-su > ab-e: Arpa ekimi ve Tahıl Tanrıçası Aşnan'nın onurlandırılması ayıdır. Daha sonra bu ayın ismi “ab-e” olmuştur. Ab-e, “Ataların (cehennemden) çıkışı” anlamındadır. Bu ayda ölen III. Ur kralları için törenler düzenlendiği düşünülmektedir. Aralık/Ocak aylarına karşılık gelmektedir.

11. ud-duru: Taze emmer buğdayının ayı. Emmer buğdayının sular altında kaldığı ay. Ocak/Şubat aylarına karşılık gelmektedir.

12. se-kin-ku: Hasat festivali anlamındadır. Şubat/Mart aylarına karşılık gelmektedir.

Mezopotamya bölgesinde Ay'dan hem zamanın belirlenmesinde hem de ticari etkinliklerde⁷ faydalanılmıştır. 29.5 günlük Kameri Ay'ın ölçülmesi, dini bayramların zamanının belirlenmesi ve ibadet vakitlerinin belirlenmesi Ay'ın evrelerine göre hesaplanmıştır.

Sumerliler'in “Nanna” ismini verdikleri Ay'a Asur ve Bābilliler “Sīn” demişlerdir. Nanna Ur şehrinin baş tanrısıdır. Nanna tapınağı É-kişnugal Sumer tapınak dualarında geçmektedir ve Nanna adına birçok tapınak yapılmıştır. Ur-Nammu tarafından, Ur

⁷ Ticaret kervanları gündüzün kavurucu sıcaklığında yol almak yerine, geceleri Ay ışığının loş aydınlığında ve serinliğinde ilerliyorlardı. Bu nedenle Ay, Güneş'ten daha sevimli geliyor ve Ay'ın evreleri bir takım ayinlerle kutsanıyordu. Bakınız: Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, s. 436-437.

şehrinde yapılan tapınak önemlileri arasındadır. Harran'da ise É-hulhul tapınağında tapınım görmüştür ve Harran önemli bir kült merkezi olmuştur.⁸

Eski Mezopotamya'da Sumerliler'den beri Ay Takvimi yanında Güneş esaslı takvimin de kullanıldığını görüyoruz. Güneş vasıtası ile gündüzler ve geceler, mevsimler ve yıllar ölçülmüştür.

Güneş'in de Eski Mezopotamya'da tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Sumerliler Güneş'e "UTU" diyorlardı ve UTU Sippar kentinin baş tanrısıydı. Samiler ve Hititler ona "Şamaş" diyorlardı. Şamaş Eski Mezopotamya'da adaleti temsil etmektedir.⁹

Güneş Takvimi, bilimsel anlamda Dünya'nın kendi etrafında dönüşüyle günlerin oluşumu ve Dünya'nın Güneş etrafında dönüşüyle mevsimsel yılların oluşumu esas alınarak oluşturulmuştur. Her ne kadar hesaplamalar doğru idiyse de, o zamanlar hareket eden şeyin Dünya değil Güneş olduğu düşünülüyordu. Gezegenlerin Güneş etrafında döndükleri daha sonraki çağlarda anlaşılmıştır. Gün kavramının ölçülmesi, gece ve gündüz sürelerinin hesaplanması ve mevsimsel yılbaşının hesaplanması Güneş esaslı takvime göre belirlenmiştir.

Eski Mezopotamya'da resmî takvimde yılbaşının Güneş esaslı takvime göre tespit edildiğini görüyoruz. Eski Mezopotamya'da söz konusu mevsimsel ve ekonomik konular olduğunda Güneş esaslı takvim kullanılmıştır, dini işlerde ise Ay esaslı takvim kullanılmıştır.¹⁰

Sumerliler'in matematik alanındaki çalışmalarının da Eski Mezopotamya takvimlerinin gelişimine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Sumerliler'den kalma belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Sumerliler'in iki çeşit sayı sistemleri vardır. Bunlardan birincisi sayıların onar onar sayıldığı onluk sistem ve diğeri de altmışar altmışar sayılan altmışlık sistemdir. Asurlular'ın son zamanlarından itibaren altmışlık sistem astronomi ve geometri alanlarına indirgenerek sadece bu alanlarda kullanılmıştır. Günümüzde bile

⁸ Hasan Ali Şahin, Ahmet Çaycı, Mehmet Akgül, ve diğerleri, Editör: Remzi Duran, Mitoloji ve Din, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, Eskişehir 2012, s.67.

⁹ Ali Cengiz Üstüner, Mezopotamya'da Sumer Uygarlığı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008, s. 28-30.

¹⁰ Hasan Ali Şahin, Eskiçağ'da Kayseri ve Çevresi, Tiydem Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 74.

geometri bilimindeki açılarda ve saatlerimizde altmışlık sistem kullanılmaya devam etmektedir.¹¹ Altmışlık sistemin tercih edilme sebebinin altmış sayısının bölünür olması nedeniyle işlem kolaylığı sağlaması olduğu konusunda herkes hemfikirdir.

Mezopotamya’da matematikle ilgili metinler özellikle eski Bâbil ve Asur Dönemi’nden itibaren görülmektedir. Mezopotamya matematiği, gökbilimi çalışmalarını çok olumlu bir şekilde etkilemiştir. Günün, gündüzün, gecenin, haftanın, ayın, ayın evrelerinin, yılın, mevsimlerin ve ekinoks tarihlerinin hesaplanması gibi konuların yüksek matematik bilgisi gerektireceği aşîkârdır. Sumerliler’den itibaren Eski Mezopotamya’da matematik biliminin çok gelişmiş olduğunu ve matematiğin gökbilimi ve takvimin gelişimine büyük katkılar sağladığını söyleyebiliriz.

Sumerliler gökbilimi, takvim ve tarih yazıcılığı konularında önemli çalışmalar yapmış olsalar da, en güçlü dönemlerinde bile Mezopotamya coğrafyasının dışına çıkmamışlardır. Eski Mezopotamya’da hüküm süren Akadlılar, Bâbilliler ve Asurlular ise fetihçi kavimlerdir. Bu Sami topluluklar Ortadoğu’da büyük devletler kurmuşlar ve Sumer-Sami kültürünü egemen oldukları coğrafyalara yaymışlardır. Bâbilliler Sumer medeniyetini komşu memleketlere tanıtmakla, Sumer medeniyetinin tanınip benimsenmesinde bu medeniyeti üreten Sumerliler kadar etkili olmuşlardır. Örneğin Asurlular’a, Eski Yunanlılar’a ve Yahudilere Sumer kültürünü Bâbilliler tanıtmışlardır.¹²

Asurlular’da tıpkı Bâbilliler gibi Sami bir kavimdir. Eski Asur zamanında Sumer’e ve Bâbil’e tabi bir şehir devleti iken zamanla büyük bir imparatorluk haline gelmişlerdir. Eski Asur Şehir Devleti zamanında Asur Takvimi mahalli karakterler taşımaktaydı. Yeni Asur zamanında büyük bir İmparatorluk kurulunca, Babil ay adlarının kullanıldığını anlıyoruz. M.Ö. 2. Bin ortalarında Eski Mezopotamya’da takvimde bir standartlaşma görülmektedir ve bu takvime Standart Mezopotamya Takvimi denilmektedir. İleriki konularda da bahsedeceğimiz üzere bu standartlaşma siyasi ve ticari nedenlerle meydana gelmektedir.

¹¹ Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, s.439.

¹² Joan Oates, Bâbil, Çeviri: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, Ankara 2004, s. 172.

Mezopotamya’da gökbilimi dini unsurlarla karışık kozmogonik bir vasıftayken, Asur İmparatorluğu’nun sonlarından itibaren laikleşmeye ve matematikleşmeye başlamıştır. Selökidler Çağı’nda ise Mezopotamya gökbilimi en parlak çağını yaşamış ve Yunan gökbilimi üzerine kuvvetli etkiler yapmıştır. Mezopotomya gökbilimi genel olarak bilimin, özellikle de gökbiliminin matematikleşmesinde önyak olmuş, Yunan astronomisi aracılığıyla ile uzun vadeli olarak bilim tarihinde büyük etkiler yapmıştır.¹³ Asur Devri’nin sonlarından itibaren gökbilimi laik bir düşünce ile gelişimine devam etmiş olsa da, gökbilimi üzerindeki dini etkiler büsbütün ortadan kaybolmuş değildir.

Eski Mezopotamya bilginleri gökbilimi konularında birçok kayıt tutmuşlar, gökyüzü gözlemlerinden yola çıkılarak kehanetlerde bulunmuşlar ve krallara çok sayıda kehanet raporları göndermişlerdir. Güneş ve Ay’a dayalı takvimler geliştirmişlerdir. Ancak onların neyi merak edip incelediklerini bildiğimiz halde bu işi hangi aletlerle yaptıkları konusunda bilimiz çok sınırlıdır.

Eski Mezopotamyalı bilginlerin düz bir zemin üzerine dikey olarak yerleştirilen ve Güneş saati işlevi görev “gnomon”u bildikleri anlaşılmaktadır. Bu alet sayesinde gün içerisinde çubuğun gölgesinin en kısa olduğu zamanın öğle vaktini gösterdiği anlaşılabilir. Bunun yanında yılın en kısa gölgesinin tespit edilmesi ile 21 Haziran yaz gündönümünün, yılın en uzun gölgesinin tespit edilmesi ile 21 Aralık kış gündönümünün hesap edildiğini söyleyebiliriz.¹⁴ Zira ileriki bölümlerde görüleceği üzere ekinoks tarihleri bilginler tarafından krala haber verilmektedir. Buna göre Eski Mezopotamya’lı bilginlerin bu hesaplamaları yapmaya yarayan aletlerinin olması gerektiği muhakkaktır.

“Polos adı verilen alet ise içi boş bir yarım küre şeklinde idi. Çanak biçimindeki bu alet gökyüzüne döndürülüyor, merkezinde bulunan küçük bir bilyenin yarım kürenin iç sathındaki gölgesi müşahede ediliyordu. Bu gölge güneşin günlük yörüngesini

¹³ Aydın Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astonomi ve Tıp, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı Ankara, 1991, s.323.

¹⁴ Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astonomi ve Tıp, s. 329.

*gösterdiği gibi, tutulma düzleminin eğimi ile gündönümü ve dönence zamanlarını da bu alet yardımıyla tesbit etmek mümkündür.*¹⁵

Mısırlılar'da olduğu gibi Mezopotamyalılar'da su saati kullanılmıştır. Bir su kabına düzenli olarak akan suyun kaptaki seviyesinin ölçülmesi ve bu ölçümden elde edilen zaman hesabının su ağırlığı cinsinden ifade edildiğini gösteren deliller de mevcuttur. Herodot, astronomi aletlerinden gnomon ve polos'u, ve günün oniki kısma bölünmesini, Eski Yunanlılar'ın Mezopotamyalılardan öğrendiklerini belirtmektedir. Bu bilgilerin Mezopotamya'dan İyonya yoluyla Eski Yunan'a aktarıldığı düşünülmektedir.¹⁶

II. Kaynaklar

Aşağıda Asur Krallığı'na çeşitli zamanlarda başkentlik yapmış olan Dur-Şarrukēn (Korsabad), Kuyuncuk (Ninive), Kalhu (Nimrud) ve Asur Şehri'nde (Şerkat Kalesi) yapılan kazılardan ve bu kazılarda bulunan eserlerin korundukları müzelerden, eserler hakkında yapılan yayınlardan genel olarak bahsetmeyi uygun gördük. Bunun yanında Eski Asur Dönemi'ne ait önemli bilgiler veren ve Asurlu tüccarların arşivlerinin bulunduğu Kültepe/Kaniş Kārumu'nda yapılan kazılardan ve bu kazılarda bulunan eserler hakkında yapılan yayınlardan da genel olarak bahsetmeyi uygun gördük.

Asur Devleti, M.Ö. 2000'lerde Asur Şehri ve çevresinde küçük bir krallık iken Asur-Anadolu hattındaki şehirlerde bir ticaret ağı kurup zenginleşme imkânı bulmuştur. M.Ö. 1. Binyıl'da büyük bir imparatorluk haline gelmiş ve Eski Yakındoğu'da önemli izler bırakmıştır.

Asur İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra İmparatorluğa ait belgeler yıkıntılar altında kalmış, bunun sonucunda 19. Yüzyılın ortalarına kadar Hellenler'in Asur Ülkesi krallarının görkemleri ve Keldani bilimi üzerine taşıdıkları sınırlı bilgi ve Tevrat kayıtlarında geçen Asur krallarının faaliyetleri dışında Asur hakkında bilinen şeyler de çok kısıtlı kalmıştır.¹⁷

¹⁵ Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astonomi ve Tıp, s. 329.

¹⁶ Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astonomi ve Tıp, s. 329.

¹⁷ M. Joachim **Menant**, Ninive Sarayı Kütüphanesi, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 9.

Osmanlı Devletinin çöküş yıllarında Yunanlılar, Arnavutlar, Sırlar, Hırvatlar ve Mezopotamya'nın yerli hakları Osmanlı'ya karşı isyan etmişlerdir. İngiltere, Fransa ve Almanya bu bölgeleri kendi lehlerine kontrol etmek için Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarına çok sayıda bürokrat, ticari temsilci ve istihbaratçı göndermişlerdir. Arkeoloji bir bilim dalı olmadan önce kazıları bu temsilciler veya istihbaratçılar yürütmüşlerdir. Bu kazılar bilimsel çalışma olmayıp birer yağma ve define avcılığından ibaretti. Buluntular ise Basra körfezi yoluyla deniz üzerinden Avrupa'daki müzelere kaçırılmıştır. Ancak Fransa'nın Musul konsolosu Paul Émile Botta, Korsabad'da II. Sargon'un sarayının kalıntılarını bulunca Osmanlı Devleti'nden kazı izni çıkarılmış ve böylece yasal kazılar başlamıştır.¹⁸

Asur Başkentleri'nde Yapılan Başlıca Kazılar

1842 yılında, Fransız Hükümeti dışişleri bürokratlarını ilk kez, Asur başkentinin izlerini bulmak üzere Dicle Nehri kıyılarına özel bir görevle göndermiştir. Paul Emile Botta bu önemli keşif çalışmasının başında yer almıştır. Botta önce Dicle'nin sol kıyısındaki tepecikleri kazmış ancak bu kazılar başta önemsiz yıkıntı parçaları göstermiştir. Daha sonra Musul'un 20 km. kuzeyinde, Korsabad (Dur-Şarrukēn) adında küçük bir köyde, orada oturanların anlattıklarından, işaretlere göre orayı kazmaya başlamış ve çok geçmeden ilk Asur sarayının yıkıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. Daha sonra sarayın Asur Kralı Sargon tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.¹⁹

E. Botta, Korsabad'da çok sayıda heykeller, kabartmalar ve duvar süsleri ile karşılaşmış, bunların üzerinde çiviyazılı kitabeler olduğunu görmüştür. Botta'nın Kuzey Mezopotamya'daki kazılarında Akad dilinde ve çiviyazısı ile yazılmış binlerce belge bulunmuştur. O zamanlar bu belgelerin dili ve yazısı bilinmediğinden bu yazıların çözülmesi İran'ın batısında eski Pers krallarının başkenti Persepolis'te bulunan kitabelerle mümkün olmuştur. Persepoliste bulunan 3 sütunlu kitabelerin sütunlarından birisi Pers dilinde, diğeri Med dilinde ve üçüncüsü ise Asur dilinde yazılmıştır. Persepolis kitabelerindeki Persçe yazılar İngiliz, Fransız ve Alman bilimadamlarının özverili çalışmaları ile özellikle Olaf Gerhard Tychsen, Friedrich Grotefend ve Henry

¹⁸ Erol Sever 2008, s. 12-14.

¹⁹ Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s.10-11.

Greswicke Rawlinson'un katkıları ile okunabilmiştir. Pers dilinde yazılmış metinden yola çıkılarak Asur dilindeki yazılar da Mösyö de Sauley, Henry Greswicke Rawlinson, M. Joachim Menant, Edward Hincks, Jules Oppert ve diğer bazı bilginlerin çalışmaları ile çözülmüştür.²⁰

E. Botta'nın Korsabad Höyüğü'nde bulduğu kabartmalar, heykeller ve duvar süsleri gemilerle Fransa'daki Louvre Müzesi'ne götürülmüştür. Bu eserlerle Louvre Müzesi'nin Yakın Doğu Eski Eserler Bölümü kurulmuştur. 1847 yılında açılan bu müze aynı zamanda dünyanın ilk "Asur Müzesi" olmuştur.²¹

E. Botta'nın Korsabad'ın keşfi ile ilgili Fransa'ya gönderdiği mektuplar 1845 yılında *Lettres de m. Botta sur ses découvertes à Khorsabad (Paris 1845)* isimli eserde yayınlanmıştır. Korsabad'da ortaya çıkarılan yazıtlar ise E. Botta tarafından onun *Inscriptions découvertes à Khorsabad (Paris 1848)* isimli eserinde değerlendirilmiştir.

İngiliz Hükümeti'nce Musul'daki yıkıntıları incelemekle görevlendirilen Austen Henry Layard, E. Botta'nın bıraktığı ilk incelemeleri ele almıştır. Henry Layard, Kuyuncuk höyüğünde, Kral Sargon'un oğlu Sanherib'in inşa ettiği yeni bir Asur sarayı bulmuştur. William Kenneth Loftus (Kildani, ed.) ve Hormuz Rassam höyüğün orta yerinde Kral Sanherib'in oğlu Kral Asarhaddon'nun yaptığı sarayı bulmuşlardır. Daha sonra H. Layard'ın yeni araştırmalarında Kral Sanherib tarafından başlanılan ve Kral Asarhaddon'un oğlu olan Asurbanipal tarafından bitirilmiş olan bir saray bulunmuştur. Anlaşıldığı üzere Asurbaipal söz konusu sarayı büyütüp güzelleştirmiştir.²²

Kuyuncuk kazılarında ele geçen tabletler British Museum'a taşınmış ve Kuyuncuk koleksiyonu adı altında British Museum tarafından yayınlanmıştır. Kuyuncuk Koleksiyonu Carl Bezold tarafından 1889-1899 yılları arasında 5 cilt olmak üzere kataloglanmış ve bir Kuyuncuk Koleksiyonu dizini oluşturulmuştur.²³ Daha sonra L. W.

²⁰ Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s. 16-18; Muazzez İlmiye Çığ: "Çiviyazılı Belgelerin Bulunuşu Ve Yazıların Dillerinin Çözülüşü", Anafilya Dergisi, Sayı: 78, Aralık 2007, s. 1-11. <http://www.anafilya.org/go.php?go=7d7c4e00b0dc3> (Erişim tarihi: 20.06.2016)

²¹ <http://www.louvre.fr/en/departments/near-eastern-antiquities> (Erişim tarihi: 20.06.2016)

²² Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s.12.

²³ C. Bezold, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. I, London, 1889.

King, W.G. Lambert ve A. Millard tarafından 3 ek cilt yayınlanmıştır.²⁴ Yıllar içerisinde Kuyuncuk Koleksiyonu'na yeni katılan tabletlerin de kataloglanmalarına ihtiyaç duyulmuş ve kataloglama çalışmaları C. Bateman, J. Parsely ve R. Borger'ın katkılarıyla devam etmiştir.²⁵ Son yıllarda dijital fotoğrafçılık, ucuz veri depolama ve internetin yaygınlaşması ile çivi yazılı tablet koleksiyonları dijital ortama aktarılıp, internet aracılığı ile dünyanın her yerinden akademisyenler, öğrenciler ve araştırmacıların hizmetine sunulabilir hale gelmiştir. Bu vesile ile Kuyuncuk Koleksiyonu da British Museum tarafından internet ortamında halka açılmıştır.²⁶

Austen Henry Layard 1845-1851 yılları arasında daha güneydeki Nimrud'u kazarak Asur başkentlerinden Kalhu şehrini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Asur Devleti'nin eski idare merkezi olan Şerkat Kalesi (Eski Asur Şehri) de İngilizler tarafından kazılmış, bu iki höyükte de Asur sarayları ve yıkıntı parçaları ortaya çıkarmışlardır. Nebi Yunus höyüğünde Türkler ve İngilizler anlaşarak ortak bir kazı yapmışlar ve burada Asarhaddon için yapılan bir saray bulmuşlardır.²⁷

Asur Şehri'nde 1904-1905 senelerinde Walter Andrae idaresindeki kazı heyeti tarafından Tanrı Aşşur mabedi ortaya çıkarılmıştır. Bu mabedin güneybatısında yüzlerce

C. **Bezold**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. II, London, 1891.

C. **Bezold**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. III, London, 1893.

C. **Bezold**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. IV, London, 1896.

C. **Bezold**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. V, London, 1899.

²⁴ L.W. **King**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Supplement, London, 1914.

W.G. **Lambert** and A. Millard, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Second Supplement, London, 1968.

W.G. **Lambert**, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection. Third Supplement, London, 1992.

²⁵ C. **Bateman**, and J. Parsely, A List of Fragments Rejoined in the Kouyunjik Collection of the British Museum, London, 1960.

R. **Borger**, "Anhang: Nachträge zu Leichty Bibliography", in Handbuch der Keilschriftliteratur I, Berlin and New York, 1975, s. 651-659.

R. **Borger**, "Zur Kouyunjik-Sammlung. Nachträge zu HKL II, S. 331 - 395", in Archiv für Orientforschung 25, 1974-77, s. 411-413.

R. **Borger**, "Anhang: zur Kouyunjik-Sammlung", in Handbuch der Keilschriftliteratur II, Berlin and New York, 1975, s. 331-395.

²⁶ British Museum Kuyuncuk Koleksiyonu için bakınız: <http://cdli.ucla.edu/collections/bm/bm.html> (Erişim tarihi: 21.06.2016)

²⁷ Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s. 11-12.

tablet bulmuştur. Bunların bulunuş durumundan kütüphane veya devlet arşivinin buradaki kapıda ve yukarı katta yerleştirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu en eski Asur kütüphanesinin kurucusu muhtemelen I. Tiglatpilaser (M.Ö. 1112-1074) olacağı düşünülmektedir. Yine Asur Şehri'nde kraliyet arşivi ve şahıs arşivleri de bulunmuştur.²⁸

Kültepe (Kaniş Kārumu) Kazıları

Kültepe (Eski Kaniş Şehri) Kayseri'nin 20 km. kuzey-doğusunda bugünkü Karahöyük köyünün yanında yer almaktadır.

Kültepe'de ilk kazı 1893 ve 1894 yıllarında Ernest Chantre²⁹ tarafından yapılmıştır. Chantre'nin kazılarında birçok mimari kalıntı, pişmiş topraktan yapılmış hitit vazoları ve ritonlar bulunmuştur. 1906 yılında H. Grothe Kültepe'de küçük çapta bir araştırma yapmış ve bu araştırmayla ilgili olarak, *Meine Vorderasien Expedition in 1906-1907* adlı araştırma raporunu yazmıştır. Ancak araştırmalar neticesinde tablet bulunamamıştır.³⁰

1925 yılında ünlü Çek bilgini B. Hrozny³¹, Kültepe'de kazıya başlamış ve höyüğün eteğindeki tarlalarda yaptığı kazıda 1000 kadar tablet bulmuştur.³²

Bu kazıda bulunanlarla, Avrupalı seyyahların Anadolu'da dolaşırken satın aldıkları tabletler, çeşitli Avrupa müzelerine dağılmış ve Avrupalı bilim adamları tarafından seriler halinde yayınlanmıştır.³³

²⁸ Heinrich **Otten**: "Eski Şark'ta Kütüphaneler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Sayı: 3.4 Cilt: 19, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1961, s. 202-203.

²⁹ Chantre, burada bulduğu eserleri "Ernest **Chantre**, Mission en Cappadoce: 1893 – 1894, Paris, 1898" künyeli eserinde yayınlamıştır.

³⁰ Hasan Ali **Şahin**, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, Yıl: 2007/1, s. 154; Mustafa **Eren**, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültepe Koleksiyonu ve Üzerindeki Çalışmalar", Anadolu Araştırmaları 8, İstanbul, 1982, s. 250-251.

³¹ B. Hrozny ayrıca Hitit dilini de çözmüştür.

³² Tahsin **Özgüç**, Kaneş, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, Editör: Eric M. Meyers, C. 1, Oxford University Press, 1997, s. 266.

Hrozny, Kültepe'de bulduğu tabletleri "B. **Hrozny**, Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I (ICK I) Praha 1952." isimli eserinde yayınlamıştır.

³³ Şahin, Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları, s. 154.

Türk Tarih Kurumu'nun desteği ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün teşebbüsüyle 1948 yılında Kültepe'de sistemli kazılara başlanmıştır. Tahsin Özgüç söz konusu kazılarla ilgili birçok yayın yapmıştır. Bunlar arasında kazı raporları da³⁴ bulunmaktadır. Tahsin Özgüç 1999 yılında *Kültepe-Kaniş/Neša Sarayları ve Mabetleri The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neša*³⁵ isimli bir eser yayınlamış olup, bu eserinde Kültepe'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan saraylar ve mabetlerin nitelikleri ve bu yapılarda bulunan tarihi eserler hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Ayrıca Tahsin Özgüç'ün Kültepe ile ilgili olarak 2005 yılında yayınlanan *Kültepe Kaniş/Neša*³⁶ isimli eseri ve diğer birçok yayını bulunmaktadır.³⁷

1958 yılı Kültepe kazısında bulunan bir belgeden, Akad'lı Sargon'un batı seferinde Kaniş'e de geldiği anlaşılmıştır. Söz konusu belge Cahit Günbattı tarafından 1997 yılında yayınlanmıştır.³⁸ Söz konusu eserden öğrendiklerimize göre Anadolu ile Mezopotamya arasında Eski Tunç Çağı'nda (M.Ö. 3000-2000) ticari ve siyasi ilişkiler bulunmaktadır.

Kültepe Tabletleri Ankara ve İstanbul müzeleri ile Avrupa'daki çeşitli müzelere dağılmış ve bunlar yerli ve yabancı bilim adamları tarafından yayınlanmıştır. Bahsi geçen yayınların önemli bir kısmı Prof. Dr. Hasan Ali Şahin'in "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları" isimli makalesinde değerlendirilmiştir.³⁹

İçinde bulunduğumuz yıl itibariyle Kültepe kazıları Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu tarafından sürdürülmektedir.

³⁴ Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.

Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949 = Ausgrabungen in Kültepe: Bericht über die im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft, 1949 durchgeführten Ausgrabungen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950.

³⁵ Tahsin Özgüç, Kültepe-Kaniş/Neša Sarayları ve Mabetleri The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neša, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

³⁶ Tahsin Özgüç, Kültepe Kaniş/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

³⁷ Tahsin Özgüç, Kültepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezi'nde Yapılan Yeni Araştırmalar, Ankara 1959.

Tahsin Özgüç, Kültepe-Kaniş II, Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, Ankara 1986.

³⁸ Cahit Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", Archivum Anatolicum III, Ankara, 1997, s.131-155.

³⁹ Bakınız: Hasan Ali Şahin, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, Yıl: 2007/1, s. 151-166.

Kaniş Kārumu'ndaki en canlı dönem, Asur Kralı İrīşum dönemine tarihlenen II tabaka (M.Ö. 1920-1850) ile II. tabakanın sonraki aşaması olan Ib tabakasıdır (M.Ö. 1800-1750). Söz konusu tabakalardaki canlılık, Anadolu-Mezopotamya ve Kuzey Suriye arasındaki ticari ve kültürel ilişkileri göstermektedir. II. Tabaka Asur Kralı Puzur-Aşşur zamanında (yaklaşık olarak M.Ö. 1850) büyük bir yangınla tahrip edilmiştir. Kaniş Kārumu'nda bulunan arşivler daha çok Asurlu tüccarlara aittir ve bu arşivler düzenli şekilde kavanozların ve kutuların içerisinde muhafaza edilip ahşap raflara yerleştirilmiştir. Kültepe Kaniş Kārumu'nun Ib ve II. tabakalarına tarihlenen kraliyet sarayları ve tapınaklar hem iç kalede hem de çevrede bulunmuşlardır. Kaniş Kārumu'ndaki saraylarda arşivler bulunmuş olup, arşivlerinden çıkan tabletler, bu saraylardan birinin Kaniş Kralı Waršama'nın oğlu İnar'a ait olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰

M.Ö. II. Binyıl başlarında Yukarı Mezopotamya'daki Asur Şehrinde oturan büyük tüccarların sermayelerini birleştirmek suretiyle şirketler kurup Asur-Anadolu hattında yer alan şehir devletleri ile ticari ilişkilere giriştiklerini anlıyoruz. Asurlu tüccarlar Anadolu'da bulunan şehir devletlerinin beylerine o zamanlar stratejik bir maden olan kalay madeni ve mamul eşyalar sağlamışlardır. Buna karşılık yerli beyler Asurlu tüccarlara şehrin etrafında oturma ve ticaret yapma imkânı tanımışlardır. Bu dönemde Anadolu'daki bazı krallar da adeta bir tüccar gibi davranmışlardır.⁴¹ Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde birer ticaret mahallesi oluşturan tüccarların bu şehirlerde Kārum ve Wabartum'ları olmasına rağmen bunların hepsinin Kültepe/Kaniş Kārumu'na bağlı oldukları anlaşılmıştır.⁴² Asurlu tüccarların en yüksek temsilcisinin de Kaniş'te bulunduğu anlaşılmıştır. Asurlu tüccarlar Sumerliler'in M.Ö. 3200 yıllarında Mezopotamya'da icat ettikleri çivi yazısını da Anadolu'ya getirmişlerdir.⁴³ Çivi yazısı ile avuç içi büyüklüğündeki kil üzerine yazılmış çok sayıda Eski Asurca tablet, Eski

⁴⁰ Özgüç, "Kaneş" The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, s. 266-268.

⁴¹ Cahit **Günbattı**, "Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge", XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1999, s. 75.

⁴² Cahit **Günbattı**, "Kārum'lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, Basım: Ankara 1998, s. 479-485.

⁴³ Cahit **Günbattı**, "Kültepe Tabletleri Arasında Aile Haberleşmelerinden Örnekler", Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri 19-21 Temmuz, Çorum 1990, s. 126; Hasan Ali **Şahin**, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725), Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Nu: 7, Kayseri 2004, s. 12 vd.

Anadolu tarihi bakımından bizim birincil kaynaklarımızdır. Bu tabletler borç senetleri, mektuplar, evlenme ve boşanma vesikaları ile hukuki meseleler gibi çeşitli konuları içermektedir.

Asurlu tüccarlar şehrin aşağı bölümüne Kārum mahallesine toplu olarak yerleşmişler, Asurlu tüccarlar ile teması olan yerli tüccarlar da onlara yakın mahallelerde oturmuşlardır. Kültepe/Kaniş'te nüfusun büyük kısmını yerliler oluşturmuştur. Buna karşılık ticarete çoğunlukla Asurlu tüccarlar faaliyet göstermişlerdir.⁴⁴

Korsabad, Kuyuncuk, Nimrud, Asur Şehri ve Kültepe'den başka Tell Leilan, Tell el – Rimah, Mari (Tell-Hariri), Sippar, Çağar-Bazar ve Tell-Ṭaya gibi diğer bazı şehirlerde de Asur Çağı'na ait çok sayıda tablet ve arkeolojik eser ele geçmiştir olup bu eserlerle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.

III. Asur Şehir Devleti'nin İmparatorluklaşma Süreci

Eski Asur Devleti'nin başkenti olan Asur Şehri, bugünkü Irak topraklarında Musul'un 110 km. güneyinde, Dicle nehrinin batı kıyısında yer almaktadır. “Şerkat Kalesi” veya daha sonraki ismiyle “Şerqat Şehri” olarak bilinmektedir. Asur Şehri, Asur Ülkesi diye bilinen bölgenin en güneyinde kurulmuştur. Asur Şehri'nin hemen kuzeyinde ve Dicle Nehri boyunca çeşitli zamanlarda Asur İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Kalhu, Ninive ve Korsabad şehirleri sıralanmaktadır. Asur Şehri, Mezopotamya coğrafyasının güneyi ile kuzeyi arasında bulunmaktadır. Kuzeye ve güneye yerleşen kavimler için bir ileri karakol olmuştur. Aynı zamanda güneyin alüvyonlu toprakları ile kuzeyin yağışlı bölgesinin sınırında yer almaktadır.⁴⁵ Ayrıca Bakınız: Ek-1.

Asur Şehri ve çevresinin erken tarihi hakkında bilgi veren belgeler kısıtlıdır. Urbilum (modern Erbil) ve Ninive gibi şehirler Asur Şehri'nin kuzeyinde yer alırlar ve bu şehirler Subartu Ülkesi'nin bir parçasıdır. Asur ise siyasî ve kültürel yönden bunlardan farklıdır. Asur'un Ninive'den daha yeni bir yerleşme yeri olduğu düşünülmektedir. Asur'daki ilk insan yerleşkesi Tanrıça İştara'ya adanan kutsal bir yerde

⁴⁴ Özgüç, Kültepe Kaniş/Neşa, s. 51.

⁴⁵ Mogens Trolle Larsen, The Old Assyrian City-State and Its Colonies (Mesopotamia 4), Akademisk Forlag, Copenhagen 1976, s. 27.

kurulmuştur ve bu tapınak M.Ö. 2400'e tarihlenen ilk tapınaktır. Bu yapı Sumer kutsal yapılarından örnek alınarak inşaa edilmiştir. Asur Şehri'nin o devirde Sumer kültürünün yoğun etkisinde olduğu birçok konuda görülebilir.⁴⁶

Asur Devleti; Eski Asur Çağı (yaklaşık M.Ö. 1970-1750), Orta Asur Çağı (yaklaşık M.Ö. 1392-934) ve Yeni Asur Çağı (yaklaşık M.Ö. 934-612) olmak üzere yaklaşık 1400 yıl hüküm sürmüş bir devlettir.

*Çivi yazılı belgelere göre Asur, M.Ö. III. binyılın II. yarısında Akadlılar'ın, Subar, Kut ve III. Ur Hânedâni'nin politik ve kültür egemenliği altında kalmıştır. Adı geçen bölgede, bu eski halkla kaynaşan Samiler, yüz yıllarca süren Asur Devleti'ni kurmuşlardır.*⁴⁷

M.Ö. 2000'lerde Mezopotamya'nın güneyinde III. Ur Hanedanı'nın batıdan gelen göçebe Amurru akınları ile çökmesinden sonra, o tarihe kadar Ur Hanedanı'nın egemenliği altında yaşayan valiler bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında ileride imparatorluk haline gelecek Asurlular ve Bâbilliler de vardı. Yeni Sumer Devleti olarak bilinen III. Ur Hanedanı'nın M.Ö. 2000'lerde Batı Samileri'nden Amurrular'ın istilaları ile yıkılışının ardından Eski Asur Devri'nin başladığını söyleyebiliriz. Ancak Eski Asur Dönemi'nde (yaklaşık M.Ö. 1970-1750) Asur Devleti, Asur Şehri ve çevresini kapsayan bir şehir devletidir. Bu yıllarda özellikle ticarete önem verilerek Mezopotamya-Anadolu hattında yoğun ticari faaliyet gösterilmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı dediğimiz dönem bu zamana denk gelmektedir.⁴⁸

Eski Asur kralları bu dönemde daha çok imar faaliyetleri ve ticaret sistemini geliştirmekle meşgul olmuşlardır. Eski Asur krallarından İlišuma (M.Ö. 1945-1906), Asur Şehri'ni imar faaliyetleri ile geliştirip güzelleştirmiş ve ticarete de önem vererek tüccarlara çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. İlišuma İştâr tapınağını inşaa etmiş, Abih Dağı'ndan Asur Şehri'nin kullanımı için su sağlamış ve Güney Mezopotamya bataklıklarından Asur'a kadar özgürlük getirmiştir. İlišuma, bahsi geçen icraatlarından şöyle bahsetmektedir:

⁴⁶ Larsen, The Old Assyrian City-State and Its Colonies, s. 29.

⁴⁷ Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1.2, Ankara 1987, s. 421.

⁴⁸ Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri", s. 421-422.

Aşşur'un vekili, Tanrı Aşşur ile tanrıça İstar'ın göz bebeği, Aşşur'un vekili Puzur-Aşşur'un oğlu, Aşşur'un vekili Şallim-ahhe'nin oğlu İluşuma: Tanrı Aşşur'un vekili İlişuma, ömür boyu sahibesi Tanrıça İstar için tapınak inşa etti. Yeni bir duvar ... diktim ve kentimi arsalara böldüm. Tanrı Aşşur Abih Dağı'nda bana iki pınar açtı. Pınarın başında duvarın tuğlalarını ördüm. Bir pınarın suyu Auşum Kapısına, diğer pınarın suyu da Vertum kapısına akıyordu. Akadlılar ve onların çocuklarına özgürlük sağladım. Bakırlarını saf kıldım. Bataklıkların sınırından, Ur ve Nippur, Aval ve Kismar, İstaran tanrısının Der'i arasındaki sınırdan şehre (Asur'a) kadar özgürlük sağladım.”⁴⁹

Metinden anlaşıldığı üzere, İlişuma'nın getirdiği özgürlük belki de bakırın temizlenmesi, yani borçların affı ve inşaat faaliyetleri gibi ekonomik faaliyetler kapsamında bir refah ve gelişme ortamını ifade etmektedir.

Belgelere göre Eski Asur krallarının ünvanları da sadedir. Örneğin “Tanrı Aşşur'un valisi”, “Tanrı Aşşur'un hizmetkârı” gibi mütevazı ünvanlar almışlardır. İmparatorluk çağında ise tam tersine kendi sıfatlarından ve kahramanlıklarından övgü ile bahsederler.⁵⁰ Eski Asur Çağı'na ait kral yazıtlarındaki mütevazı ifadeler örnek olarak Eski Asur Kralı İrişum'un, Aşşur mabedinin inşasından bahseden bir inşaat kitabesini gösterebiliriz:

“Tanrı Aşşur'un valisi İrişum, Tanrı Aşşur'un valisi İlişuma'nın oğludur. Tanrı Aşşur'un tapınağındaki bütün tapınak alanını ve avluyu Efendisi Tanrı Aşşur adına, onun yaşaması için ve onun şehrinin yaşaması için Tanrı Aşşur tapınağını inşaa etti.”⁵¹

Eski Asur Devri'nde, Asur'lu tüccarlar yaklaşık M.Ö. 1975-1725 yılları arasında Anadolu'daki şehir devletlerinin krallarından izin almak suretiyle Asur-Anadolu hattında sistemli bir şekilde ticaretle meşgul olmuşlardır. Bu sistemli ticarete dâhil olan şehirler Kuzey Mezopotamya'da Asur Şehri'nden Kuzey Suriye'ye, Güneydoğu

⁴⁹ Albert Kirk **Grayson**, Assyrian Royal Inscriptions, Volume I, Otto Harraszowitz – Wiesbaden, 1972, s. 8.

⁵⁰ Bu konuda Asur Kral Yazıtları başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

⁵¹ ARAB I, s. 13.

Anadolu'ya, Doğu Anadolu'da Fırat'a, Batı Anadolu'da Konya Ovası'na, güneyde Niğde'ye ve kuzeyde Samsun'a kadar olan bölgelerde yer alıyorlardı.⁵²

Anadolu'da ticaretle meşgul olan tüccarlar, Anadolu'daki şehirlerin kenar mahallelerine yerleşmişler ve buralarda "Kārum" ismini verdikleri birer ticaret merkezi kurmuşlardır. Anadolu'daki Kārum'ların merkezi Kayseri'nin 20 km. kuzeydoğusundaki Kaniş Kārumu idi. Anadolu'da ticaretle meşgul olan tüccarlar her türlü ham madde ve mamul eşya ticareti yapmışlar, öncelikle yerli beylerin saraylarının ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Asurlu tüccarlar aynı zamanda Anadolu'ya çivi yazısını, Mezopotamya silindir mühür geleneğini, Mezopotamya inançlarını ve kültürlerini de getirmişlerdir. Asurlu tüccarlar Anadolu'da yaklaşık 250 yıl ticaretle uğraşmışlar, Hititler'in Anadolu'da hâkimiyeti ele geçirmeleriyle Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı son bulmuştur.⁵³

Anadolu'da Hititler'in ortaya çıkışı ve Asur'un, kuzeyde Hurriler tarafından Zagros Dağları-Akdeniz hattında kurulan Mitanni Devleti'nin egemenliği altına girmesi ile Asur kralları birer Mitanni valileri haline gelmişlerdir. M.Ö. 1400'lerde Mitanni Krallığı'nın zayıflaması ve Anadolu'da hüküm süren Hitit Kralı Şuppililuma'nın bu fırsatı değerlendirerek Hurri-Mitanni Devleti'ni yıkmasıyla, Asurlular Aşşur-uballit liderliğinde ayaklanıp bağımsız olmuşlardır. Ancak Aşşur-uballit bağımsızlıkla yetinmeyip Mitanni Devleti'nin hâkimiyetini kaybettiği Asur'un kuzeyindeki Hurri topraklarına da saldırıp kuzey yönünde topraklarını genişletmiştir. Bunun yanında güçlenen Aşşur-uballit, güneyde Bâbil ile de mücadele etmeye başlamıştır. Aşşur-uballit'in ardılları da onun yayılcı politikasını devam ettirmişlerdir. Onun haleflerinden I. Adad-nirari de rakibi olan Bâbil'i zapt etmiştir. Mısır-Hitit savaşı çıkınca bu fırsatı da değerlendirerek Hitit egemenliğindeki Mitanni ülkesine saldırıp bu ülkeyi işgal etmiştir. Adad-nirari'den sonra tahta çıkan I. Salmanassar da daha kuzeydeki Urartu Ülkesi'ne saldırıp Urartu Ülkesi'ni zapt etmiştir.⁵⁴

⁵² Harita için bakınız: Cecile **Michel**, "The Old Assyrian Trade in the Light of Recent Kültepe Archives", *Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies*, 2008, s. 72.

⁵³ Şahin, *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, s.12-13.

⁵⁴ Erol **Sever**, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2008, s.58-62.

Asur işgali altındaki bölgelerin halkları, Asur Devleti geri çekilir çekilmez kralları önderliğinde isyan etmişlerdir. Bu isyanlar İmparatorluğun tarihi boyunca devam etmiştir. Asur kralları bu isyanları bastırıp isyancıları cezalandırmak, onların mallarını yağmalayıp haraca bağlamak ve Asur hâkimiyetini daha da pekiştirmek için düzenli olarak sefere çıkmışlardır. Bâbil'in de Asur egemenliğine karşı isyan etmesiyle Asur'un yeni kralı I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1243-1207) Bâbil'i tekrar zapt etmiştir. Bunun yanında Tukulti-Ninurta Zagros dağlarındaki Gutiler üzerine de sefer düzenleyip bu memleketi de ele geçirmiştir. Bu esnada Tukulti-Ninurta'nın egemenliği kuzeyde Orta Anadolu'dan güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı.⁵⁵

I. Tiglatpilaser (M.Ö.1117-1077)'in hâkimiyet yıllarında Trakya üzerinden Anadolu'ya gelen Frigler/Muşkiler, Hitit Devleti'ni yıkmışlar ancak Frigler bu esnada henüz güçlü bir devlet kuramamışlardır. Tiglatpilaser Muşki yağmaları nedeniyle Kutmuhi/Kilikya/Çukurova bölgesinde onları imha etmiştir. Tiglatpilaser Muşkiler'in kanlarını dağlardan vadilere oluk oluk akıttığından, onlardan alınan esirlerden, haraçlardan, vergilerden ve diğer kahramanlıklarından yazıtlarında detaylı olarak bahsetmektedir. Ayrıca Tiglatpilaser yazıtlarında Hurriler ve Urartular üzerine düzenlediği seferlerden, Van Gölü'ne kadar ilerlediğinden ve bu memleketlerdeki katliamlarından, aldığı haraç ve vergilerden bahsetmektedir. Tiglatpilaser batıda ise Suriye, Lübnan ve Akdeniz kıyısındaki şehirleri zapt etmiştir. Güneyde ise Bâbil'e güçlü bir darbe vurmuştur.⁵⁶ Tiglatpilaser'den sonra onun halefleri zamanında Asur İmparatorluğu duraklama ve gerileme dönemine girmiştir.

II. Aşşur-dân (M.Ö.935-912) zamanında gerileme durdurulmuş ve ülke tekrar toparlanmaya başlamıştır. Ninive'nin kuzey doğusundaki Muşri Dağı kabileleri püskürtülmüş, kaybedilen topraklardan bir kısım toprak geri kazanılmıştır. Ayrıca Aşşur-dân, yazıtlarında inşaat çalışmalarından da bahsetmektedir. Böylece Aşşur-dân hem savaşarak hem de imar faaliyetleri ile ülkeyi güçlendirmek istemiştir diyebiliriz.⁵⁷

II. Adad-nirari (M.Ö. 911-891) zamanında ise Urartu, Kutmuhi/Kilikya, Bâbil ve Mitanni üzerine çok sayıda seferler düzenlenmiş bu seferlerden birçok haraç ve ganimet

⁵⁵ Bakınız: ARAB I, No: 154-178.

⁵⁶ Bakınız: ARAB I, No: 221.

⁵⁷ ARAB I, No: 349-354.

toplanmıştır. Ancak Asur boyunduruğundaki memleketler sık sık isyan ediyorlardı ve Asur hâkimiyetinin bu memleketlerde pekiştirilmesi gerekiyordu. Ayrıca savaşlardan alınan ganimetler ve haraçlar ülke ekonomisini kalkındırıyordu. Bu nedenle Asur kralları sık sık sefere çıkmaktaydılar.⁵⁸ II. Adad-nirari'nin yıllıklarında Hurri Ülkesi'ne peş peşe düzenlenen seferlerden şöyle bahsedilmektedir:

*“Adad-ah-iddina'nın lîmumluğunda, Aşşur'un valisi, ben beşinci defa Hanigalbat (Mitanni) topraklarına yürüdüm. Topraklarından haraç aldım.... Adad-dân'ın lîmumluğunda, benim güçlü silahlarımın öfkesi ile altıncı defa Hanigalbat'a (Mitanni'ye) yürüdüm.”*⁵⁹

II. Adad-nirari'nin oğlu II. Tukulti-Ninurta (M.Ö.891-884) zamanında Asur boyunduruğundaki ülkelerde Asur hâkimiyeti pekiştirilmiştir. Asur kral yazıtlarında komşu memleketler üzerine düzenlenen seferlerde alınan haraç, ganimet, yağmalar ve vergilerden sıkça bahsedilmektedir.⁶⁰ Buna göre Asurlular'ın düzenlenen bu seferler ile savaşları bir sektör haline getirdiklerini ve Asur ekonomisinin büyük ölçüde savaşlardan elde edilen ganimetlere dayandığını söyleyebiliriz.

II. Asurnasirpal (M.Ö. (884-858) Aramiler, Urartu, Karkamış, Suriye, Lübnan ile Akdeniz kıyısındaki Fenike kentlerinden Tiros, Sidon, Arwad ve Biblos'a seferler düzenleyerek bu memleketleri zapt etmiştir.⁶¹ Ayrıca kral yazıtlarından öğrendiklerimize göre, Asur Krallığı'nın ilk başkenti Asur Şehri iken II. Asurnasirpal (M.Ö. 884-859) başkenti Kalhu'ya (Nimrud) taşımıştır. “II. Asurnasirpal'in Standart Kitabesi” olarak bilinen kitabede, başkent in Kalhu'ya taşınması ve Kalhu'nun yeniden canlandırılması hakkında II. Asurnasirpal şöyle demektedir:

“Benden önceki prens Asur Kralı Salmanassar'ın inşa ettiği eski Kalhu şehri, bu şehir düşmüştü ve ıssız halde yatıyordu. Ben bu şehri yeniden inşa ettim. Boyunduruğum altındaki memleketlerin halklarından aldım, Suhi memleketinden, Laqe memleketinden, Fırat'ın diğer tarafındaki Sirqu şehrinde n, Zamua memleketinin en uzak mesafesinden,

⁵⁸ Bakınız: ARAB I, No: 360-377.

⁵⁹ ARAB I, No: 367-368.

⁶⁰ Amelie Kuhrt, Eski Çağda Yakınoğu (M.Ö. 3000-330), 3. Basım, Cilt 2, Çeviren Dilek Şendil, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 136-137.

⁶¹ Kuhrt, Eski Çağda Yakınoğu (M.Ö. 3000-330), s. 137 vd.

Bit-Adini ve Hatti memleketlerinden, Lubarna'dan, Patina memleketi krallığından ve onları oraya iskân ettim.”⁶²

Asur Devleti'nin başkenti II. Sargon zamanında (M.Ö 722-705), bu defa Dur-Şarrukēn'e (Korsabad) taşınmış, II. Sargon'un oğlu Sanherib (M.Ö. 704-681) ise, babası öldükten sonra başkenti Ninive'ye taşımıştır.

II. Aurnasirpal'den sonra yerine oğlu III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) geçmiş, Akdeniz kıyısındaki şehirlere, Karkamış'a, Kilikya'ya, Amanos Dağları'na, Urartu Ülkesi'ne, Suriye'ye seferler düzenleyip bu memleketleri zapt etmiştir.⁶³

V. Şamşi-Adad (M.Ö.824-811) zamanında Bâbil ile savaşa girilmiş ve bu savaşta Asur galip gelmiştir. V. Şamşi-Adad öldüğünde yerine geçmesi gereken oğlu III. Adad-nirari küçük yaşta olduğundan, Annesi Sammu-Rāmat Asur tahtına geçmiştir. Sammu-Rāmat, III. Adad-nirari'nin yetişkin olmasına kadar 5 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir.⁶⁴

III. Adad-nirari'ye ait olan ve Pazarcık/Kahramanmaraş'ta bulunduğundan “Pazarcık Steli” olarak bilinen yazıtta, III. Adad-nirari ve annesi Sammu-Rāmat'ın Fırat nehrini nasıl geçtikleri ve Gurgum⁶⁵ ve Kummu⁶⁶ kralları arasındaki sınır anlaşmazlığını gidermek üzere bir sefer düzenlediklerinden bahsedilir. Pazarcık bu iki krallık arasında sınır teşkil ettiğinden, Pazarcık Steli III. Adad-nirari tarafından buraya bir sınır taşı olarak diktirilmiştir.⁶⁷ Sammu-Rāmat zamanında, Sammu-Rāmat'ın generali Nergalia'nın önderliğinde Medler ve Manneler üzerine de seferler düzenlenmiş, Zagros Dağları'nın doğu yamaçlarında yerleşmiş halklar politik baskı altına alınmıştır.⁶⁸

III. Adad-nirari (.M.Ö.805-781) tahta çıktığında Suriye ve Bâbil üzerine sefer düzenlemiştir. Onun ölümünden sonra oğlu IV. Salmanassar (M.Ö.781-711) tahta

⁶² AKA I, s. 212-221.

⁶³ Kuhrt, Eski Çağda Yakınoğu (M.Ö. 3000-330), s. 142 vd.

⁶⁴ Hanım Hande Duymuş **Florioti**, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 16-17.

⁶⁵ Bugünkü Kahramanmaraş çevresinde kurulan bir Geç Hitit Krallığı'dır.

⁶⁶ Bugünkü Adıyaman çevresinde kurulan bir Geç-Hitit Krallığı'dır.

⁶⁷ Florioti, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri, s. 16-17; Nurgül **Yıldırım**, “Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara 2010, s.125-127.

⁶⁸ Sever, Asur Tarihi, s.90.

çıkılmış ve Lübnan, Aramiler ve Urartu üzerine birer sefer yapmıştır. Kendisinden sonra tahta çıkan kardeşi III. Aşşur-dān döneminde gerileme başlamış ve bu gerileme III. Tiglatpilaser zamanına kadar devam etmiştir.⁶⁹

III. Tiglatpilaser (M.Ö.746-722) İran içlerinden, Anadolu içlerine, Mısır sınırından Basra körfezine kadar olan bölgeleri, Akdeniz sahilindeki şehirleri zapt etmiş ve Güney Mezopotamya’da Kalde, Batıda Suriye, Kuzeyde Urartular, Geç Hitit Devletleri’nden Melid, Karkamış, Sam’al, Gurgum, Tabal krallıkları, Medler, Filistin, İsrail ve Yuda⁷⁰ krallıkları boyunduruk altına alınmış ve bu krallıklardan çok miktarda vergi ve haraç alınmıştır. Aynı zamanda bu savaşları müteakip birçok sürgün yapılmıştır. III. Tiglatpilaser’in (M.Ö.746-722) Asur Devleti’ni yeniden ayağa kaldırması ve elde ettiği başarılar onun ordu ve yönetimde yaptığı reformlarla açıklanmaktadır.⁷¹

II. Sargon (M.Ö.722-705) zamanında başkent Kalhu’dan Dur-Şarrukēn’e (Korsabad) taşınmıştır. Yine aynı şekilde komşu memleketlere birçok sefer düzenlenmiş, bu ülkeler haraca bağlanıp ganimetler alınmıştır.⁷²

Sanherib (M.Ö. 705-681) zamanında Asur’a bağlı birçok kavim Asur sömürüsüne isyan etmiş fakat Sanherib bunların tamamını bastırmıştır. Sanherib başkenti Ninive’ye taşınmış ve düzenlediği cezalandırma seferlerinden aldığı ganimetleri de Ninive’ye getirmiştir. Asarhaddon (M.Ö. 681-669) zamanında Kimmerler, Arabistan, Kıbrıs, Fenike, İskitler, Gutiler üzerine seferler düzenlenmiş, Bütün Mısır işgal edilmiştir.⁷³

Asurbanipal (M.Ö. 669-627) Asur boyunduruğuna isyan eden Mısır, Elam, Bâbil ve Kimmerler üzerine birçok sefer düzenlemiştir. Asurbanipal okuma yazma bilen aydın kişiliği ile Ninive sarayında büyük bir kütüphane kurmuş ve Asur, Sumer ve Bâbil metinlerinden onbinlercesini kütüphanesine kazandırmıştır.⁷⁴

⁶⁹ L. Gürkan **Gökçek**, *Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları*, Ankara 2015, s. 150-155.

⁷⁰ Asur Krallarının İsrail ve Yahua Krallıkları üzerine düzenledikleri seferler için ayrıca bakınız: Şeyma **Ay**: “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri, *History Studies*”, 2011, Cilt: 3, Sayı: 1, s.1-14.

⁷¹ L. Gürkan **Gökçek**, *Asurlular*, s. 155 vd.

⁷² Kuhrt, *Eski Çağda Yakınoğu* (M.Ö. 3000-330), s. 156-158.

⁷³ Kuhrt, *Eski Çağda Yakınoğu* (M.Ö. 3000-330), s. 158-160.

⁷⁴ Susan Wise **Bauer**, *Antik Dünya- İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, Çeviri: Mehmet Moralı, Alfa Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2013, s. 433-435.

Asurbanipal'den sonra ülke hızla gerilemeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde Asur boyunduruğundaki birçok halk her fırsatta Asur'a isyan etmektedir. Bunlara Med kralı Kyakser de eklenmiştir. Kyakser zamanında 614 yılında Asur Şehrine bir saldırı yapılmış ve Asur Şehri yakılıp yıkılmıştır. Bâbil kralı Naboplassar ile Med Kralı Kyakser işbirliği yapıp Ninive'ye saldırmışlar ve Ninive'yi yakıp yıkıp yağmalamışlardır. Asur ordusundan geriye kalanlar Harran'a çekilmişler, burada Aşşur-uballit kendisini kral ilan etmiş ancak Med ve Bâbil kuvvetleri saldırınca Asur ordusu Fırat'ın batı yakasına geçmiştir. Harran, Medler ve Bâbilliler tarafından işgal edilmiştir. Mısır kralı Aşşur-uballit'e yardım gönderse de Aşşur-uballit Harran'ı geri alamamıştır. Bu tarihlerden sonra Aşşur-uballit ismi kaynaklarda geçmemektedir. Büyük ihtimal Aşşur-uballit Mısır'a sığınmış ve orada ölmüş olmalıdır.⁷⁵

İnanca göre Asur kralları, Tanrı Aşşur başta olmak üzere, tanrıların görevlendirmeleri ile tahta çıkmışlardır. Bundan dolayı krallık otoritesi, başta Tanrı Aşşur'u temsil ettiğinden kutsal kabul edilmiştir. Savaşlar, sürgünler ve yayılmacı politikalar Tanrı Aşşur adına yapılmıştır.

Asur kralları, selefleri ölünce, onların cenaze işlemlerini yaptırdıktan sonra aynı gün kral olmuşlardır. Ancak bir krallık sembolü olarak taç giyme töreni daha sonraki bir zamanda yapılmıştır.

Asur krallarının kraliyet sembolleri arasında taç, asa, taht ve sancak vardır. Asur krallarının katılmış oldukları çeşitli devlet törenleri ve dini törenler vardır. Bunların başında "akitu festivali", yani yılbaşı festivali gelmektedir. Akitu töreninin başlıca amaçlarından birisi, kralın üstünlüğünü bir yıl daha onaylamaktır. Bir hâkimiyet sembolü olarak, Asur krallarının ayrıca bir taç giyme töreni bilinmediğinden, bir önceki akitu festivalinden sonra tahta çıkmış kralın hâkimiyetinin resmî olarak ilan edilmesinin, yeni akitu festivalinde gerçekleşmiş olacağı düşünülmektedir.⁷⁶

Asur krallarının taç giyme törenleri ile ilgili iki kaynak vardır. Bunlardan birisi Orta Asur Devri'nden gelmekte olup I. Tukulti-Ninurta döneminin başlangıcına aittir.⁷⁷

⁷⁵ Sever, Asur Tarihi, s.125-126.

⁷⁶ CAH, Volume III, Part II, s. 199.

⁷⁷ K. F. Müller, "Das assyrische Ritual I: Texte zum assyrischen Königsritual, MVAG", 1937, 41/3: 1-189, 8:35; Bradley J. Parker, "The Construction and Performance of Kingship in The Neo-Assyrian Empire", Journal of Anthropological Research, vol. 67, 2011, s. 363.

(M.Ö. 1243-1207). Metne göre, Asur Şehri'ndeki Aşşur tapınağında tanrılar tarafından krallık simgeleri krala takılır ve her bir tanrı krala, ülkenin sınırlarını genişletmesi emri gibi özel buyruklar verirdi. Sonrasında kral şehrin sokaklarında “Tanrı Aşşur kraldır. X (kralın adı) onun vekilidir” diye bağırانların arasında dolaştırılırdı. Böylelikle gerçek kralın Tanrı Aşşur olduğu, kralın da onun adına ülkeyi yönettiğine inanılırdı.⁷⁸

Bu esaslar Yeni Asur Dönemi'nde, Asurbanipal'in (M.Ö. 668-627) “taç giyme ilahisi” denilen metinde de görülmektedir. Asurbanipal'in taç giyme ilahisinde, Asurbanipal'e Tanrı Aşşur tarafından Asur Ülkesi'nin topraklarını genişletme görevi verilmiştir.⁷⁹

Taç giyme töreni, saray darbecilerinin meşruiyetsizliğini de ortadan kaldırmıştır. Buna örnek olarak III. Tiglatpilaser'i (M.Ö. 745-727) verebiliriz. Tanrılar O'nun sunularını kabul edip, ona zafer vermişler, böylece III. Tiglatpilaser taç giyip meşru kral olmuştur.⁸⁰

Tahta çıkan kralın veya veliaht tayin edilen prensin müstakbel egemenliğinin vasal krallar tarafından da tanınması, Asur otoritesine biat edilmesi gerekiyordu. Aksi halde cezası ölümdü. Asur Kralı Asarhaddon'un (M.Ö. 681-669), oğlu Asurbanipal'i (M.Ö. 668-627) veliaht tayin edip, vasal krallara buyruğunu buna örnek olarak verebiliriz:

“Efendiniz Asur Kralı Asarhaddon'un dünyadan göçtüğü gün, efendiniz Asarhaddon'un oğlu büyük veliaht prens olarak atanmış Asurbanipal (aynı gün) kralınız ve efendiniz olacak. Kuvvetli olanların kibrini kıracak, boynu bükük olanları yükseltecek, ölümü hak edenleri mezara koyacak, affa layık olanları bağışlayacak. O ne derse kulak verecek, ne buyurursa onu yerine getireceksiniz. Ona karşı başka bir kral, başka bir efendi aramayacaksınız.”⁸¹

⁷⁸ Kuhrt, Eskiçağ'da Yakındoğu, s. 478-479.

⁷⁹ A. Livingstone, Court Poetry and Literary Miscellanea. State Archives of Assyria III, Helsinki University Press. Helsinki 1989, No: 11; Kuhrt, Eskiçağ'da Yakındoğu, s. 169-170; Parker, “The Construction And Performance Of Kingship In The Neo-Assyrian Empire”, s. 363.

⁸⁰ Abraham S. Anspacher, Tiglath-Pileser III, The Columbia University Press, New York 1912, s. 20.

⁸¹ SAA 2, nu: 6, st. 188-197: SAA 2: S. Parpola and K. Watanabe, Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths (1988).

I. BÖLÜM

ASURLULAR'DA ZAMAN KAVRAMI

I.I. Bērum / İki Saatlik Zaman:

Kültepe Metinleri'de bir zaman dilimi olarak “bērum” ifadesi geçerki, bu 2 saatlik bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Ancak bu ifade bir mesafe ölçümü olarak, bir insanın 2 saatte yürüyebileceği mesafe olan 10 km.'den biraz daha uzak olan bir mesafeyi ifade etmek için kullanılmıştır.⁸²

I.II. Ūmum / Gün:

Eski Asur'da gün, ūmum⁸³ sözcüğü ile ifade edilmiştir. Günün belli bir zamanı da saatle değil, vakitle ifade edilmiştir. Örneğin Kültepe Kaniş Karumu'nda ele geçen belgelerde, gün içerisinde yapılan aktivitelerin zamanı “sabah erken vakitte”, “öğleden sonra”, “gündüzün”, “geceleyin”, “akşam geç vakitte” gibi vakitlerle ifade edilmiştir.⁸⁴

Yeni Asur metinleri arasında, Nisannu ayında “6 çift saat gündüz” ve “6 çift saat gece”nin yani İlkbahar ekinoksunun yaşandığını ifade eden metinler ele geçmiştir. Ekinoks ile ilgili bir belgede⁸⁵ şöyle denilmektedir:

“Nisan Ayı'nın 6. Gününde gece ve gündüz ayarlıdır (eşittir). Gündüzün 6 çift saat, Gecenin 6 çift saat. Nabû ve Marduk Kralı kutsasın, Efendimiz!”

⁸² Cecile **Michel**, “The Day Unit within the Old Assyrian Calendar”, Studies Presented in Honour of Veyssel Donbaz, Istanbul, Ş. Dönmez (Editor), 2010, s. 217.

⁸³ CAD, Volume 20 (U and W), s. 138.

⁸⁴ Michel, “The Day Unit within the Old Assyrian Calendar”, s. 218-219.

⁸⁵ Bakınız: SAA 08, 140: **SAA 08**: Hunger, Hermann, Astrological Reports to Assyrian Kings, State Archives of Assyria - SAA 8, University of Helsinki Press, 1992.

Başka bir belgede⁸⁶ ise ekinoksun başka bir yılda 15 Nisan'a denk geldiğini öğreniyoruz:

“Nisan'ın 15. Gününde gün ve gece ayardadır (eşittir). Gündüzün 6 çift saat, gecenin 6 çift saat. Nabû ve Marduk Kral'ı kutsasın, Efendimiz!”

Yukarıdaki metinlerden anlaşılacağı üzere Asur Ayları Kameri esaslı olduğundan Güneş'e dayalı ekinoks olayı, Ay Takvimi'ne göre farklı yıllarda farklı günlere denk gelmektedir. İlgili metinlerden bu gibi Güneş'e dayalı mevsimsel olayların rahip bilginler tarafından Kral'a ve halka önceden haber verildiğini görüyoruz. Bununla birlikte “6 çift saat gündüz, 6 çift saat gece” ifadesinden, günün 24 saatten oluştuğunu öğreniyoruz. Eski Mezopotamya'da gün 12 çift saatten, yani 24 saatten oluşmakta ve akşam güneşin batması ile başlamaktaydı.⁸⁷

I.III. Hamuštum / Hafta:

Doğal zaman dilimlerinden gün, ay ve yıl gözleme dayalı olarak ölçülebilmektedir. Sanıyoruz ki, hafta ve saat kavramları icat edilmeden zaman ölçümü için gün, ay, yıl, yaz mevsimi, kış mevsimi, bahar gibi ölçüler kullanılmış olmalıdır. Belirli günlerin ibadete, ticarete ve tarımsal faaliyetlere ayrılması için, ay kavramı çok uzun gelmiş olacağından, güneşin bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmuş ve “hafta” kavramı icat edilmiş olmalıdır.

Sumerliler inançları gereği zaten gök cisimleri ile yakından alakadar oldukları için 1 aydan daha kısa zaman olarak Ay'ın evrelerini tespit etmişlerdir. Buna göre Ay'ın Hilal görünümünden İlk Dördün görünümüne, İlk Dördün görünümünden Dolunay'a, Dolunay'dan Son Dördün görünümüne ve Yeni Hilal görünümüne kadar geçen süre 29.5 gündü. Bu evrelerin her birisi 7-8 gün⁸⁸ arasında bir zamanı kapsıyordu. Bu evreler Kameri Ay'ın yaklaşık olarak yedinci, on dördüncü, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günlerine denk geliyordu. Ortalama 28 günü kapsayan bu evrelerle 1,5 günlük “Yeni

⁸⁶ Bakınız: SAA 08, 141: **SAA 08:** Hunger, Hermann, *Astrological Reports to Assyrian Kings*, State Archives of Assyria - SAA 8, University of Helsinki Press, 1992.

⁸⁷ W. M. **Oneil**, *Zaman ve Takvimler*, Çeviren: Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001 s. 45.

⁸⁸ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SKYCAL/SKYCAL.html?cal=2016#skycal> (Erşim tarihi: 20.06.2016)

Ay” denilen ve Ay’ın gökyüzünde görünmediği zaman toplanınca 29.5 günlük Kameri Ay tamamlanmış oluyordu. Sumerliler işte bu Ay evrelerini bir takım ayinlerle yüceltmişlerdir.⁸⁹

Bābilliler Kameri Aylar’da belli günlerde bazı etkinlikleri yasaklamışlardır. Bu yasaklı günler: Ayın yedinci, on dördüncü, on dokuzuncu, yirmi birinci, yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu (ve eğer olduysa otuzuncu) günleri idi. Ayın on dokuzuncu günü gücendirilmiş tanrıya adanmış bir çeşit “*dies irae*” (gazap günü) idi. Öteki günler ise Ay’ın evrelerine denk geliyordu. M.Ö. yedinci yüzyılla birlikte sürekli yasaklanan aktiviteler ayın yedinci, on dördüncü, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günlerine indirgenmiştir.⁹⁰

Bizim 7 günlük hafta tarifimizin de Eski Mezopotamya’daki bu inançlardan ve uygulamalardan gelmiş olacağı akla uygun gelmektedir.

Asurlular’a gelecek olursak, Kültepe Metinleri’nde Asurlu tüccarlara ait borç senetlerinde sıkça “hamuštum” terimi geçmektedir. Çivi yazılı tabletlerin okunması ile hamuštum teriminin hem bir haftayı hem de bir hafta boyunca görevli olan kişiyi ifade ettiği anlaşılmıştır. Haftaya kişi ismi veya isimleri verme geleneği Eski Asur Dönemi’nde ortaya çıkmıştır. Orta ve Yeni Asur Dönemi’nde hamuštum tabiri görülmez.

Asur Haftası” diyebileceğimiz hamuštum zaman diliminin süresi konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Çünkü hamuštum listelerinde hamuštumların hangi ayların hangi haftalarında görevli oldukları yazmamaktadır.

Hamuštum sözcüğü kelime anlamı olarak “beşte bir” manasında olup, hamuštum’ların görev süreleri ile ilgili, ilk defa 1897 yılında Sayce tarafından 5 günlük bir süre önerilmiştir. Bu görüş Landsberger⁹¹, David⁹², Gelb⁹³, Balkan⁹⁴ ve diğerleri tarafından

⁸⁹ Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, s. 436-437.

⁹⁰ Oneil, Zaman ve Takvimler, s. 49-50; Ayrıca bakınız: Stephan **Langdon**, Babylonian Menologies and the Semitic Calendars, Oxford University Press, London, 1935.

⁹¹ Benno **Landsberger**, OLZ (Orientalistische Literaturzeitung) 1925, s. 232.

⁹² Martin, **David**, “Georg Eißer und Julius Lewy, Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, Teil 1 u. 2”, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 52 (1932), s.

da desteklenmiştir.⁹⁵ Ayrıca bu görüş Chicago Üniversitesi Oriental Enstitüsü Asurca Sözlüğü'nde de kabul görmüş, hamuštum'ların görev süreleri 5 günlük periyot olarak verilmiştir.⁹⁶ Bu görüşe göre, bir hamuštum listesi olduğu kabul edilen AKT II 13⁹⁷ numaralı belgede 144 hamuštum kaydedilmiştir. Listedeki her bir hamuštum memuriyeti için 5 günlük görev süresi verildiğinde 144 hamuštum'un toplam görev süreleri 720 gün yapar ki, söz konusu listenin 360 günden oluşan 2 yıllık bir hamuštum listesi olduğunu gösterir.

Jankowska,⁹⁸ Soden⁹⁹ ve Dercksen¹⁰⁰ tarafından hamuštumların görev sürelerinin bir ayın beşte biri yani 6 gün olabileceği önerilmiştir. Dercksen, 29 veya 30 gün olarak hesap edilen 1 ay için 7 günden oluşan hafta bölümlenmesinin doğal olmayacağını belirterek, 1 ay için 5 hafta olacak şekilde yani bir ayın beşte biri olarak, 6 günlük bir hamuštum süresi önermiştir.¹⁰¹

Veenhof¹⁰², Kryszat¹⁰³ ve Michel¹⁰⁴ ise 50 veya 52 hamuštumdan oluştuğu düşünülen¹⁰⁵ Kt. g/k 118¹⁰⁶ numaralı belgeden yola çıkarak, her bir hamuštuma 7 gün tahsis etmek kaydıyla, bu listenin 364 günlük 1 yıla tekabül edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Kemal Balkan, Kt. g/k 118 numaralı belgenin yaklaşık olarak ortasından kırık olduğunu belirterek, metnin tamamının 72 veya 73 satır olabileceğinden hareketle $365: 5 = 73$

500-501. Nakleden: J. A. **Brinkmann**, "New Evidance on Old Assyrian Hamuštum", *Orientalia* 32, s. 388.

⁹³ I. J. **Gelb**, *Inscriptions from Ališar and Vicinity*, Oriental Institute Publications 27, Chicago 1935, s. 61.

⁹⁴ K. **Balkan**, "The Old Assyrian Week", *Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday*, *Assyriological Studies* 16, Editörler: H. G. Güterbock ve Th. Jacobsen, Chicago 1965, s. 159-160.

⁹⁵ Buna göre Eski Asur'da bir ay 6 haftadan oluşuyordu ve bu 60'lık sisteme de uygundu.

⁹⁶ CAD Vol. 6 (H), s. 73-75.

⁹⁷ AKT II: Emin **Bilgiç** ve S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara 1995.

⁹⁸ N. B., **Jankowska**, "A System of Rotation of Eponyms of the Commercial Association at Kaniš", *ArOr* 35, 1967, s. 532 vd.

⁹⁹ Wolfram von **Soden**, *AHW*, 319b.

¹⁰⁰ J. G., **Dercksen**, "Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology", *BiOr* 68, 2011, s. 238 vd.

¹⁰¹ Dercksen, "Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology", s. 238.

¹⁰² K. R., **Veenhof**, "The Old Assyrian Hamuštum Period: A Seven-Day Week", *JEOL* 34, 1997, s. 8-10.

¹⁰³ G., **Kryszat**, *Zur Chronologie der Kaufmannsarchive aus der Schicht 2 des Kārum Kaneš*, *Old Assyrian Archives, Studies* 2, *PIHANS* 99, Leiden, 2004.

¹⁰⁴ Michel, "The Day Unit within the Old Assyrian Calendar", s. 220.

¹⁰⁵ Söz konusu belge hasar görmüş olup, yaklaşık ortasından kırıktır. Balkan, "The Old Assyrian Week", s. 168 vd.

¹⁰⁶ Veenhof, "The Old Assyrian Hamuštum Period: A Seven-Day Week", s. 8 vd; Balkan, "The Old Assyrian Week", s. 168 vd.

hesabını yaparak, hamuštum'u 5 günlük bir hafta, söz konusu isim listesinin de 1 yıllık hamuštum listesi olduğu görüşünü savunmuştur.¹⁰⁷ Ayrıca AKT II'de Emin Bilgiç ve Sebahattin Bayram'da AKT II, 13 numaralı belgenin (Kt. n/k 608) 144 hamuštum'dan oluştuğunu ve Kemal Balkan'ın görüşünü destekler nitelikte olup, Kt. g/k 118'deki rakamın iki katı, yani $72 \times 2 = 144$ rakamını verdiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁸

Brinkman¹⁰⁹ ve Dercksen¹¹⁰ tarafından yapılan başka bir yorum ise 1 ayın üç bölünmesi ile elde edilebilecek 10 günlük bir hamuštum süresinin olabileceği yönündedir. Brinkman 10 günlük sürenin daha matematiksel olabileceğini belirtmiştir.¹¹¹

Lewy tarafından ise önceleri bir senenin beşte biri¹¹² olarak tespit edilmiş ancak daha sonra H. ve J. Lewy, "The Origine of the Week"¹¹³ adlı eserlerinde hamuštum'u 50 günlük süre olarak kabul etmişlerdir. Ancak Kültepe'de bulunan borç senetlerinin birçoğunda borçlanma vadesi olarak 50 hamuštum civarında süreler tespit edilmiştir ki, bu süreler borç vadesi olarak çok uzun süreler olduğundan akla uygun gelmemiştir.¹¹⁴

Anadolu'da Kaššum ünvanlı memurların hamuštumluk görevini üstlendiklerine dair belgeler mevcut olup, Kaššum ünvanlı memurların hamuštum'luğu ele almaları "Kaššum'un hamuštumluğunda" ifadesiyle bir tarihleme yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu konuda detaylı bilgi "Tarihleme Yöntemleri" başlığı altında verilecektir.

I.IV. Šapattum / 15 Günlük Süre:

Langdon'a göre šapattum kelimesi Akadça "Dolunay" anlamına gelen "šabbatu" veya "šappatu" kelimesinden gelmektedir. Kameri esaslı takvimde, Ay'ın ilk hilal görünümünden sonra ayın on dördüncü, ortalama ve en sık olarak on beşinci veya on

¹⁰⁷ Balkan, "The Old Assyrian Week", s. 167.

¹⁰⁸ Bilgiç ve S. Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, s. 21.

¹⁰⁹ Brinkman, "New Evidence of Old Assyrian Hamuštum", s. 392-394.

¹¹⁰ Dercksen, "Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology", s. 238-239.

¹¹¹ Brinkman, "New Evidence of Old Assyrian Hamuštum", s.394.

¹¹² Lewy, EL 39, b. EL: G. Eisser and J. Lewy, Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft 33 und 35. Leipzig 1930-35 (EL 1 und 2, wenn nach Sieten zitiert).

¹¹³ Lewy, "The Origine of the Week" HUCA XXVII, s. 47. n. 211.

¹¹⁴ AKT 1, s. 17.

altıncı gününde Dolunay görünür hale gelmektedir. Bu nedenle şapattum tabiri Dolunay gününü ve aynı zamanda Kameri Ay'ın ortasını ifade etmektedir.¹¹⁵

Asur Takvimi'nde ise şapattum tabiri, Kameri Ay'ın ilk gününü¹¹⁶, ortasını -yani Dolunay gününü- ve son gününü¹¹⁷ ifade etmektedir. Böylece Asur Takvimi'nde şapattum tabiri 15 günlük zaman dilimlerini ifade etmektedir diyebiliriz.¹¹⁸

şapattum sözcüğü Kültepe Metinleri'nde bir tarihleme yöntemi olarak "Kaššum'un şapattumluğu'nda" yani Kaššum ünvanlı memurun şapattum gününü yönetmesi veya Kaššum ünvanlı memurun görev süresinin 15. Gününde ifadesi ile geçmekte olup, bu konuda detaylı bilgi "Tarihleme Yöntemleri" başlığı altında verilecektir.

I.V. Warḫum / Ay:

Kültepe Tabletleri'nden edindiğimiz bilgilere göre Eski Asur Takvimi'nde 12 Ay bulunmaktadır. Bunlar: Şib'um, Qarrātum, Kanwarta, Tīnātim/Suen, Kuzallum, Allānātum, Bēlti-ekallim, Narmak-Aššur ša sarratim, Narmak-Aššur ša kīnātim, Mahhur-ilī, Ab-šarrāni ve Hubur aylarıdır.

Eski Mezopotamya takvimlerinin karakteristik özellikleri Ay esaslı olmalarıdır. Eski Asur Takvimi de Ay esaslı olarak düzenlenmiştir. Bu takvimlerde 1 ay, Ay'ın hilal görünümünden sonra ilk dördün, dolunay, son dördün görünümü evrelerinden geçmesi ve tekrar hilal görünümüne dönmesine kadar geçen zamanı kapsar. Bu evreler toplamda 29.5 gün yapar. Bu sürenin ölçümü tamamen gözleme dayalıdır. Ancak Eski Mezopotamya Takvimleri'nde aylar 29 veya 30 günden oluşmaktadır.¹¹⁹

Eski Mezopotamya'da bir gelenek olarak Ay esaslı kült takvimi kullanılıyordu. Ancak tarım ve hayvancılığın da Eski Mezopotamya ekonomisinde önemli bir yeri olduğundan Güneş'e bağımlı bu sektörlerin takvimlerinin de Güneş'e göre düzenlenmesi

¹¹⁵ Langdon, Babylonian Menologies and the Semitic Calendars, 1935, s. 85-92.

¹¹⁶ Bakınız: ICK II, 45A : Lubor **Matouš**, , Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II, Praha 1962; K. R. Veenhof, The Old Assyrian Hamuštum Period, A Seven-Day Week, s. 17-18.

¹¹⁷ Bakınız: ICK II, 196: Matouš, , Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II; K. R. Veenhof, The Old Assyrian Hamuštum Period, A Seven-Day Week, s. 18.

¹¹⁸ Ayrıca bakınız: CAD, Volume XVII, s. 449-450; http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=the_old_assyrian_calendar

¹¹⁹ Oneil, Zaman ve Takvimler, s. 118.

gerekiyordu. Böylece Eski Mezopotamya’da Güneş ve Ay Takvimlerini eşitlemek için bazı yıllara onüçüncü bir ay eklenmiştir. Bu takvime hem Ay esaslı (Lunar), hem de Güneş esaslı (Solar) olmak üzere, Ay ve Güneş karması bir takvim anlamında “Lunisolar” takvim denilmektedir.

Genel olarak Mezopotamya takvimlerinde bu eklenmiş aylar, “ikinci Ulūlu/Elūlu/Elūl” veya “ikinci Addāru” şeklinde adlandırılmıştır ve artık aylar altıncı ve on ikinci aylara eklenmiştir.¹²⁰

Yeni Asur dönemi metinlerinde “dīr Addari” ayı, 13. eklenmiş ayı ifade etmektedir.¹²¹ Söz konusu metin II. Sargon dönemine tarihlenmekte ve Aha-lurši isimli yöneticiden, Bābil’de bulunan Asur Kralı’na yazılan mektubun ilgili kısmı şöyledir:¹²²

*“Çalışma 13. ayın (4.günü?) bitirilecek. Ben artık yılın 5.günü Dur-Šarrukēn’den ayrılacağım ve Nisan (I) ayından hemen önce efendim, kralımın huzurunda olacağım.”*¹²³

Eski Asur’da yılın ilk ayı Şib’um ayıdır. Bābil’de ve Yeni Asur Devri’ndeki karşılığı ise Nisannu’dur. İbrani Takvimi’nde ise yıl, sonbahar ekinoksu civarında, Tişri ayı ile başlamakta ve Elūl ayı ile sona ermektedir.¹²⁴

Eski Asur Dönemi’nde ay adları mahalli karakterler taşır. Ancak Yeni Asur Dönemi’nde, Asurlular’ın Bābil ay adlarını kullandıklarını görüyoruz. Bābil ay adları aynı zamanda Yahudiler’in Bābil sürgünü sırasında Yahudiler tarafından da alınmıştır.¹²⁵ Ay adları farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda kullanım amaçlarına göre değişiklik gösterebilmekteydi. Tıpkı Eski Asur ve Yeni Asur Devirleri’nde olduğu gibi. Bu durum aynı zamanda yılın başlangıç zamanları için de geçerlidir. Örneğin Asur’da ve Bābil’de yıl ilkbaharda başlarken, Yahudiler’de sonbaharda başlamaktadır.

¹²⁰ Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astonomi ve Tıp, s.345.

¹²¹ Bakınız: “dīr Addari”: CAD Volume I (A/1) s.110-111. CAD Volume I (A/1) , s.111’de de “artık yıl” olarak tercüme edilmiştir.

¹²² H. Hande Duymuş **Florioti**, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt/Volume XXVII, Sayı/Number 2 Aralık/December 2012, s. 361.

¹²³ SAA 01, 131 için bakınız: <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/knpp/corpus/> (Erişim tarihi: 04.06.2016)

¹²⁴ The Cambridge Ancient History 2008, Cambridge, England, s.750.

¹²⁵ Bakınız: The Cambridge Ancient History 2008, Cambridge, England,, s.750.

Asur ay adları hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun görerek sıralamayı Asur Kült Takvimi'nde Mart-Nisan Ayı'na denk gelen Şib'um Ayı ile başlatmayı uygun gördük.

1. Şib'um Ayı: Eski Asur'da Şib'um ismiyle geçen bu ay, CAD'de "Eski Bâbil'de "Sibūtu" isimli bir ayın ve festivalin ismi" olarak geçmektedir.¹²⁶ Eski Mezopotamya'da bazı ayların adları aynı zamanda bir bayram veya festivalin de ismidir.

2. Qarrātum Ayı: CAD Volume 13 (Q)'de "Asur'da bir festivalin ismi" olarak geçmektedir.¹²⁷ Eski Bâbil Devri'ndeki "iaru, çiçek" ayına karşılık gelmektedir.

3. Kanwarta Ayı: Kanwarta ayı Mayıs-Haziran aylarına karşılık gelmektedir ve "hububatların olgunlaştığı ay" anlamına gelmektedir.¹²⁸ Eski Bâbil'deki karşılığı Simanu'dur. CAD'de "Tanmartu" adıyla geçmekte,¹²⁹ ancak Veysel Donbaz'ın "The Old Assyrian Month Name Kanwarta" isimli makalesine atıfta bulunularak bu ismin "Kanwarta" şeklinde okunabileceği belirtilmiştir.¹³⁰ Diğer okunuşu ise "Kanmarta"¹³¹ şeklindedir.

4. Tinātim Ayı: "İncirlerin ayı" (incirlerin olgunlaştığı ay)¹³² anlamına gelmektedir. Sonraki devirlerde "Suen" ismiyle kullanılmışlardır.¹³³ Eski Bâbil'de ise, Du'uzu ismiyle bilinmektedir ve bugünkü Haziran-Temmuz ayına tekabül eder ve bu isim Sumerlerin çoban tanrısı Du'muzi'den gelir. Bâbil'deki karşılığı ise bizim takvimimize Temmuz adıyla geçen Tammuz ayıdır.

5. Kuzallum Ayı: AHw'de "Koyun çobanı" anlamında geçmektedir.¹³⁴ CAD'de Kuzallum kelimesinin yine "çoban" ile ilişkili olabileceği belirtilmektedir.¹³⁵

¹²⁶ CAD, Volume 15 (S), s. 232-233.

¹²⁷ CAD, Volume (13) (Q), s. 144.

¹²⁸ Lewy, "The Assyrian Calendar", s. 39.

¹²⁹ CAD, Volume 18 (T), s. 175.

¹³⁰ Veysel Donbaz, The Old Assyrian Month Name Kanwarta, Journal of Cuneiform Studies, Vol. 24, No. 1/2. (1971), s. 28.

¹³¹ Donbaz, The Old Assyrian Month Name Kanwarta, s. 3.

¹³² CAD, Volume 18 (T), s. 436.

¹³³ Bakınız: CAD Volume 15 (S), s. 294.

¹³⁴ AHw: W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden 1959 - 1981), s. 37.

¹³⁵ CAD, Volume 8 (K), s. 613.

6. Allānātum Ayı: Bu ayda Asurlular dinî törenler yaparak kurban sunmuşlardır. Lewy bu ay adını “tanrıya şükretme ayı” olarak kabul etmektedir. CAD’de “meşe palamutlarının olgunlaştığı ay” olarak tercüme edilmiştir.¹³⁶

7. Bēlti-ekallim Ayı:

“Hanımefendi” anlamına gelen “bēltu” kelimesi¹³⁷ ile “kraliyet sarayı” anlamına gelen “ekallu”¹³⁸ kelimelerinin birleşmesinden oluşan Bēlti-ekallim sözcüğü “sarayın hanımefendisi” anlamına gelmektedir.

Ur krallarının kraliyet yazıtlarından birisinde Tanrıça Belat-ekallim için bir tapınak inşasını kutlamak üzere bina yazıtı yazdırılmış olup bu kitabede şu ifadeler yer almaktadır: “*Tanrıça Belat-ekallim tapınağı, onun beycesesi Amar-Suen’in hayatı için meşru bir şekilde, Ur kralı dört iklimin kralı onun hayatı için Sarriqum. Askeri valisi kutsal Asur Şehrini onun kölesi bina etti.*”¹³⁹ Görüleceği üzere söz konusu Sumer tanrıçası ismini Eski Asur aylarından birisine vermiştir.

Bēlti-ekallim Ayı’ı Eylül-Ekim Ayı’na tekabül eder ve Bābil takvimindeki karşılığı “Teşritu”dur. Bu sözcük Rumi Takvim’deki Teşrinivvel ve Teşrinisani ile benzerlik göstermektedir. Eski Asur resmî/idari takviminin bu aydan başladığı kabul edilmektedir.¹⁴⁰

8. Narmak-Aššur ša sarratim Ayı:

“Sarrātu” kelimesi yalancı, sahtekâr anlamına gelmektedir¹⁴¹ ve Narmak-Aššur ša sarratim de bu kelimedenden türetilmiş olmalıdır.

Langdon¹⁴² Sarrāti sözcüğünün Aramice, šarutha “başlangıç” sözcüğü ile alakalı olduğu görüşünü savunmuş, Lewy¹⁴³ ise; sarratum’un sartum’un çoğulu olarak “suç ve hata”

¹³⁶ CAD, Volume 1 (A), s. 354.

¹³⁷ CAD, Volume 2 (B), s. 188.

¹³⁸ CAD, Volume 4 (E), s. 52.

¹³⁹ Larsen, The Old Assyrian City-State and Its Colonies, s. 33.

¹⁴⁰ Şahin; Eskiçağ’da Kayseri ve Çevresi, s. 75.

¹⁴¹ CAD Volume 15 (S), s. 180.

¹⁴² Langdon, Babylonian Menologies and the Semitic Calendars, s. 35.

¹⁴³ Lewy, “The Assyrian Calendar”, s. 45, n. 5.

anlamına geldiğini belirtmiş, Eski Ahit'teki sartu “hediyeye, kurban” ile alakalı olarak bu ayda tanrı Aşşur'a kurbanlar sunulduğunu ve bu ayın tanrı Aşşur'a libasyon ayı olduğunu iddia etmiştir.

9. Narmak-Aşşur ūa kīnātim Ayı:

Gerçek, doğru, düzgün anlamına gelen Akadca kēnu kelimesinden türetilmiştir.¹⁴⁴ Bu ay, Langdon¹⁴⁵ tarafından “sabanla toprağı sürme ayı” olarak, Lewy¹⁴⁶ tarafından, tanrı Aşşur'a libasyon yapma ayı olarak, Hirsch¹⁴⁷ tarafından “Tanrı Aşşur için libasyon yapmak”, veya “tanrı tasvirini yıkama ayı” olarak yorumlanmıştır. Bābil takvimindeki Arahsamna'ya tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Asur Takviminin 8. ayında halkın yağmur beklentisinde olduğu, Sarrātum ayında bulutların gökyüzünde dolaştığı ve 9. ayda yani, Kinātım Ayı'nda ise, bereket getiren yağmurun yağması dolayısıyla, bu aylara böyle isimler verildiğini düşünebiliriz. Çünkü ūa kinātım ayı “sabanla toprağı sürme ayı” olduğundan bu ayda yağmur yağıp toprak sürülmeğe başlanıyordu diyebiliriz.¹⁴⁸ Bize göre Narmak-Aşşur ūa sarratim Ayı ile Narmak-Aşşur ūa kīnātim Ayı arasında bir “zıtlık” veya “birbiriyle alakalı olarak birbirini takip etme” ilişkisi olmalıdır. Söz konusu zıtlık veya ilişkinin yağışlarla ilgili olabileceğı gibi, günah ve bağışlanma ile de alakalı olabileceğini, bu aylarda Tanrı Aşşur ile ilgili dini törenlerin yapıldığını düşünüyörüz. Zira Tanrı Aşşur'un kanatlı bulut sembolü olmasından dolayı, onun yağmurla, bereketle ilgili olduğu bilinmektedir.

10. Mahhur-ilī Ayı:

AHw'de “Tanrının yardım ayı” anlamına verilmiştir.¹⁴⁹

11. Ab-šarrāni Ayı:

Langdon'a göre “Kralların babasının ayı” anlamına gelmektedir. Eski Bābil metinlerinde “Šabatım” olarak geçen bu ay bazı metinlerde ise, Ezen-Adad “Adad adına düzenlenen bayram ayı” şeklinde görülmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁴ CAD Volume Volume 8 (K), s. 384-389.

¹⁴⁵ Langdon, Babylonian Menologies and the Semitic Calendars, s. 35.

¹⁴⁶ Lewy, “The Assyrian Calendar”, s. 45.

¹⁴⁷ H. Hirsch, Untersuchungen zur Altassyrischen Religion, Graz 1961, s. 54, n. 281.

¹⁴⁸ Hasan Ali Şahin; Eskiçağ'da Kayseri ve Çevresi, s. 75.

¹⁴⁹ AHw: W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden 1959 - 1981), s. 582.

Ocak – Şubat aylarına denk gelen bu ayda Kuzey Mezopotamya’ya yılın en yüksek yağışı düşmektedir.¹⁵¹ Bu ayda Fırtına Tanrısı Adad adına bayram düzenlenmesi de bu bereketli yağışlar nedeniyle olsa gerektir.

Asur Kralı Asarhaddon dönemine tarihlenen bir metinde¹⁵² Şabātu (XI) ve Adar (XII) aylarının olumlu ve dinsel törenleri gerçekleştirmek için uğurlu aylar olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁵³ İlgili kısım şöyledir:

“...ve şimdi, Şubat (XI) ve Adar (XII) ayları geldi. Bu aylar olumlu aylardır. Dinsel törenleri gerçekleştirmek için uğurludur.”

12. Hubur Ayı:

“Karanlık olmak, bulutlu olmak” anlamına gelmektedir. Eski Bâbil ’de karanlık olmak, gölge olmak anlamına gelen Addaru kelimesi bu aya karşılık gelir.¹⁵⁴

Kuzey Mezopotamya’da yılın en düşük güneşlenme süresi Miladi takvime göre Şubat-Mart aylarına karşılık gelen Hubur Ayı’na denk geldiğinden¹⁵⁵ bu aya karanlık olmak, bulutlu olmak anlamına gelen Hubur ismi verilmiş olmalıdır.

Yeni Asur Dönemi’nde, Asurluların Bâbil ay adlarını kullandıklarını görüyoruz. Bu ayların isimleri: Nisannu, Ayaru, Simanu, Du’uzu, Ābu, Ulūlu, Tašritu, Arahsamna, Kislimu, Tebetu, Şabātu, Addaru olarak tespit edilmiştir. Bu ay adları Yahudilerin Bâbil sürgünü sırasında Yahudiler tarafından da alınmıştır.¹⁵⁶

I.VI. Lîmum / Yıl

I.VI.I. Asurlular’da Yıllara İsim Verme Geleneği ve Lîmum Memuriyeti:

Eski Asur’da yıl kavramı bizim takvimimizdeki gibi rakamsal olarak ifade edilmeyip, karakteristik bir gelenek olarak yıllara lîmum memuriyetini icra eden şahısların isimleri verilmiştir.

¹⁵⁰ Langdon, *Babylonian Menologies and the Semitic Calendars*, s. 37.

¹⁵¹ <http://weather-averages.com/location/iq/99072-mosul> (Erişim tarihi 17.05.2016)

¹⁵² SAA 16, 062. <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/knpp/corpus/> (Erişim tarihi 06.05.2016)

¹⁵³ Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri” s. 373.

¹⁵⁴ Lewy, “The Assyrian Calendar”, s. 42.

¹⁵⁵ <http://weather-averages.com/location/iq/99072-mosul> (Erişim tarihi 17.05.2016)

¹⁵⁶ Bkz. *The Cambridge Ancient History 2008*, Cambridge, England, s.750.

Līmum terimi sadece Asur'da yıl eponimi için değil aynı zamanda Anadolu'daki kolonilerde görevli memurlar olarak da kullanılmıştır. līmum kelimesinin anlamı bilinmemektedir. Ancak līmumların kraldan sonra en yetkili kişiler oldukları düşünülmektedir. līmumların toplumun temsilcileri oldukları iddia edilmiştir¹⁵⁷ Dercksen, līmum'un bulunduğu yerin Şehir Meclisi'nden yukarıda olduğunu ve līmumun tam unvanının "Şehir Meclisi'ne inen" olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸ Şehir meclisi başkanının o yılki līmum olduğu sanılmaktadır.¹⁵⁹

Līmumluğun ne zaman ortaya çıktığı belli değildir, ancak, Kültepelīmum listesi varyantlarında ilk līmum'un görevi I. İrīšum idaresinin ilk yılında atanmasıyla başlamıştır. Böylece līmumluk kurumunun I. İrīšum'un idaresiyle veya onun zamanından biraz önce başladığı söylenebilir.¹⁶⁰

Līmumlar belirli ailelerden seçilmişlerdir. Bu görev Eski Asur Devri'nde krallar tarafından üstlenilmemiştir. Ancak Orta ve Yeni Asur Devirleri'nde bazı yıllarda kralların da bu görevi üstlendikleri görülmektedir.¹⁶¹ Bu sistemin değişmesi ise, Şamşı-Adad'ın idaresi zamanında olmuştur ve Şamşı-Adad, Asur tahtını gasp etmiştir. Şamşı-Adad'ın oğlu İšme-Dagān līmum olarak atanmıştır. Eski Asur Devri'nde līmum'luğun önemli bir kurum olduğunu ve bu yüzden olsa gerektir ki, Kral Şamşı-Adad'ın büyük oğlu ve halefinin de līmum olduğunu görmekteyiz. Büyük aileler līmumluk ile ilgilenmişler ve kralın gücüne karşı bir tür eşit kuvvetle karşı koyma olarak görev almışlardır. M.Ö. 14. yüzyılın sonlarına doğru Asur kralları kendi kendilerine idarelerinin başlangıcı olarak līmumluğu ele alarak başlamışlardır. Böylece pratikte yeni līmum ve Asur Kralı olmuşlardır.¹⁶²

¹⁵⁷ Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, s. 353.

¹⁵⁸ Dercksen, *Old Assyrian Institutions*, s. 60.

¹⁵⁹ Kuhrt, *Eski Çağda Yakınoğu* (M.Ö. 3000-330), s.115.

¹⁶⁰ Dercksen, *Old Assyrian Institutions*, s. 53.

¹⁶¹ Kuhrt, *Eski Çağda Yakınoğu* (M.Ö. 3000-330), s. 115.

¹⁶² K. R. **Veenhof**, "A dead of Manumission and Adoption from the Later Old Assyrian Period", *Festschrift Kraus*, (1982), s. 384-385.

Arpa l̄mum'u (l̄mum ša še'im) ve gümüş l̄mum'u (l̄mum ša kaspim) olmak üzere iki farklı l̄mum vardır. Arpa l̄mum'u Asur Şehri'ndeki Arpanın dağıtımından sorumludur. Gümüş l̄mum'u da Anadolu'daki Asurlu tüccarların mali işlerinden sorumludur.¹⁶³

l̄mum'lar Asur'da seçilmişlerdir ancak kimin l̄mum seçildiği bilgisi, aradaki mesafeden dolayı Kaniš Kārumu'na birkaç ay gecikmeli olarak haber verilebilmektedir. Bunun yanında, l̄mum seçiminin yapıldığı Bēlti-ekallim Ayı'ndan sonra Asur ve Anadolu'da kış şartları iletişimi zorlaştırıyordu. Bu nedenle yılın ilk ayları, "l̄mum ša qāti PN" veya "l̄mum ša warki PN" şeklinde ifade edilmekte, "takip eden l̄mum'da"¹⁶⁴ veya "bir sonraki l̄mum'da"¹⁶⁵ anlamında kullanılmaktadır.

Kültepe'de bulunan l̄mum listesinin çoğunluğu II. tabakaya aittir. l̄mumlardan bazılarının Anadolu'da ticaretle uğraşmış oldukları görüldüğü gibi bir kısmının da Asur'da buldukları gözlenir.¹⁶⁶

I.VI.II. l̄mum Listeleri:

A- Eski Asur Dönemi:

Kültepe'de yapılan kazılarda 1962 yılında bulunan Kt.n/k 517; n/k 1571 envanter numaralı tablet l̄mum listesinden oluşmakta olup, C. Günbattı tarafından okunmuştur. Bu liste literatürde "Kültepe Eponym Listesi D" (KEL D) ismiyle anılmaktadır. KEL D, Asur Kralı İrīšum'un tahtta çıkışından itibaren, İkunum, Šarru-kēn ve Puzur-Aššur dönemlerindeki l̄mumların isimlerini vermektedir. Bu tabletteki toplam l̄mum sayısı 103'tür.¹⁶⁷

1991 ve 1992 yılı kazılarında yine l̄mum listeleri bulunmuş olup, bu listeler Kt. 91/k 555 ve Kt.92/k 193 envanter numaralı tabletlerdir. Bu tabletler ise literatürde "Kültepe

¹⁶³ Cecile **Michel**, "Were There Only Merchants at Aššur and Kaneš? Overview of Professions Attested in the Old Assyrian" Cahit Günbattı'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın Nu: 417, Ankara 2015, s. 173.

¹⁶⁴ Michel, "The Day Unit within the Old Assyrian Calendar", s. 222; Edward **Stratford**, "Successor Eponyms, Debt Notes, Intercalation, and the Old Assyrian Calendar during Kültepe Level II: A Critical Reappraisal", Journal of Near Eastern Studies, Vol. 74, No. 2 (October 2015), s. 302.

¹⁶⁵ Dercksen, "Weeks, Months And Years In Old Assyrian Chronology", s. 234.

¹⁶⁶ Dercksen, Old Assyrian Institutions, s. 59.

¹⁶⁷ Bakınız: Cahit **Günbattı**, "A List of Eponyms from Kültepe (KEL D)" Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli, Old Assyrian Archives, Studies, Volume 4, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008.

Eponym Listesi B” (KEL B) ve “Kültepe Eponym Listesi A” (KEL A) kısaltmaları ile anılmaktadırlar. Bunlar ise K.R. Veenhof tarafından yayınlanmıştır. KEL B ve KEL A’da Asur Kralı İrīšum’dan itibaren, İkunum, Šarru-kēn, Puzur-Aššur’la Naram-Sīn’in 27 līmumu kayıtlı olup toplam 130 adet līmum ismi geçmektedir.¹⁶⁸

KEL A, KEL B ve KEL D varyantları ile paralellik gösteren ve KEL C (ICK 2 345¹⁶⁹), KEL E (Kt. 94/k 836¹⁷⁰) ve KEL F (Kt. p/k 9¹⁷¹) isimleri ile anılan başka varyantlar da mevcuttur. Bu varyantlar hasar görmüş olup okunabilen kısımları KEL A, KEL B ve KEL D ile paralellik göstermektedir. Bu varyantların hepsi de Kültepe Kārum II. tabakaya tarihlenirler. Bu tabaka yaklaşık M.Ö. 1945-1835 yılları arasında ifade eder.

KEL G adıyla anılan Kt. 01/k 287¹⁷² envanter numaralı farklı tablet vardır ki, bu tablette geçen līmum isimleri Ib tabakasına tarihlenirler. Bu tabaka ise yaklaşık M.Ö. 1832-1700 yılları arasında ifade eder. KEL G’nin okunabilen kısımları Narām-Suen’in 8. Saltanat yılında görevli olan līmumun ismi ile başlayıp 144 līmum ismi verir.

Aşağıdaki tabloda¹⁷³ Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda görev yapan līmumların sayıları ve kralların hâkimiyet yılları verilmiştir.

¹⁶⁸ Bakınız: K.R. **Veenhof**, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological Implications*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

¹⁶⁹ ICK II: Lubor **Matouš**, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II*, Praha 1962; Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological Implications*, s. 3-5; Cahit **Günbattı**, 2008-a: “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, G. Kryszat (ed.), *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008*, AoF 35, Berlin, s. 104.

¹⁷⁰ Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological Implications*; Günbattı, “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, s. 104; Cahit **Günbattı**, 2008b: “A List of Eponyms (KEL D) from Kültepe”, C. Michel (ed.), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, *Old Assyrian Archives Studies 4*, PIHANS 112, Leiden, s. 125.

¹⁷¹ Günbattı, 2008b: “A List of Eponyms (KEL D) from Kültepe” s. 125; Günbattı, 2008-a: “An Eponym List (KEL G) from Kültepe” s. 104.

¹⁷² K.R. **Veenhof**, “The Old Assyrian List of Year Eponyms. Corrections, Additions and Chronology”, NABU 2007/49; Günbattı, 2008-a: “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”; Günbattı, 2008b: “A List of Eponyms (KEL D) from Kültepe” s. 125-126; G. **Kryszat**, *Herrscher, Kult und Kulturtradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien. Teil 3/2: Grundlagen für eine neue Rekonstruktion der Geschichte Anatoliens und der assyrischen Handelskolonien in spätaltassyrischer Zeit II*, in G. Kryszat (ed.), *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008*, AoF 35, Berlin, s. 211-217.

¹⁷³ Tablo, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=list_of_old_assyrian_limmu_officials web adresinden alınmıştır (Erişim tarihi: 07.04.2016). Līmumlara verilen sayılar revize edilmiş eponym listesine göredir. (REL, Barjamovic, Hertel & Larsen 2012). Hüküm sürme tarihleri orta kronolojiye göredir.

Kültepe Eponym Listesi (KEL)

Asur Kralları (hâkimiyet yılları) hâkimiyet tarihleri	KEL A	KEL B	KEL C	KEL D	KEL E	KEL F	KEL G
I. İrişum (40) 1972-1933	1-40*	1-40*	1-20*	1-40*	1-40*	1-7*	
İkūnum (15) 1932-1918	41-55	41-55		41-55	41-55		
Şarru-kēn (40) 1917-1878	56-95	56-95		56-95	56-95		
II. Puzur-Aššur (8) 1877-1870	96-103	96-103		96-103	96		
Narām-Sin (34+0 to 20) 1869-	104-130	104-106		104			111-
II. İrişum (7+0 to 20) -1809							-164
I. Šamši-Adad (33) 1808-1776							165-197
İšme-Dagan (40?) 1775-1736?							198-237
							238-255

Eski, Orta ve Yeni Asur devirlerine ait lîmum listelerinden öğrendiklerimize göre, lîmumlar Eski Asur Dönemi'nde I. İrişum'un tahta çıkmasından itibaren (M.Ö. 1974) belki de biraz daha önce göreve başlayıp, Orta Asur Dönemi'nde (yaklaşık M.Ö. 1400-1056 yılları arasında) ve Yeni Asur Dönemi'nde (yaklaşık M.Ö. 911-612 yılları arasında) faaliyet göstermişler ve lîmum geleneği Asur'un yıkılışına kadar devam etmiştir diyebiliriz.

Bu listelerde Asur krallarının her birisinin isminin altına o kralın saltanat yıllarında görevli olan lîmum memurlarının isimleri de kaydedilmişlerdir. Lîmumların görev sürelerinin 1 yıl ile sınırlı olduğu düşünülür ise, bu durumda örneğin Eski Asur Kralı İrişum'un saltanatı boyunca görevli olan 40 adet lîmum kaydedilmiş ise İrişum'un 40 yıl boyunca krallık yaptığı anlaşılır. Aynı şekilde İrişum'dan sonra tahta çıkan İkūnum'un isminin altına 15 adet lîmum kaydedildiğine bakılırsa, İkūnum'un saltanatının da 15 yıl sürdüğü tespit edilir. Nihayet lîmum listelerindeki lîmum sayılarından yola çıkarak hangi kralın kaç yıl hükümdarlık yaptığını hesap edebiliriz.

Falkner, lîmumların yılın farklı zamanlarda atandıklarını ve çift lîmumluk olduğunu söyler.¹⁷⁴ Bu durum lîmumların insani zaaf ve siyasi entrikalar yüzünden aynı yıl görev yapmış olabilecekleri ile açıklanabilir. Bu nedenle lîmumların sayısı kralların idari yıllarını kesin olarak göstermeyebilir.¹⁷⁵

Kültepe’de bulunan Asurlu tüccarlara ait senetlerde bir tarihleme yöntemi olarak lîmumların isimleri yazılmaktaydı. “Borçlanma senedi falanca lîmum’un görevli olduğu yılda kaydedilmiştir” gibi... Biz bu senetlerdeki lîmum isimlerine bakarak, ismi sıkça geçen lîmumların görevli oldukları yıllarda ticaretin yoğunlaştığını öğrenmiş bulunuyoruz. Tam tersine senetlerde ismi nadiren geçen lîmumların görevli oldukları yıllarda ise ticaretin durgunlaştığını söyleyebiliriz.

Asur tarihlemesinde yıl kavramına karşılık gelen lîmumların Eylül-Ekim ayına karşılık gelen Bēlti-ekallim Ayı’nda seçilip göreve başladıkları düşünülür ise, Asur Takvimi’nde yeni resmî yılın Eylül ayında başladığı anlaşılır. Böylece lîmumların göreve başlama tarihleri bize Asur Takvimi’nin özellikleri konusunda da bilgi vermektedir. lîmumların Eylül-Ekim ayına karşılık gelen Bēlti-ekallim Ayı’nda seçilip göreve başlamaları, onların Ay yılına dayalı kült takvimine göre değil, Güneş esaslı resmî takvime göre seçildiklerini gösterir.

B- Yeni Asur Dönemi

Yeni Asur Dönemi’ne (M.Ö. 911-612) ait bir dizi lîmum listesi ise Ninive (Kuyuncuk), Asur Şehri (Şerkat Kalesi) ve Huzirina (Sultantepe)’de yapılan kazılarda ele geçmiştir. Bu tabletlerin envanter numaraları ve buldukları yerler aşağıdaki listede verilmiştir.

¹⁷⁴ M. Falkner, “Die Eponymen der spätassyrischen Zeit,” Archiv für Orientforschung 17, 1954-56, s. 100-120.

¹⁷⁵ Bernard Neegrish, “The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed”, JACS Vol. 8, s.81.

Birincil Kaynaklar: Düzenli Lîmum Listeleri¹⁷⁶

<i>Müze Numarası</i>	<i>Millard'ın Düzenlemesi¹⁷⁷</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>
K 04329	SAAS 2 A01	Ninive
K 04388	SAAS 2 A02	Ninive
K 04389	SAAS 2 A03	Ninive
K 04390	SAAS 2 A04	Ninive
BM 85-05-22, 121	SAAS 2 A05	Ninive
Rm 0580	SAAS 2 A06	Ninive
VAT 11254 + VAT 11257 + VAT 11259a + VAT 11276	SAAS 2 A07	Aşşur
SU 52/150	SAAS 2 A08	Sultantepe
VAT 08249	SAAS 2 A09	Aşşur
K 00051	SAAS 2 B01	Ninive
K 03403 + 1881-02-04, 187 + 1895-04-06, 4	SAAS 2 B02	Ninive
K 03202	SAAS 2 B03	Ninive
Rm 2, 0097	SAAS 2 B04	Ninive
BM 85-05-22, 526	SAAS 2 B05	Ninive
K 04446	SAAS 2 B06	Ninive
K 10017	SAAS 2 B07	Ninive
K 14183	SAAS 2 B08	Ninive
K 14304	SAAS 2 B09	Ninive
SU 52/018 + 52/018A + 52/021 + 52/333 + 52/227	SAAS 2 B10	Sultantepe
DT 142	SAAS 2 B11	Ninive
Özel Koleksiyon	SAAS 2 B12	Bilinmeyen

¹⁷⁶ Tablo kaynağı: http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=list_of_neo_assyrian_limmu_officials (Erişim tarihi: 07.04.2016)

¹⁷⁷ A. Millard, "The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC", SAAS II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1994, s. 55-62.

Bu tabletler birincil olarak Henry Creswicke Rawlinson, Carl Bezold, Otto Schroeder, Oliver R. Gurney, Hulin Peter ve Friedrich Delitzsch tarafından yayınlanmıştır. Kırık veya hasar görmüş varyantlar ise yayınlanmamıştır.¹⁷⁸

Yeni Asur Dönemi lîmum listeleri ikincil olarak ise Falkner, Millard, Parpola, Reade, Whiting vd. tarafından yayınlanıp değerlendirilmiştir.¹⁷⁹

A. R. Millard'ın düzenlemesinde¹⁸⁰ Yeni Asur lîmumları M.Ö. 910 yılında Asur Kralı II. Adad-nirari'nin lîmumluğu ile başlayıp M.Ö. 649 yılında Karkamış Valisi Aḫu-ilāya'nın lîmumluğu ile sona erer. Bu liste 261 lîmum ismi verir. Standart ve düzenlidir.

M.Ö. 648 yılında Belšunu isimli şahsın lîmumluğundan itibaren M.Ö. 630 yılında lîmum olan Bēl-šaddû'a'ya kadar lîmum listeleri düzensizdir ve yazardan yazara bu liste farklılık gösterebilmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Söz konusu yayımlar: C. **Bezold**, *Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum*. Vol. IV, London, 1896.

Henry Creswicke **Rawlinson**; "A Selection from the Miscellaneous Inscriptions of Assyria: The Cuneiform Inscriptions of Western Asia, British Museum, London, 1875.

AL: Friedrich **Delitzsch**, *Assyrische Lesestücke, mit grammatischen Tabellen und vollständigem Glossar; Einführung in die assyrische und babylonische Keilschriftliteratur bis hinauf zu Hammurabi, für akademischen Gebrauch und Selbstunterricht, 4. durchaus neu bearb. Aufl. Assyriologische Bibliothek 16, Leipzig 1912.*

STT 1: Oliver R. **Gurney**, *STT 1, (Sultantepe Tablets I) 047, 1957.*

STT 1-2: Oliver R. **Gurney**, & Hulin, Peter; *STT 1 (Sultantepe Tablets I), 046 + STT 2 (Sultantepe Tablets II), 348, 1957, 1964.*

KAV (020) : O. **Schroeder**, *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts (= WVDOG 35, 1920)*

KAV (021) : O. **Schroeder**, *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts (= WVDOG 35, 1920)*

¹⁷⁹ Collective, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Vol. 1, Part. I, A. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1998, s. 18-20.*

M. **Falkner**, "Die Eponymen der spätassyrischen Zeit," *Archiv für Orientforschung* 17, s. 100-120, 1954-56.

A. **Millard**, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC, SAAS II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1994, s. 55-62.*

Assyria Eponym List of the ORACC Project:

<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saas2/corpus>

S. **Parpola**, "Sequence of Post-Canonical Eponyms", *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, 1/I: A, Editör: K. Radner, Helsinki, 1998, s. 18-20.*

J. **Reade**, "Assyrian Eponyms, Kings and Pretenders, 648-605 BC," *Orientalia NS* 67, 1998, p. 255-265.

R. **Whiting**, "The Post-Canonical and Extra-Canonical Eponyms," in A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire, 910-612 BC. SAAS II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1994, s. 72-78.*

¹⁸⁰ A. **Millard**, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC, SAAS II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1994, s. 55-62.*

¹⁸¹ Bakınız: Falkner, "Die Eponymen der spätassyrischen Zeit"; Parpola, "Sequence of Post-Canonical Eponyms", s. 18-20; Reade, "Assyrian Eponyms, Kings and Pretenders, 648-605 BC".

Aşşur-etēl-ilāni ve Sīn-şarru-işkun'nin hâkimiyet yıllarında yine lîmum listeleri düzensizdir ve kesin değildir. Bu dönem lîmumları da Falkner, Parpola ve Reade tarafından düzenlenip birbirlerinden farklı olarak sıraya konulmuştur. Aşşur-etēl-ilāni ve Sīn-şarru-işkun'nin hâkimiyet yıllarındaki lîmumlar M.Ö. 629 yılında Bēl-şarru-nāsid'in (Falkner) lîmumluğu ile başlar ve M.Ö. 612 yılında lîmum olan Nabû-mār-şarri-uşur'un (Falkner) lîmumluğuna kadar devam eder.

Ninive'nin yıkılışından sonraki lîmumlar ise M.Ö. 611'de Nabû-mār-şarri-uşur, M.Ö. 610'da Nabû-şarru-uşur ve M.Ö. 609'da Gargamisaiu'nun lîmumluğuna kadar devam eder ve bu konuda Falkner, Parpola ve Reade mutabıktırlar.¹⁸² Asur Devleti'nin yıkılışı ile lîmum listeleri son bulur.

Yeni Asur lîmum listelerinden öğrendiklerimize göre Asur kralları saltanat yıllarından birinde bu görevi üzerlerine almışlardır. Örneğin M.Ö. 910 yılında II. Adad-nirari, M.Ö. 889 yılında II. Tukultī-Ninurta, M.Ö. 882 yılında II. Aşşur-nāşir-apli, M.Ö. 857 yılında III. Salmanassar'ın lîmum olması gibi. Bazen de Asur krallarının saltanatlarının 30. yıllarında lîmum oldukları görülür. Buna örnek olarak M.Ö. 857 yılında III. Salmanassar'ın saltanatının ilk yılında lîmum olmasından sonra otuzuncu hâkimiyet yılında tekrar lîmum olmasını verebiliriz.¹⁸³

Yeni Asur döneminde kralların ilk yıllarında lîmumluk görevini icra etmelerinden sonra, takip eden yıllarda farklı şahısların lîmum olduklarını, kralın hâkimiyet yılının sonunda ise krallığı oğullardan birisinin devralmasıyla, bu defa da oğulların ilk saltanat yıllarında lîmum oldukları anlaşılmaktadır.

¹⁸² Bakınız: Falkner, "Die Eponymen der spätassyrischen Zeit"; Reade, "Assyrian Eponyms, Kings and Pretenders, 648-605 BC", s. 255-265.

¹⁸³ Ayrıca bakınız: Millard, The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC. Özellikle s. 56-57.

II. BÖLÜM

ASURLULAR'DA TARİH YAZICILIĞI VE YÖNTEMLERİ

II.I. Eski Mezopotamya'da Arşivcilik Ve Kayıt Tutma Geleneği

Sumerliler'in M.Ö. 3200'lerde yazıyı icat etmeleriyle Eski Mezopotamya'da bilimin, sosyal ve ekonomik hayatın her alanında yazılı eserler verilmeye başlanmıştır. Sumer yazısı önceleri resim yazısı niteliğinde iken III. Uruk (Cemdet Nasr) devrinden sonra yavaş yavaş çivi yazısı şeklini almaya başlamıştır.¹⁸⁴ Sumerliler çivi yazısını kil tabletler üzerine yazmışlar ve tabletleri kurutarak sertleştirip dayanıklı hale getirmişlerdir. Günümüze kadar ulaşmayı başarmış bu tabletlerin fiziksel açıdan ve içerdikleri konular bakımından tetkik edilmeleri ile Sumer, Bâbil ve Asur yazı ve eğitim sistemleri hakkında bilgiler edinmekteyiz. Yine bu tabletlerin buldukları mekânlar, tasniflerinin nasıl yapıldığı ve nasıl saklandıkları gibi konularda da bilgiler edinmekteyiz.

Sumerlilerde eğitim ve öğretim faaliyetleri aileden başlayıp, tapınaklarda ve daha sonra özelleşecek olan okullarda devam etmekteydi. Eğitim ve öğretimin amacı öncelikle okuma yazma öğrenmek, sonra da mesleki bilgiler edinip devlet işlerinde görev yapacak düzeye gelmektir.¹⁸⁵ Sumer okullarına "edubba" yani "tablet evi", müdüre "tablet evinin babası", yardımcı öğretmene "ağabey" öğrenciye de "tablet evinin oğlu" denilmektedir.¹⁸⁶

Sumer okulları, Sumer ve Bâbil kültürünün zengin mirasını korumak yanında, Batı Asya'nın tamamında bilginin ve edebiyatın yayılmasında aracı olmuştur. Eski

¹⁸⁴ Füzûzan **Kınal**, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 182.

¹⁸⁵ S. N. **Kramer**, Tarih Sumer'de Başlar, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 2.

¹⁸⁶ Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, s. 185.

Mezopotamya'da ticaretin gelişmesi ve imparatorlukların kurulması, Sumer çivi yazısı ile birlikte Mezopotamya'dakine benzer bir okul sistemini de İran, Suriye ve Anadolu'ya götürmüştür. Okuryazar kişiler toplumda itibar kazanmışlardır. O devirlerde birkaç istisna dışında krallar, rahipler ve valiler okuma yazma bilmezlerdi. Sarayın yazışmaları saray kâtipleri tarafından yapılırdı.¹⁸⁷ Saray kâtiplerinin maaşları krallar tarafından karşılanıyordu ve onlar da krallar yazıtlarında kralların faaliyetlerinden övgü ile bahsediyorlardı. Asurlularda da durum böyleydi. Asur kral yazıtlarına bakılırsa çok az Asur kralı savaş kaybetmiştir.¹⁸⁸

Sumerce öğrenebilmek için yüzlerce işareti ezberleyip bunların anlamlarını bilmek gerekiyordu. Asurlular çivi yazısını 100 kadar işarete indirgemek istemişler ancak başarılı olamamışlardı. Daha sonraki devirlerde, Ahameniş Persleri zamanında ise çok daha kolay bir alfabe kullanılmıştır.¹⁸⁹ Çivi yazısının öğrenme zorluğu nedeniyle o devirlerde okur-yazarlık küçük bir profesyonel azınlığın tekelinde kalmıştır.¹⁹⁰

Okulun ağabeyi öğrencilerin kopyalamaları için tabletler yazar, öğrencilerin yazdıklarını kontrol eder ve öğrencilerin ezberledikleri dersleri dinlerlerdi. Sumer okullarında geçmiş zamanlarda söylenmiş ancak yazıya geçirilmemiş edebi konular çalışılmış ve kopya edilmiştir. Bunun yanında Sumer okullarında yeni edebi konular da yazılıp öğrenciler tarafından kopyalanmıştır. Sumer ve Bâbil okullarında matematik, dil bilgisi, yüzölçümü hesabı, arazi paylaşımı ve müzik gibi konularda eğitim verilir, Sumerce-Akadça sözcük listelerinin kopyalanması gibi belli başlı metinlerin kopyalamaları yapılırdı. Kopyalamalar öğrenciliğin ilk aşamalarında eğitim amaçlı yapıldığı gibi, aynı zamanda mesleki olarak profesyonel kâtipler tarafından önemli metinlerin de kopyalaması yapıp arşivlenmekteydi. Başarılı öğrenciler ödüllendirilirken, başarısız öğrenciler cezalandırılabilmekteydi. Öğrenciler ilk zamanlarda acemice yazarken, zamanla ustalaşıp öğretmenleri kadar güzel yazar duruma gelmekteydiler. Sumerliler'de acemi yazıcılar, usta yazıcılar, saray yazıcıları, mabed yazıcıları ve devlet kurumlarında görev yapan yazıcılar vardı. Eski

¹⁸⁷ Oates, Bâbil, s. 172.

¹⁸⁸ Bauer, Antik Dünya- İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına, s. 71.

¹⁸⁹ Oates, Bâbil, s. 172.

¹⁹⁰ Lionel Gasson, Libraries in the Ancient World, Yale University Press, New Haven and London 2002, s. 2.

Mezopotamya’da Nippur, Sippar ve Ur şehirlerinde yapılan kazılarda bir ev odası büyüklüğünde olan odalarda bol miktarda tablet bulunmuş ve buraların okul olabileceği düşünülmüştür. Ancak buraların okul olduğuna dair başka bir iz bulunamamıştır. Fransızlar tarafından Nippur’un batısında ve hayli uzağında bulunan Mari’de yapılan 1934-1935 kazılarında iki odada pişmiş tuğladan yapılmış ve 2 ila 4 kişinin oturabileceği sıralar bulunmuştur. Buranın da okul olabileceği düşünülmüş ancak tablet bulunmadığı için okul olup olmadığı kesinleşmemiştir.¹⁹¹

Sumer okulları önceleri mabedlerde faaliyet gösterirken daha sonraları Yeni Sumer Çağı’nda (III. Ur Devri) saraylarda da okullar açılmaya başlanmış ve prenlere eğitim verilmiştir.¹⁹² Sumer mabed ve saray arşivistleri çeşitli önemli siyasi, askeri ve dini olaylar hakkında tarihsel bilgiler yazmışlardır. Ancak bunlar tam anlamıyla neden sonuç ilişkisine bağlı değildir.¹⁹³

Kramer’in bildirdiğine göre Sumerliler kil tabletler üzerine çeşitli kitapların isimlerini yazmak suretiyle ilk kütüphane kataloğunu oluşturup bunları muhafaza etmişlerdir. Onların bu kaydı muhtemelen edebi metinlerin tablet evindeki raflara yerleştirilmeleri veya bir küp içine doldurulmak suretiyle saklanmaları esnasında yapılmış olmalıdır. Bu kataloglarda kaydedilen kitaplarda destanlar, günlük hayatla ilgili konular, mitolojik hikâyeler, ilahiler gibi konular yer almaktaydı.¹⁹⁴ Nippur’da bulunan ve M.Ö. 2000’li yıllara tarihlenen iki kütüphane kataloğunun birisinde 68 diğerinde ise 62 kitap ismi kaydedilmiştir. Söz konusu kataloglara kaydedilmiş kitap isimlerinin bazılarının aynı, bazılarının da farklı kitaplar olduğu anlaşılmıştır.¹⁹⁵ Eski Mezopotamya’daki arşivlerin arkeolojik kalıntılarından öğrendiklerimize göre Eski Mezopotamya’da kütüphanecilik ve arşivciliğin çivi yazısının tarihi kadar eskilere gittiği anlaşılmaktadır.

Eski Mezopotamya edebiyatıyla ilgili bilgilerimiz iki önemli kaynaktan gelmektedir. Bunlardan birincisi Asur ve Ninive şehirlerinin krallık kütüphaneleridir ki, bunlar 12. ve 7. Yüzyıla tarihlenirler. Diğerisi ise Eski Bâbil yazıcılık okullarıdır. Fara, Ebu Salabih ve Ebla’daki arşivler M.Ö. 2400 öncesinin edebi belgelerini verir. Sonraki dönemlerde

¹⁹¹ Kramer, Tarih Sumer’de Başlar, s. 1-6; Oates, Bâbil, s. 173.

¹⁹² Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, s. 185.

¹⁹³ Kramer, Tarih Sumer’de Başlar, 1990, s. 30-31.

¹⁹⁴ Kramer, Tarih Sumer’de Başlar, s. 195-198.

¹⁹⁵ Gasson, Libraries in the Ancient Word, s. 4.

Asurlular ve Bābilliler tarafından yapılan kopyaları saymazsak, orijinal Sumer derlemeleri günümüze daha az ulaşmıştır.¹⁹⁶

Suriye'nin kuzey batısındaki Antik Ebla Şehri, İtalyan arkeolog Paolo Matthiae ve ekibi tarafından kazılmış, kazılarda Kraliyet Sarayı ve Kraliyet Arşivi bulunmuştur. Buluntulardan anlaşıldığına göre Ebla Kraliyet Sarayı muhtemelen M.Ö. 2250'lerde işgalciler tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu arşiv kalıntılarında öğrenildiğine göre arşivdeki tabletler ahşap raflara dizilmişlerdi. Ahşap raflar yangında yok olsalar da kil tabletler yangın neticesinde yok olmamışlardı. Bunun nedeni kil tabletlerin ateşe karşı dayanıklı oluşudur. Aynı çağlarda Mısırlılar'ın da kendilerine özgü yazıları mevcuttu ancak onlar Mezopotamya'dakinden farklı olarak papürüslere yazmışlardır ve papürüs kil tablet kadar dayanıklı olmadığı için Mısır'a ait bilgilerin birçoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Bunun yanında kil tabletlerin yapımı da kolay ve düşük maliyetliydi. İşte bundan dolayı Eski Mezopotamya'ya ait kraliyet arşivlerinden ve özel arşivlerden onbinlerce tablet günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁹⁷

Çivi yazısı avuç içi büyüklüğünde kil tablet üzerine kamıştan yapılmış bir tür kalemle baskı yöntemi ile yazılıyordu ve tabletler kurutulularak muhafaza ediliyordu. Bu kurutma işlemi tabletler fırınlanarak veya güneşte kurutulularak yapılıyordu.¹⁹⁸ Kral yazıtları gibi içerik bakımından hacimli eserler ise kilden, tuğladan, kireçtaşından veya bunlar gibi kolay işlenebilir materyaller üzerine prizma, obelisk (dikilitaş) veya silindir şeklindeki daha büyük malzemeler üzerine yazılıyordu.¹⁹⁹ Çeşitli konularındaki bilgilerin kil tabletlere yazılmasının, kopyalanmasının ve toplu olarak saklanmasının nedeni: bilgiyi belgelendirmek, hatırlanmasını sağlamak, bilgiyi gelecekte kullanılabilir hale getirmek ve gelecek nesillere aktarmaktı.

¹⁹⁶ Oates, Bābil, s. 174.

¹⁹⁷ Gasson, Libraries in the Ancient World, s. 3 vd.

¹⁹⁸ Bir parantez olarak, örneğin Asurbanipal'in Kraliyet Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan kırmızı renkli bazı tabletlerin fırınlanıp fırınlanmadıkları bilinmemektedir. Çünkü bazen fırınlandığı sanılan kırmızı renkli tabletler aslında çeşitli doğal etkenlerle kil toprağın kırmızı renk alması ile ilişkili olabilmektedir. Bakınız: Julian Reade, "Archeology and the Kuyunjik Archives", Cuneiform Archives and Libraries, Editör: Klaass. R. Veenhof, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, İstanbul 1686, s. 218.

¹⁹⁹ Bakınız: AKA I, ARAB I, ARAB II.

Eski Mezopotamya’da Sumerliler, Bābilliler ve Asurlular elde ettikleri kültür, sanat, tarihi ve edebi bilgilerini kataloglayıp arşivlemişler, kütüphaneler oluşturmak suretiyle gelecek nesillere bu bilgileri aktarmışlardır. Sumerce Bābil ve Asur okullarında okutulmuş ve Sumer eğitim sistemi Bābilliler tarafından benimsenmiştir. Bābilliler eğitime önem vermişler ve kâtipliği şerefli bir meslek olarak görmüşlerdir. Nippur Şehri’nde yapılan kazılarda 1. Bābil sülalesi zamanına ait 2500 adet okul tableti ortaya çıkarılmıştır.

Bābilliler ve Asurlular, Sumerliler’in din, edebiyat, astroloji, dilbilim ve destanlar gibi çok çeşitli konuları içeren metinlerini kopyalayıp bu eserleri kendi kütüphanelerine kazandırmışlardır. Tabi ki Bābilliler ve Asurlular bu metinleri sadece kopyalamakla kalmamışlar, kendi edebi, tarihî, dinî ve ilmî eserlerini de çivi yazısı ile kil tabletler üzerine neşretmişler, bunların korunup saklandığı arşiv ve kütüphaneleri oluşturmuşlardır. İleriki sayfalarda göreceğimiz üzere Asur Kralı Asurbanipal, Ninive Saray Kütüphanesi’ni zenginleştirmek için kâtiplerden Sumer ve Bābil şehirlerinde buldukları dini, edebi, siyasi, tarihi ve ilmi içerikli tabletleri kopyalayıp Ninive Saray Kütüphanesi’ne kazandırmalarını istemiştir.

Arşivler bir milletin hafızasıdır ve bireylerin veya kurumların yaşama süresince oluşturdukları kayıtlardan oluşurlar. Kütüphaneler yazılmış bilgi ürünlerini saklarken, arşivler ise faaliyetlerin kaydını tutarlar.²⁰⁰ Ancak Eski Mezopotamya için arşiv ve kütüphane kavramlarını birbirinden tam olarak ayırmak oldukça zordur.

II.II. Tarihleme Yöntemleri

İnsanlar olayları tarihlerken kim, nerede, ne zaman, nasıl, neden sorularına cevap verecek şekilde tarihlemişlerdir. Çünkü yeri, zamanı, failleri ve nedeni bilinmeyen olaylar sağlıklı şekilde yorumlanamayacaktır.

Eskiçağlarda insanlar tarih düşme yöntemi olarak gün, hafta, ay, yıl gibi kavramlar kullanmışlardır. Bunların yanında kralların saltanat yılları, bayramlar ve tarımsal faaliyetler gibi işlerin zamanları da tarihlemelerde kullanmışlardır.

²⁰⁰ <http://www2.archivists.org/profession#.V4Wm9LiLTIU> (Erişim tarihi: 13.06.2016)

Kültepe Metinleri'nden öğrendiğimize göre Asurlu tüccarlar iki tür tarihleme sistemi kullanıyorlardı. Bunlardan birincisi Asur resmî tarihleme yöntemi olan lîmum, warḥum, hamuštum (yıl, ay, hafta) sistemiydi. Diğeri ise yerli halkın kullandığı “İqqati Formu”ndaki²⁰¹ tarihleme yöntemidir. Anadolu'nun yerli tarihlemelerinde önemli sosyal, ekonomik, dini, siyasi olaylar, tarımsal faaliyetler, bayramlar gibi belli başlı günler kullanılmıştır. Anadolu'daki Asurlu tüccarlar da kimi zaman Asur resmî tarihleme formu olan lîmum, warḥum, hamuštum tarihlemesi yanında yerli tarihleme yöntemini de kullanmışlardır. Kimi zaman tek başına Asur resmî tarihleme sistemi, kimi zaman da Asur resmî tarihleme sistemi ile birlikte Anadolu yerli tarihleme yöntemleri kullanılmıştır.²⁰²

Biz bu çalışmamızda Asur resmî tarihleme formu yanında Asurlu tüccarların kullanmış oldukları Anadolu'nun yerli tarihleme yöntemlerinden de örnekler vermeyi uygun bulduk.

II.II.I. Eski Asur Resmî Tarihleme Sistemi

II.II.I.I. Hamuštum (Hafta) Tarihlemesi:

Eski Asur Dönemi'nde hamuštum memurlarının 5 günlük bir hafta boyunca görevli olduklarından önceki bölümde bahsetmiştik. Kültepe metinlerinde sıkça hamuštum terimi geçmekte ve hamuštum'luk görevini icra eden memurların görevli oldukları haftalar tarihlemelerde sıkça kaydedilmiştir. Asur resmî tarihlemesi formunda tarihlenen ve özel hukuka ait olan Kt. a/k 691²⁰³ numaralı belgede şöyle denilmektedir:

“(1-4) Kurkur'un oğlu Ennam-Aššur'un üzerinde Aḥu-qar'ın 10 šeḡel tasfiye edilmiş gümüüşü vardır. (5-10) Şip'um ayında Itūr-ilum ve Aššur-taklāku'nun hamuštum'undan

²⁰¹ Kültepe'de Kaniş Karumu'nun 1b tabakasında yapılan kazılarda yerli kralların ve “Merdiven Büyüğü”nün (veliaht) tasdiklediği ev, köle, arazi alım satımı gibi hukuki konuların kaydedildiği vesikalar ele geçmiş olup, bu vesikalara “İqqati Vesikaları” denilmiştir. Bakınız: Veysel **Donbaz**, “Kültepe I-B Katı Tabletlerine Genel Bakış”, X. Türk Tarih Kongresi 1986 Ankara, C. 2, Basım: 1990, s. 435 vd.; Ayrıca bakınız: Cahit Günbattı, Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

²⁰² Salih **Çeçen**, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 16-22 Eylül 1996, Yayına Hazırlayanlar: Sedat Alp, Aygül Süel, Nurool Matbaacılık, Ankara 1998-a, s. 119.

²⁰³ AKT I, nu: 38.

itibaren 15 haftaya kadar tartacak. (10-12) Eğer tartmazsa kārūm'un hükmüne göre (13-15) herbir mina'ya birer buçuk šeqel faiz ilâve edecek. (15-16) Aššur-damiq'in eponüm'ü. (17) Kilia'nın huzurunda, (18) Puzur-İštar'm huzurunda.”

Başka bir borç vesikasında²⁰⁴ Aguzā ve Aššur-idī'nin hamuštumu tarihlenmiş olup, söz konusu belgede şöyle denilmektedir:

“... (5-7) İkünūm'un üzerinde Aššur-rē'ī'nin 20 mina tasfiye edilmiş gümüſü vardır. (7-12) Aguzā ve Aššur-idī'nin haftasından itibaren ayda her bir mina için 1'er šeqel ilave edecek...”

Görüleceği üzere Kültepe Metinleri'ndeki senetlerde geçen tarihlemelerde “Çift hamuštum” kaydedilmiştir.

II.II.I.II. Šapattum (15 Günlük Süre) Tarihlemesi:

İki haftalık süreyi ifade eden šapattum tabirinin tarihlemede kullanıldığına dair bir belgede²⁰⁵ Šalim-Aššur ve Enna-Anum'un šapattum'u tarihlenmiş olup söz konusu belgede şöyle denilmektedir:

“...(4-7) Amur-İštar'ın üzerinde bulunan Aššur-rē'ī'nin 3 mina tasfiye edilmiş gümüſü hakkında: (7-12) Šalim-Aššur ve Enna-Anum'un šapattum'undan itibaren ayda her 1 mina için 1 ½'şer šeqel ilave edecek. (13-17) Bu tahsistum-belgesi Amur-İštar'ın borcu hakkındaki zarflı tabletin nüshasıdır.”

Örnek verebileceğimiz iki diğerk belgede ise²⁰⁶ Šarrum-Suen ve Kurub-İštar'ın šapattum'u tarihlenmiştir.

II.II.I.III. Warhum / Ay Tarihlemesi:

Asur resmî tarihleme sisteminde yıl, ay ve hafta tarihlemesi genellikle birlikte yapılmıştır. Sami geleneğinde haftanın günlerine isim vermek yerine sayı veriliyordu.

²⁰⁴ Kt. 88/k 251: Sebahattin **Bayram**, Remzi Kuzuoğlu, Ankara Kültepe Tabletleri VIIa, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014, s. 105.

²⁰⁵ Kt. 88/k 138. Söz konusu belge için bakınız: AKT VII-a, s. 237.

²⁰⁶ Kt. 88/k 107; Kt. 88/k 10. Söz konusu belge için bakınız: AKT VII-a, s. 368-370 ve 378-380.

Dolayısıyla Asurlular da günlere isim vermek yerine birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün diye sayılar vermişlerdir. Örneğin Kt. a/k 909²⁰⁷ numaralı borç mukavelesinde ödeme günü içinde bulunduğu ay ismi ile birlikte ifade edilmektedir:

“(1-4) Usua'nın Šū Išhara'da 1/3 mina gümüşü vardır. (5-8) Ayda birer sheqel gümüşü faiz (olarak) ilave edecek. (9-11) Maḥhur-ili ayı(nın) 5. Gününe kadar hazır olacak”

Günlerin tarihleme olarak kullanıldığı bazı belgelerde ise günlerin içinde buldukları ayların isimleri ile birlikte değil, Anadolu'nun yerli tarihleme formunda, o günün siyasi, dini veya tarihi anlam ve önemi ile anıldıklarını görüyoruz. Örneğin kralın belli zamanlarda tapınakta kutsal bir odaya girdiği gün, bir bayram günü veya bir saray darbesinin yapıldığı günün tarihlemelerde kullanıldığını öğreniyoruz.²⁰⁸ Özel günlerin tarihleme olarak kullanılması hakkında detaylı bilgi bu çalışmanın sonraki sayfalarında verilmiştir.

Bakır alışverişinden bahsedilen ve Bēlti-ekallim Ayı'na tarihlenen başka bir belgede²⁰⁹ alacaklı Adad-šulūli, borçlu ise Šilla-Adad'dır. Borçlanma müddeti üç ayla sınırlandırılmış, faiz nisbeti belirtildikten sonra târihleme ve iki şahit kaydedilmiştir:

“(1-4) Adad-šulūli'nin Šilla-Adad'da 40 mina temizlenmiş bakırı vardır. (4-6) Bēlti-ekallim Ayı'nın başından (itibaren) 3 aya (kadar) tartacak. (7-11) Eğer günü dolduğunda tartmazsa ayda (her bir) bilat'a birer buçuk mina faiz ilâve edecek.”

II.II.IV. Līmum / Yıl Tarihlemesi:

līmum memurlarının Asurlular'da bir yıllığına seçilen önemli şahıslar olduğunu ve bu şahısların görevli oldukları yılların tarihlemede kullandıklarını belirtmiştik. līmum isimleri Asur tarihi boyunca tarihlemelerde yıl kavramını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Özellikle Kültepe metinlerinde līmumların görev yıllarının tarihleme sisteminde sıkça kullanıldığı görülmektedir.

²⁰⁷ AKT I: 35.

²⁰⁸ Çeçen, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler”, s. 119.

²⁰⁹ Kt. a/k 444. Söz konusu belge için bakınız: AKT I, 42.

Kt. a/k 908²¹⁰ numaralı belgede Adad-bāni'nin līmumluğu'nun bir borçlanma vesikasında tarihlemeye kullanıldığını görüyoruz. Metin iki Asurlu arasında akdedilmiş bir borç vesikasdır.

“(1-5) İli-Anum'un, İdī-Su'en'in oğlu Sukkallum'da 3 1/2 mina iyi (cins) bakır (alacağı) vardır. (5-7) İdī-İstar'ın hamuštum'undan itibaren (bir) aya kadar ödeyecek. (8-10) Eğer ödemezse (ayda) 1 1/3'er šeqel ilâve edecek. (10-11) Hubur ayı, (11-12) Adad-bāni'nin līmum'u / (13) Sū-Bēlum'un huzurunda, (14) Lila'nın huzurunda.”

II.II.II. Anadolu Tarihleme Sistemi:

Anadolu'da ticari sözleşmeler her zaman Eski Asur resmî tarihleme yöntemi ile tarihlenmeyip, bazen Anadolu'daki önemli olaylar, yerel kral veya ailesinin faaliyetleri, dini bayramlar veya tarım faaliyetleri de tarihleme olarak kaydedilmiştir. Anadolu yerli tarihleme sistemi bazen tek başına kullanılırken bazen de Asur resmî tarihleme sistemi ile birlikte kullanılmıştır.

I. Kraliyet Ailesinin Faaliyetlerine Tarihleme:

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki yerli kralların tahta çıkışları, ölümleri veya Kaniş Kraliçesi'nin çocuk doğurması²¹¹ gibi kraliyet ailesinin bazı faaliyetleri tarihlemelerde kullanılmıştır.

Kraliyet ailesi ile ilgili tarihleme yöntemine örnek bir belgede²¹² Kaniş Kralı Labarna'nın kral olduğu yılın Asurlu tüccarlar tarafından tarihleme olarak kullanılması görülmektedir. Bu belgede “*Labarša'nın krallığı ele geçirmesinden itibaren parayı (borç olarak) aldılar*” cümlesi geçmektedir.²¹³

²¹⁰ Söz konusu belge için bakınız: AKT 1, 42.

²¹¹ Bakınız: Kt. a/k 851: Kemal Balkan, "The Conception of Trinity in the Tablets of Kültepe," Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp, Editörler: Heinrich Otten, Hayri Ertem, Ekrem Akurgal and Aygöl Süel, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Sayı: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 15-44.

²¹² ICK 178: Salih Çeçen, “mütānū in den Kültepe-Texten” Archivum Anatolicum 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1995, s. 44.

²¹³ Salih Çeçen, “Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1, Ankara, 1991. s. 49.

II. Kralın Kült Faaliyetlerine Tarihleme:

Hem Asur resmî tarihleme sisteminin hem de Anadolu yerli tarihleme sisteminin birlikte kullanıldığı bir borçlanma belgesinde²¹⁴, kralın (dini töreni tamamlayıp) Tanrı Nipas'ın mabedinden çıkması borcun ödeme tarihi olarak kaydedilmiştir.

Başka bir belgede²¹⁵ ise “*kral Tanrı Anna'nın mabedine kutsal Kaššum odasına girdiği zaman parayı ödeyecekler.*” İfadeleri geçmektedir.

Görüleceği üzere Anadolu'daki yerli kralların rutin kült faaliyetleri borçlanma belgelerinde tarihleme olarak kaydedilmiştir.

III. Dini Bayramlara Tarihleme:

Başka bir tarih düşme yöntemi ise çeşitli tanrıların bayramlarının tarihlenmesidir. Bu kalıpta geçen tanrı adları şunlardır: Harihari, Tuhtuhanum, Parka, Na/ipas, Anna, UTU, Bēlum ve Usūmum'dur.²¹⁶

Tanrı Anna adına düzenlenecek bayramın tarihleme olarak kullanıldığı bir belgede²¹⁷ şu ifadeler geçmektedir:

“Šu-Suen En[nam-A]ššur'a ½ mi[na x še]kel tasfiye edilmiş gümüşü borçlanmıştır. Tanrı Anna'nın (adına düzenlenecek) bayramına kadar tartacak.”

Aynı formda fakat bu defa Tanrı Bēlum'un bayramının tarihleme olarak kaydedildiği bir belgede²¹⁸:

“İštar-Bašti'nin Atali üzerinde 7 1/2 šekel gümüş alacağı vardır. Tanrı Bēlum (adına düzenlenecek bayram) da tartacak. Eğer tartmazsa ayda 3 3/4 šekel gümüş faizi ilave edecek.” denilmektedir.

²¹⁴ Kt. n/k 1716b: Çeçen, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler”, s. 120.

²¹⁵ Kt. j/k 9: Çeçen, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler”, s. 121.

²¹⁶ Sebahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, 10. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (22-26 Eylül 1986) II, T.T.K.Basımevi, Ankara 1990, s. 456.

²¹⁷ Kt. a/k 1351: Bayram, Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler, s. 457.

²¹⁸ Kt. a/k 335: Bayram, Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler, s. 458.

Yine aynı formda bir başka tanrı olan Tanrı Usūmum adına düzenlenecek bayramın tarihleme olarak kaydedildiği belge için bakınız: Kt. b/k 134b.²¹⁹

IV. Tarımsal-Mevsimsel Faaliyetlere Tarihleme:

Asur Ticaret Koloniler Çağı borç senetlerinde Anadolu'daki tarımsal faaliyetlerin zamanı sıkça tarihleme yöntemi olarak kullanılmıştır. Söz konusu tarımsal faaliyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

“A-) Orak tutma zamanına kadar, orak zamanında, orak tutma zamanından sonra.

B-) Ekme işinin bitmesinde.

C-) Hasat zamanına kadar, hasat zamanında.

D-) Bağ bozumuna kadar, bağ bozumunda.

E-) Uttatum isimli tahılın kalınlaşmasında.

F-) Fazla işlerin yapılmasında.

G-) Ekim işinin ittu'sunda.

H-) Yeşilliğin başına/İlkbahara kadar.

I-) Biranın mayalanma zamanına kadar.

İ-) İlk zeytin mahsulüne kadar.”²²⁰

AKT I, 79²²¹ numaralı belgede ödeme tarihi “*hasat zamanına kadar ödeyecek*” ifadesi ile belirlenmiştir. Kt. a/k 604b²²² numaralı belgede ise ödeme tarihi “*ilk zeytin mahsulüne kadar ödeyecek*” ifadesi ile tarihlenmiştir.

²¹⁹ Bayram, Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler, s. 459.

²²⁰ Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, s.454-455.

²²¹ Bilgiç, Sever, Günbattı ve Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri I, s. 99.

²²² Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, s. 455.

V. Kaššum'un Hamuštumu'nda:

Kaşšum memurunun görevinin ne olduğu, bu memuriyetin Anadolu'ya mı yoksa Asur'a mı ait olduğu konularında çeşitli yorumlar yapılmıştır.

CAD'de Kaššum görevlisi, "Anadolu'da yüksek rütbeli bir memur" olarak tanımlanmış ve bu memurun belirli zamanlarda hamuštumu'luğu devraldığı ve vergi topladığı belirtilmiştir.²²³ AHw'de²²⁴ "bir kült görevlisi", ikinci anlam olarak da "mabedlerde bir bölüm/oda" olarak verilmektedir. CAD'de²²⁵ "Aššur tapınağının bir parçası" tanımı yapılmıştır. Bu tanıma bir örnek olarak Asur Kralı İrīšum'un Kültepe'de 1948 yılında bulunan kitabesini verebiliriz. Söz konusu kitabedeki Kaššum ifadesi Landsberger tarafından "Aššur tapınağının avlusu" olarak tercüme edilmiştir.²²⁶ Buna karşılık Von Soden "kutsal kişi" anlamını ortaya atmıştır.²²⁷

Salih Çeçen, Kültepe Metinleri'nde yerli bir tarihleme yöntemi olarak kullanılan "Kaššum'un šapattumu'nda" ifadesinden ve Kaššum'un "Nishatum" vergisi aldığından yola çıkarak, onun Anadolu'ya ait bir kelime olduğu görüşünü savunmuştur.²²⁸

Kültepe Tabletleri'nden borç senetlerinde geçen vade tespitlerinde "Kaššum'un hamuštumluğunda" tabiri geçmektedir ki, bu ifade "Kaššum" ünvanlı memurun hamuštumluk görevini üstlenmesi durumudur.

Kt. j/k 9'dan²²⁹ Kaššum'un tapınakta bir odasının olduğu anlaşılmaktadır ve söz konusu belgede şöyle denilmektedir:

"...(5-9) 2 2/3 minadan 1 šeqel az gümüş; Kali, Ašuat, Taršit ve Nikilit'in Alu'ya borcu vardır. (9-13) İmdilum ve Aninum'un hamuštumluk görevinden itibaren, kral Tanrı Anna'nın mabedine kutsal kaššum odasına girdiği zaman parayı ödeyecekler...."

²²³ CAD, Volume 8 (K), s. 292.

²²⁴ AHw: W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden 1959 - 1981), s. 463.

²²⁵ CAD, Volume 8 (K), s. 293.

²²⁶ Benno **Landsberger**, Kemal Balkan, Asur Kralı İrīšum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi" Belleten, Cilt XIV, Sayı 54, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1950, s. 174-175.

²²⁷ Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler", s. 123'den naklen: Hirsch, UAR 2, 48, 241.

²²⁸ Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler", s. 121.

²²⁹ Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler", s. 121.

Eski Asurca belgelerde geçen “*ištu hamuštum ša kaššim ša qati PN*”²³⁰ (hamuštum’dan Kaššum devralacak) ifadesinden Kaššum ünvanlı memurun hamuštum’luk görevi yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca başka bir belgede geçen²³¹ “*ištu hamuštum ša kaššim adi hamuštum Naram-ZU ù Hannanim 30 hamšatum illikama*” ifadelerinden, Kaššum’un bu görevi ne zaman devralacağına önceden bilindiği anlaşılmaktadır.²³²

Prof. Dr. H. Ali Şahin, Asur Takviminde Kameri Ay’ın 7 günlük 4 haftadan oluştuğunu ve 28 günü kapsadığını ancak Ay Yılı ile Güneş Yılı arasındaki zaman farkının giderilmesi için yılın 4 ayının 5 hafta, yani 35 gün olacağı, 8 ayın ise 28 günü kapsayacağı görüşünü savunmuştur. Bu durumda bir Lunisolar²³³ Asur yılı 364 güne tekabül edecektir. Yine Prof. Dr. H. Ali Şahin, Kaššumların 35 günlük ayların son haftalarında şapattum’luğu ele almış olacakları görüşünü savunmuştur.²³⁴

Eğer bu hesap doğru ise 364 günlük Lunisolar Asur yılı ile 365 günlük Güneş esaslı yıl arasındaki 1 günlük zaman farkından dolayı Asur Takvimine her 28 yılda bir, on üçüncü bir ay eklenmesi gerekecektir. Böylece Lunisolar Asur Takvimi ile Güneş esaslı takvim arasındaki zaman farkı giderilmiş olacaktır.

Kaşšum ünvanlı memurun hamuštumu’nun bir tarihleme yöntemi olarak kullanılması konusuna dönersek, buna örnek bir belgede²³⁵ şu ifadeler geçmektedir:

“...(2-6) 6 mina tasfiye edilmiş gümüşü İbni-Adad’ın oğlu Aššur-idī hesabımdan aldı. Libbaya’nın cezası (olan) 1 mina 15 šeqel (gümüş ile birlikte) “(6-9) Aššur-idī ve Libbaya’nın üzerinde Aššur-rē’ī’nin toplam 7 mina 15 šeqel tasfiye edilmiş gümüşü vardır. (10-15) Narā(m)-Suen ve İkünüm’dan sonraki Kaššum-memurunun haftasından itibaren ayda her 1 mina için 3’er šeqel ilave edecekler...”

²³⁰ ICK 4, 427. St. 30-35: Hasan Ali Şahin, “Eski Anadolu’da Kaššum Görevlisi”, Archivum Anatolicum, Sayı: 5, Ankara 2002, s. 207.

²³¹ Kt. n/k 1145; 6A. 10: Veenhof, “The Old Assyrian Hamuštum Period: A Seven-Day Week”, s. 5-26. 6A. 10.

²³² Şahin, “Eski Anadolu’da Kaššum Görevlisi”, s. 207.

²³³ Ay ve Güneş esaslı olmak üzere karma bir yıl kavramını ifade eder.

²³⁴ Şahin, “Eski Anadolu’da Kaššum Görevlisi”, s. 207.

²³⁵ Kt. 88/k 199 için bakınız AKT VII-a, s.93.

Kaşsum memurunun hamuštum'luğunun kaydedildiği diğer bazı belgeler için bakınız: AKT VII-a: Kt. 88/k 24; Kt. 88/k 135; Kt. 88/k 118 ve Şahin, 2002: ICK 1, 40 B; ICK I, 9 ve diğer belgeler.

VI. Kaşsum'un Şapattumu'nda:

Kültepe Tabletleri'nde vade tespitlerinde geçen "Kaşsum'un şapattumu'nda" tabiri, şapattum'un 15 günlük bir süreyi kapsamasından dolayı- Kaşsum görevlisinin görev süresinin 15. Gününü ifade etmektedir. S. Çeçen "Kaşsum'un 15 gününden itibaren" ifadesinden yola çıkarak, Kaşsum'un en az 15 gün, belki de 1 ay boyunca görevli olduğu görüşünü savunmuştur. Buna göre Kaşsum görevlisi 3 veya 6 hafta (hamuštum) boyunca görev yapmaktaydı.²³⁶

Kaşsum'un şapattumu'nun tarihleme olarak kaydedildiği bir belgede²³⁷ şu ifadeler yer almaktadır:

"2/3 tasfiye edilmiş gümüşü ve 1/3 mina amurru cinsi gümüşü Aşsur-imittî Danna'dan alacaklardır. Kaşsum memurunun şapattum'undan (= 15 gününden) itibaren, (borçlu) ayda birer buçuk şeqel faizi ilave edecek..."

VII. Tarihi ve Sosyal Olayların Tarihleme Olarak Kullanılması:

Asurluların tarihi ve sosyal olayları tarihleme yöntemi olarak kullanmaları konusunda Prof. Dr. Salih Çeçen'in "Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı" isimli bir makalesi yayınlamış olup, bahsi geçen makalede konu etraflıca incelenmiştir. Konu ile ilgili birkaç örnek vermek gerekirse;

Bir belgede,²³⁸ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş şehrinde savaşların olduğunu ve Asurluların bunu bir tarihleme şekli olarak kaydettiklerini göstermektedir. Söz konusu belgede şöyle denilmektedir:

²³⁶ Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler", s. 123.

²³⁷ Kt. n/k 1647. Söz konusu belge için bakınız: Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler", s. 123.

“(1) 40 bakır îsba-[. .] iledir. (2) 20 mina bakır Amur-Aşşur iledir. (3-4) Şallim-Aşşur'un huzurunda. 12 şeşel gümüş Z u - [. .] ' n ı n oğlu Baltuşar iledir. (5-9) İstar-pilah'in huzurunda. 5 mina bakır Şilli-İstar iledir. 1 /3 mina "zigaşarrum" ve 1 /2 şeşel gümüş Abija iledir. 5 mina bakır istihbarat şeşfi Hada [. .] iledir. (10) 2 mina bakır Hada [. .] iledir. (11) 1 şeşel gümüş Usu [. . .] iledir. (12-15) 10 mina bakır Hazuzum'un oğlu Aşşur-bāni iledir. Kaniş savaşından itibaren birer mina faizi ilāve edecek...”

Ayrıca Puruşhattum Şehri'nde meydana gelen veba salgını da Asurlu tüccarlar tarafından tarihleme olarak kullanılmıştır.²³⁹

VIII. Ticaret Kervanlarının Faaliyetlerine İlişkin Tarihlemeler

Gün, hafta, ay, yıl, kralların saltanat yılları, önemli tarihsel ve sosyal olaylar ve dini bayramlar gibi tarihleme yöntemleri yanında ayrıca Asurlu tüccarlar ve Anadolu'nun yerlileri tarafından diğer bazı tarihleme yöntemleri de kullanılmıştır. Bu tarihlemeler Asur'a veya Anadolu'ya özel olmayıp ortak kullanımlar içindir. Kültepe Metinleri'nde bazı cümlelerde kervanların faaliyetlerine ilişkin tarihlemeler yapıldığı görülmüştür. Buna örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

“A-) ilk karşılaşmamızda ödeyecek.

B-) Onun dönüşünde ödeyecek.

C-) Yola çıkışın arefesinde, yol açıldığı zaman, yoldan dönüşünde.”²⁴⁰

II.II.III. Kral Kitabelerindeki Tarihlemeler ve Tevrat'taki Eşzamanlılıklar

Lîmum tarihlemesi Yeni Asur Çağı'nda da devam etmiştir ve tarihlemeler sıklıkla yıl, ay, gün şeklinde kaydedilmiştir. Asurlu astrologlar, M.Ö. 651 yılında Asur Kralı Asurpanipal'e “29. gününde izlemeye devam ettik; gözlem yeri bulutlu, Ay'ı görmedik”

²³⁸ Kt. n/k 1429: Çeçen, “Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, s.50.

²³⁹ Çeçen, “Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, s.55.

²⁴⁰ Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, s. 456.

şeklinde kısa bir astroloji raporu sunmuşlar ve tarihlemeyi de “*Adar (XII) Ayı'nın 1. Gününde, Sagab'ın (M.Ö. 651) limum yılında*” şeklinde yapmışlardır.²⁴¹

Yıl, ay, gün tarihlemesi yanında, Asur kral kitabelerinde Asur krallarının saltanat yılları da sıklıkla tarihleme olarak kullanılmıştır. Bunun yanında kralların saltanat yılları ve kral eşzamanlılıkları Tevrat'ta da tarihleme yöntemi olarak sıkça kullanılmıştır.

Asur Kralı III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) yıllıklarında: “*Saltanatımın yirminci yılında, Fırat'ı yirminci defa geçtim. Que coğrafyasına indim. Şehirlerini ele geçirdim ve ganimetlerini aldım*”²⁴² diyerek, Que ülkesine yaptığı seferi yirminci saltanat yılına tarihlemektedir.

Tevrat'ta da kralların saltanat yılları sıklıkla tarihleme yöntemi olarak kullanılmıştır. Asur Krallığı ile ilgili Tevrat'tan bir örnek olarak, Asur Kralı Sanherib'in (M.Ö. 705-681) Yahuda Krallığı üzerine yaptığı seferi konu edinen Tevrat kaydında şöyle denmektedir:

“*Hizkiya'nın krallığının on dördüncü yılında, Asur Kralı Sanherib, Yahuda'nın surlu kentlerine saldırıp hepsini ele geçirdi. Yahuda Kralı Hizkiya, Lakiş kentindenki Asur Kralı'na şu haberi gönderdi: “Suçluyum, üzerimden kuvvetlerini çek, ne istersen ödeyeceğim. Asur Kralı, Yahuda Kralı Hizkiya'yı 300 talent gümüş ve 30 talant altın ödemekle yükümlü kıldı.*”²⁴³

Bazen de kralların komşu memleket kralları ile eşzamanlılıkları da tarihlemeye kullanılmıştır. Örnek verecek olursak, Tevrat'ta Yahuda Kralı Sidkiya'nın onuncu, Nebukadnessar'ın ise on sekizinci yılı eşitlenerek tarih düşülmüştür.

²⁴¹ SAA 10, 138.

²⁴² ARAB I, 577.

²⁴³ Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009.: 2. Krallar; 18:13-14. Tarihlemelerle ilgili benzer metinler için bakınız: 2. Krallar 17:6; Yeşaya 36:1 ve diğer metinler.

“Yahuda Kralı Sidkiya`nın onuncu, Nebukadnessar`ın on sekizinci yılında, RAB Yeremya`ya seslendi. O sırada Bābil Kralı`nın ordusu Yerusālim`i kuşatmaktaydı. Peygamber Yeremya Yahuda Kralı`nın sarayındaki muhafız avlusunda tutukluydu”²⁴⁴

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere kralların tahta çıkış yılları, saltanatlarının belli bir yılı ve eşzamanlılıklar Eski Önasya’da sıklıkla tarihlemeye kullanılmıştır.

II.III. Asur Kral Listeleri

Asur kralları, krallıklarının meşru olduğunu ve soylarının eskiliğini göstermek amacıyla kral listeleri düzenlemişlerdir. Yöntem olarak kendi hâkimiyet yıllarına kadar hüküm süren kralların isimleri listelenmektedir. Bununla birlikte hangi kralın kimin oğlu, kimin kardeşi olduğu ve kralların kaç yıl hükümdarlık yaptıkları belirtilmektedir.

Tarihin başlangıcından beri siyasi otoriteyi elinde tutan kimseler, halk tarafından kendi otoritelerinin meşru görülmesini istemişlerdir. Böylece yönetme işi kolaylaşmış olacaktır. Bu ihtiyaçtan dolayı krallar, kral listelerini hazırlayarak meşru kral olduklarını gösterme yoluna gitmişlerdir.

Benzer şekilde Sumer, Bābil ve Asur kralları, kral kitabelerinin ve kanunnamelerin önsözünde de öncelikle meşruiyetlerinin kaynaklarını saltanata ve tanrılara dayandırırılar. Krallar yıllıklarda önce babalarının ve kendilerinin isimlerini zikrederek saltanatın meşru mirasçısı olduklarını belirtirler. Daha sonra çeşitli tanrıların isimlerini zikrederek bahsi geçen tanrıların kral olmaları için kendilerini görevlendirdiklerini, bu tanrılar ol dedikleri için kral olduklarını açıkça belirtirler. Böylece halk tarafından tanrıların yeryüzündeki temsilcisi ve dolayısıyla meşru otorite olarak kabul edilirler.

Asur kral listelerinde, Asur kralları kendi zamanlarına kadar olan kralların isimlerini listelemişlerdir. Bunlardan babaları bilinenler babalarının adları ile birlikte kaydedilmişlerdir. Kral listelerinde kâtip hataları veya kral listelerine bizzat krallar tarafından müdahale edilmek suretiyle düşman kralların isimlerinin listeden silinmesi gibi durumlar olabilmektedir. Farklı varyantlarda kralların sıralaması da farklılık gösterebilmektedir. Bundan başka çok eski devirlerde hüküm sürmüş kralların saltanat

²⁴⁴ Bakınız: Kutsal Kitap, Yeremya; 32: 1-2.

yılları farklı listelerde farklı rakamlarla ifade edilmiştir. Muhtemelen o dönemler hakkında yeterli bilgi olmadığından bazı kralların saltanat yılları için tahmini rakamlar verilmiştir. Bu nedenle bu listeler Asur kronolojisi açısından tam güvenilir değildir.

Korunmuş Asur Kral Listeleri'nin 4 versiyonu vardır. Bunlar A, B, C ve D olmak üzere isimlendirilmiştir. D versiyonu en eski versiyondur. A, B ve C versiyonları ise en son versiyonlardır. B versiyonu Korsabad Kral Listesi'ni tamamlayan versiyondur ve iyi korunmuştur. Korsabad Kral Listesi'nin eksikleri diğer varyantlar yardımı ile tamamlanmıştır.²⁴⁵

Asur (A) Kral Listesi:

Bu listenin kaydedildiği tablet İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır.²⁴⁶ İlk defa 1927 yılında Essad Nassouhi tarafından yayınlanmıştır.²⁴⁷ Bu liste Adasi sülalesi krallarından Bel-bāni ile başlar ve 97. Kral II. Tiglatpilaser (Tukulti-apel-eserra) (M.Ö. 965-933) ile sona erer. Buna göre bu liste 98. kral II. Aşšurdān (M.Ö. 932-913) zamanında yazılmış olmalıdır.²⁴⁸ Korsabad Kral Listesi'den 194 sene önce yazılmıştır.

Asur (B) Kral Listesi:

Schroeder tarafından KAV 15'de çivi yazılı olarak yayınlamıştır. Bu metin üzerinde 1942 ve 1943 yıllarında Poebel tarafından etraflıca değerlendirme ve düzenleme yapılarak Journal Of Near Eastern Studies'de (JNES I/1942 ve JNES II/1943) yayınlanmıştır.²⁴⁹ Bu liste Korsabad Kral Listesi'nin I. Şamşi-Adad Sülalesi'ni tamamlamak için kullanılmıştır.²⁵⁰

²⁴⁵ A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, 1975, s. 269.

²⁴⁶ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s.269.

²⁴⁷ Essad Nassouhi, "Grande liste des rois d'Assyrie" AfO (Archiv für Orientforschung) IV, 1927, s. 1-11.

²⁴⁸ A. Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", *Journal Of Near Eastern Studies*, Vol. 1, No. 3 (Jul., 1942-a), s. 251.

²⁴⁹ Ayrıca Korsabad Kral Listesi üzerinde Landsberger'de çalışmışlardır. Bakınız: Benno Landsberger, "Assyrische Königsliste und Dunkles Zietaltar", *JCS* 8, 1954, s. 31-46.

²⁵⁰ KAV I, 14'deki metin de bu listenin bir parçası olup Korsabad Kral Listesi'nin I. Şamşi-Adad sülalesini tamamlamak için kullanılmıştır. KAV I, 18'deki metin parçası ise, Korsabad Kral Listesi'nin üçüncü grup krallarını kapsamaktadır. Kinal, Füzan, "Khorsabad Kral Listesi Ve

Asur (C) Kral Listesi (SDAS Listesi):

Bu liste önceden Seventh-day Adventist Theological Seminary'de iken (Yedinci gün Adventist Ruhban Okulu/ABD) şimdi Bağdat'ta Irak Müzesi'nde bulunmaktadır.²⁵¹

SDAS Korsabad Kral Listesi'nin ikinci bir varyantıdır. Bu tablet Mr. Horn tarafından tetkik edilmek üzere Chicago'daki Enstitü'ye verilmiş ve Prof. Gelb tarafından²⁵² neşredilmiştir. Bu tabletin üçte ikisi tam olarak ele geçmiş ve tabletin üzerinde Korsabad Kral Listesi'nden iki isim fazla olup 109 isim kaydedilmiştir. SDAS Listesi, KKL gibi Tudia ile başlar ve 109. kral V. Salmanassar (M.Ö. 722-705) ile sona erer. Buna göre SDAS Listesi muhtemelen onun halefi II. Sargon (M.Ö. 722-705) zamanında yazılmış olmalıdır. SDAS listesinde de Korsabad Kral Listesi'nde olduğu gibi her satırda iki isim yazılıdır. Ancak isimlerin sırası değiştirilmiştir.²⁵³

İki liste arasında saltanat yıllarında da farklılıklar görülmektedir. Korsabad Kral Listesi, I. İşme-Dagan'a 40 sene saltanat yılı verdiği halde SDAS'ta 50 sene verilmiştir. Korsabad Kral Listesi'nde 63. Kral Puzur-Aşşur'un idare yılları kırkıdır. SDAS bunu 24 sene olarak gösterir. A Kral Listesi ise 14 sene gösterir.²⁵⁴

Bu listeler karşılaştırıldığında saltanat yıllarının farklılıklar göstermesi, kaç yıl hüküm sürdüğü belirsiz olan krallar için ortalama bir hâkimiyet süresi tahsis edildiğinin göstergesi olabilir. Zira bazen hâkimiyet yılları bilinmeyen krallar için saltanat süresi olarak sıfır yıl kaydedilmiştir. Böyle bir durum olamayacağından kâtiplerin bilinmeyen saltanat yıllarını boş bıraktıklarını söyleyebiliriz. Bunun yanında kâtip hataları da olabilmektedir.

Kronoloji", Belleten, XLII/166, Ankara 1978, s. 172; I. J. **Gelb**, "Two Assyrian King Lists", Journal Of Near Eastern Studies, 13/4, Chicago 1954, s. 211.

²⁵¹ Grayson, Assyrian and Babylonian Chronicles, s.269.

²⁵² Gelb, "Two Assyrian King Lists", s. 209-230.

²⁵³ Kınal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 172-173.

²⁵⁴ Kınal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 173.

Asur (D) Kral Listesi / Senknoristik Asur Kral Listesi (VAT 11554):

Bu tablet Berlin Ulusal Müzesi'nde bulunur. (Staatliche Museen zu Berlin)²⁵⁵ Deutsche Orient Gesellschaft'in Asur (Şerkat Kalesi) kazılarında bulunmuştur, tabletin ancak 2/3 si sağlam kalmıştır. Diğer listelerde olduğu gibi bu tablette de isimler ön ve arka yüze çift sütun üzerine yazılmıştır. KAV I, 216 da tabletin sadece arka yüzü neşredilmiştir. Bu liste, Asur krallarını Babilili çağdaşları ile gösterdiğinden, ilk bakışta kronoloji açısından çok faydalı gibi görünse de, liste bizim anladığımız anlamda bir tetkik ürünü olmadığı için, pek yararlı olmamıştır. Meselâ Asur kralı II. Şamşı-Adad'ın (1532-1527) 6 senelik idaresi tüm Hana Kasları sülâlesi ile çağdaş gösterilir. Esasen ne Asur krallarının, ne de Babilili çağdaşlarının idare süreleri gösterilmez.²⁵⁶

Korsabad Kral Listesi (KKL)²⁵⁷:

Bu liste alt yazısından anlaşıldığına göre Erbil mabedi kâtiplerinden Kandilanu isminde biri tarafından Arahalbu ayının 20. günü ve Assur valisi Adad-Engin'in ikinci lîmumluğu zamanında, yani III. Tiglatpilaser'in 7. senesinde (M.Ö. 738) yazılmış olan esas tabletin bir kopyasıdır. Diğer kral listelerinde olduğu gibi bu tabletin de ön ve arka yüzünde ikişer sütun ve her satırda iki isim kaydedilmiştir. Bu kopyada 107 kral ismi ismi geçmektedir.²⁵⁸

Korsabad kral listesinin ilk grubunda 17 kralın ismi geçer. Ancak bunların baba adları verilmemiştir. Bu grubun ilk kralı Tudia, son kralı ise Apiaşal'dir.²⁵⁹ Ayrıca bu kralların idare süreleri de verilmemiştir ve "çadırda yaşayan krallar" olarak adlandırılmışlardır. Çadırda yaşayan krallar Korsabad Kral Listesi ve SDAS listesinde farklı şekilde sıralanmışlardır. Bu sıralamalarda yer alan krallar şüphesiz başka bölgelerde yer alan

²⁵⁵ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s.269.

²⁵⁶ Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 173.

²⁵⁷ Bu liste Kral II. Sargon tarafından kurulan Dur-Şarru-Kin sitesinde 1932-1933 senelerinde Chicago Üniversitesi için Chiera ve Frankfort başkanlığında yapılan kazılarda bulunmuştur. Tablet, Chicago'da Oriental Institute'de bulunmaktadır. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s.269; Gelb, "Two Assyrian King Lists", s. 209; Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 171; Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", s. 247.

²⁵⁸ Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 172. Ayrıca Poebel Korsabad Kral Listesi'ni, Asur A Kral Listesi ve onun varyantı olan Asur B Kral Listesi'ni karşılaştırmış ve listeyi Asur İmparatorluğunun son kralı Aşşur-uballit'e kadar (M.Ö. 611-608) tamamlamıştır. Söz konusu çalışma için bakınız: Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", s. 85-88.

²⁵⁹ Bakınız: Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a s. 251-252.

krallar ile de karşılıklı bir eşzamanlılık içerisindedirler. Böylece komşu memleketlerin kral listeleri ile karşılaştırma yapılarak kronoloji problemleri giderilmeye çalışılmıştır. Mesela; ilk kral olan Tudia'nın, aynı zamanda Kral Dudu ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Uruk'taki IV. Sülale ile de bir eşzamanlılık içerisindedir.²⁶⁰

Bu ilk grubun doğruluğunu kontrol etmek için elde olan önemli bir karşılaştırma metni Hammurabi Sülalesi'nin Şeceresi'dir. (GHD =Genealogy of the Hammurabi Dynasty)²⁶¹ GHD listesinin ilk üç satırındaki isimlerin uzunluğu Finkelstein'in dikkatini çekmiş ve bu üç satırda geçen isimlerin KKL'nin başındaki ilk altı isimle benzerliğini fark edilmiştir. Ona göre bu isimler KKL'nin ilk üç satırındaki altı ismin birleştirilmiş bir şeklidir. Söz konusu birleşik isimler ayrıldığında GHD'nin ilk 3 satırındaki 6 isim ve bunların Korsabad Kral Listesi'ndeki karşılıkları aşağıdaki şekilde olacaktır:²⁶²

Sıra	GHD	<u>KKL</u>
1	Aram	Tudia
2	Madara	Adamu
3	Tabtia	İamqi
4	İamuta	Kitlamu
5	İamqu	Harharu
6	Suhalamma	Madaru

Ancak GHD ve KKL'deki isimlerin yer değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Birbirine benzeyen kral isimlerinin aynı kişi olduğu fakat etimolojik farklar nedeniyle farklı yazım ve telaffuzlara sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu isimler şu şekilde eşitlenmelidir: ²⁶³

²⁶⁰ Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a, s. 260.

²⁶¹ Bakınız: Jacob **Finkelstein**, "The Genealogy of the Hammurabi Dynasty," JCS 20, 3/4 (1966) s. 95-118.

²⁶² Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 175.

²⁶³ Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 176.

Sıra	GHD	KKL
1	Aram	Tudia
2	Madara	Adamu
3	Tabtia	İamqi
4	İamuta	Kitlamu
5	İamqu	Harharu
6	Suhalamma	Madaru

Kraus, Poebel ve Finkelstein birinci grupta ismi geçen 17 kral isminden ilk 12 tanesinin kral adı olmayıp, birer kabile adı olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler.²⁶⁴ Bunun yanında Füzuzan Kınal, 13.-17. kralların Asur'a yerleşmiş bedevi şeyhlerinin isimleri olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

İkinci Grup'ta ise Terqa Sülalesi görülmektedir. İlk grupta kralların babalarının isimleri verilmez ancak ikinci gruptaki krallar, babaları ile birlikte verilmiştir. Bu grup da, Halia ile başlayıp, Ilu-kabkabui'nin oğlu Aminu ile sona ermektedir.²⁶⁶

II. grup krallarının Terqa Sülalesi'ne mensup oldukları ve söz konusu kralların Terqa'da yaşadıkları bilinmektedir. Bu sırada Asur Şehrinde KKL'nin III. grup krallarının yaşadıkları, yani II. ve III. grup krallarının çağdaş oldukları anlaşılmaktadır.²⁶⁷

Birinci grubun son kralı Apiaşal ismi ikinci grup krallarının son satırı olan yirminci satırda tekrar yazılmış olup, Landsberger²⁶⁸ ikinci grup kralların isimlerinin tersten yazılmış olacağını düşünmüştür. KKL'nin II. grubundaki krallar Şamşi-Adad'ın atalarıdır. Şamşi-Adad Asur kökenli değildir ve bunu gizlemek için kâtime yeni bir kral

²⁶⁴ F. R. Kraus, "Könige, die in Zelten wohnten. Betrachtungen über den Kern der assyrischen Königsliste", Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 28, No. 2, Amsterdam 1965, s. 123-142; J. J. Finkelstein, "The Genealogy of the Hammurapi Dynasty," s. 86-117.; Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a, s.253.

²⁶⁵ Kınal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 178.

²⁶⁶ Burada toplam 10 tane kralın babasının ismi kaydedilmiştir ve bunların veraset usulü ile tahta çıktıkları anlaşılmaktadır. Birinci grubun "çadırdaki yaşayan krallar" oldukları bilinirken bu grubun nerede yaşadığına dair bir bilgi yoktur. Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a, s. 268-271.

²⁶⁷ Kınal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 180.

²⁶⁸ Landsberger, "Assyrische Königsliste und Dunkles Zietaltar", s. 31.

listesi düzenletip, araya kendi atalarını da ekletmiştir.²⁶⁹ Asurlu kâtip, bir hile ile aslen Terqalı olan II. grup kralların adlarını doğrudan doğruya I. Şamşı-Adad'ın isminden önceye değil, bizim III. grup dediğimiz Asur krallarından önceye koymak ve II. grubun sonuncu kralı Aminu'yu I. grubun 17. kralı Apiaşal'ın oğlu gibi göstermek suretiyle işi örtbas etmek istemiş ve isim sırasını tersinden yazmış olmalıdır.²⁷⁰ II. grup kralları aslen Terqa sülâlesine mensupturlar ve bu sülâle kralları Terqa'da yaşarlarken, Asur Şehrinde KKL'nin III. grup krallarının hüküm sürdükleri veya başka bir deyimle, II. ve III. grup krallarının çağdaş oldukları anlaşılacaktır.²⁷¹

Üçüncü grup 6 kraldan oluşmaktadır. Bu grup, Aminu'nun oğlu Sulili ile başlayıp, İlišuma (M.Ö. 18.-1853) ile sona ermektedir. Bu gruptaki kralların da yine aynı şekilde babalarının tahtına oturdukları anlaşılmaktadır. Bu grupta yer alan kralların ilk üçünün isminin, yani Amilu oğlu Sulili, Kikkia ve Akia isimlerinin etimolojik anlamda Hurri kökenli olduğu düşünülmektedir. Kalan üç isim ise Sami kökenli olduğu için bu grup yarı yarıya Hurrili ve Asurlu sülale olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan Asurlu olanların isimleri ise: Puzur-Aşşur I, Şallim-aḥḥe ve İlišuma (M.Ö. 18.-1853)'dır. Bundan sonraki dönemde Hurrili valiler görülmezler.²⁷²

Yukarı Dicle bölgesinde Akadlılar devrinden beri Hurri kavimlerinin oturduklarını gösteren şahıs adları vardır.²⁷³ Amurru göçlerinden sonra III. Ur hanedanı yaklaşık M.Ö. 1960'larda çökmüş ve Mezopotamya şehirlerinde Samilerin sayısı artmıştır. Böylece Samiler politik bakımdan kuvvetlenmişler ve Puzur-Aşşur'dan önce Asur'da Hurrili valiler hüküm sürerken, Sami kökenli Puzur-Aşşur bir hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirmiş olmalıdır.²⁷⁴

Dördüncü grup ise Puzur-Aşşur'un torunu İlišuma'nın oğlu I. İrişum ile başlayıp (M.Ö. 1852-1813) Nâram-Sin oğlu II. İrişum'a kadar toplam 6 kraldan oluşur. Bu grup Puzur-Aşşur sülalesidir ve ilgili kralların isimleri aşağıda listelenmiştir.

²⁶⁹ Landsberger, "Assyrische Königsliste und Dunkles Zietaltar", s. 32.

²⁷⁰ Kinal, "Khorsabad Kıral Listesi Ve Kronoloji", s. 179.

²⁷¹ Kraus, "Könige, die in Zelten wohnten. Betrachtungen über den Kern der assyrischen Königsliste", s. 11.

²⁷² Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942a, s. 275-276.

²⁷³ A. Kammenhuber, Die Arier im Vorderen Orient, Heilderberg, 1968. s. 25.

²⁷⁴ Kinal, "Khorsabad Kıral Listesi Ve Kronoloji", s. 182.

I. İrišum

İkunum

Šarru-kēn (Sargon)

II. Puzur-Aššur

Naram-Sīn

II. İrišum

Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri Çağı Puzur-Aššur sülalesi zamanına çağdaştır ve bu devirde gelişmiş bir ticaret sistemi kurulmuştur. Bu çağ II. İrišum'un hâkimiyet yılının sonuna kadar (M.Ö. 1975) devam etmiştir.²⁷⁵

Naram-Sin'in Eşnunna kralı olduğu ve Asur'u işgal ettiği anlaşılmıştır. Poebel²⁷⁶ Naram-Sin'i Asurlu olarak kabul etmiştir. Ancak Landsberger²⁷⁷ Naram-Sin'in Eşnunna kralı olduğu görüşündedir. Bu durumda Naram-Sin, Puzur-Aššur sülalesinin devamlılığını kesintiye uğratan bir işgalcidir. II. İrišum'da Naram-Sin'in oğlu olmayıp, Puzur-Aššur sülalesinin son kralıdır. Zira Naram-Sin ismi bütün bir Asur tarihi boyunca sadece bir defa geçmektedir.

Beşinci grup sülalede 2 kral ismi geçmekte olup, bunlar İlu-kapkapu oğlu I. Šamšī-Adad (M.Ö. 1726-1694) ve I. Šamšī-Adad'ın oğlu I. İšme-Dagan (M.Ö. 1693-1654)'dir.²⁷⁸ Bu grup Šamšī-Adad sülalesi olarak bilinir.

Korsabad Kral Listesi'nde Šamšī-Adad'ın baba adı İlu-kapkapu olarak yazılmıştır. Šamšī-Adad aslen Terqa'lıdır (Tel Aşarat) ve Puzur-Aššur sülalesinden değildir. Terqa şehri Mari Kralı İahdun-Lim tarafından işgal edilmiş ve Šamšī-Adad Asur'a kaçmıştır. Asur Şehrinin Eşnunna Kralı Naram-Sin tarafından işgal edilmesiyle, Šamšī-Adad Asur Şehrinden Bābil'e gitmiş, Bābil'den aldığı kuvvetlerle önce Ekallatum'u zapt etmiş, üç

²⁷⁵ Tahsin Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu (1950), Belleken 65 (1953), s. 101-118.

²⁷⁶ Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a, s. 287.

²⁷⁷ Landsberger, "Assyrische Königsliste und Dunkles Zietaltar", s. 35.

²⁷⁸ A. Poebel, "The Assyrian King List from Khorsabad", 1942-a, s. 285.

sene sonra ise Asur'a dönerek Asur'u zapt etmiştir. II. İrīšum'u tahttan indirip kendisini kral yapmıştır.²⁷⁹ Šamšī-Adad'ın ölümünden sonra oğlu İšme-Dagan tahta çıkmıştır. Korsabad Kral Listesi'nde İšme-Dagan için 40 sene saltanat süresi kaydedilmiştir. Ancak SDAS listesinde bu süre 50 sene olarak kaydedilmiştir.²⁸⁰

Altıncı grup ise Aššur-dugul ile başlayıp Adasi ile sona eren gasıp krallar devri olup bu dönemde ise 7 kral ismi geçer. Bu gruptaki gasıp krallar Korsabad Kral Listesi'nde "hiçkimsenin oğulları"²⁸¹ olarak kaydedilmişlerdir. Bu kralların isimleri aşağıdaki gibidir:

Aššur-dugul

Aššur-apla-idi

Nâşir-Sīn

Sīn-namir

İpqi-İštar

Adad-šalūlu

Adasi

Son olarak da 47. Kral Adasi (M.Ö.1648) ile başlayıp KKL'ne göre son kral, yani 117. Kral II. Aššur-uballit ile biten Adasi sülalesi gelmektedir. SDAS'a göre ise Korsabad Kral Listesi'ne iki adet ilave ile Adasi sülalesi V. Salmanassar ile bitmektedir.²⁸²

²⁷⁹ Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 186.

²⁸⁰ Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 173.

²⁸¹ A. Poebel, "Assyrian King List From Khorsabad", JNESS Volume I, No 4, 1942-b, s. 460.

²⁸² Poebel, "The Assyrian King List From Khorsabad", 1943, s. 86-88; Kinal, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", s. 198-200. Korsabad Kral Listesi'nde ve onun varyantlarında Adasi sülalesi krallarının isimleri verilir ancak bu sülaleden kaç kişinin geldiği, sülalenin ne kadar zaman yaşadığı gibi bilgiler verilmez. A. Poebel, Adasi sülalesinin 12 kişi ile yaklaşık M. Ö. 1637-1511 seneleri arasında 127 sene hüküm sürdüğünü kabul eder. Bakınız: Poebel, "Assyrian King List From Khorsabad", JNESS Volume I, No 4, 1942-b, s. 470.

Poebel'in yapmış olduğu kral listesi içerisinde toplam 117 adet kral ismi verilmiştir. Fakat bu kralların tamamı KKL'ne ait değildir. 108. kraldan itibaren olmak üzere Poebel yeni kralların var olduğunu düşünerek 10 adet kral ismini bu listeye ilave etmiştir.²⁸³

Asur Kral Listeleri'nin kronoloji problemleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır.²⁸⁴ Bu çalışmalarda Asur Kral Listeleri, Asur zaman aralığında çağdaş krallıklar olan Kaniş, Hitit, Karkamış, Mari, Bâbil, Mısır ve Hurri krallıkları gibi komşu memleketlerin kral listeleri ve bu krallıkların kronikleri ile karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiştir. Asur kral listesinin çağdaşı olan Bâbil kral listesine bakılırsa I. Burna-burinaş ile III. Puzur-Aşşur, II. Burna-burinaş ile Aşşur-uballit'in çağdaşlığı ve bunların bilinen tarihlerinin sıralanmasının yardımıyla bir kronoloji elde edilebilecektir.²⁸⁵ Kronoloji problemlerini çözmek için kral listelerini ayrıca limum listeleri ve kral yazıtlarında bahsi geçen çağdaş kral isimleri ile de karşılaştırmak gerekmektedir.

II.IV. Asur Kral Yazıtları

Kral yazıtlarının geçmişi M.Ö. 3. Binyıl'a Sumerliler'e kadar geri gitmektedir. Asur kralları, Mezopotamya'da eski bir gelenek olan kral yazıtları geleneğini devam ettirmişlerdir ve Asur kral yazıtları, Asur tarihi çalışmalarında önemli bir rol oynamışlardır.²⁸⁶ Asur kralları, kral kitabelerine bazı yenilikler de getirmişlerdir. Bu

²⁸³ A. Poebel, "The Assyrian King List From Khorsabad", 1943, s. 84.

²⁸⁴ Bu değerlendirmelerden birkaç örnek olarak aşağıdaki çalışmaları sunabiliriz:

*Albert **Olmstead**, "Assyrian Historiography, a Source Study", Social Science Series, Volume III, Number I, University of Missouri, Columbia 1916, s. 1-66.

*Bernard **Newgrosh**, "The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed", JACF Volume VIII (1999) s. 78-106.

*Benno **Landsberger**, Assyrische Königsliste und Dunkles Zeitalter, JCS 8 (1954), s. 39-46.

*Christian **Eder**, "Assyrische Distanzangaben und die absolute Chronologie Vorderasiens", Altorientalische Forschungen, Volume 31, Issue 2 (Dec 2004), s. 191-236.; Türkçe Çeviri: Atilla Türker; "Asur Zaman Aralığı ve Ön Asya'nın Kesin Kronolojisi", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXIV, Sayı I, Temmuz 2009, s. 195-239.

*Füruzan **Kınal**, "Khorsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", Belleten, XLII/166, Ankara 1978, s.171-200.

*Julian **Reade**, "Assyrian King List, The Royal Tombs of Ur and İndus Origins", JNES, Vol 60, No. 1, (2001) s.1-29.

*Wilfred G. **Lambert**, "Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List", Iraq (British Institute for the Study of Iraq) Vol. 38, No. 2 (Autumn, 1976), s. 85-94.

²⁸⁵ Landsberger; "Assyrische Königsliste und Dunkles Zeitalter", s. 39-46.

²⁸⁶ Asur kral yazıtları için birincil kaynakça olarak aşağıdaki eserleri verebiliriz:

yeniliklerin en önemlisi I. Tiglatpilaser zamanında bugün bizim “yıllık” dediğimiz tarzın ortaya çıkmasıdır. Bunlarda kralların askeri seferlerinin otobiyografik hesapları bulunmaktadır. Olaylar kronolojik olarak anlatılmaktadır ve kralların hâkimiyet yılları ile tarihlenmiştir.

Asur kral yazıtlarını inşaat kitabeleri, adak kitabeleri, yıllıklar ve zafer kitabeleri olmak üzere tasnif edebiliriz. Ayrıca bunlara saray duvarlarındaki kabartma resimleri de ekleyebiliriz. Çünkü bu kabartma tasvirler Asur krallarının aktivitelerinin tasvirleri olup kral yazıtlarının tamamlayıcılarıdır. Ayrıca kabartma tasvirler dönemin yaşantısını yansıtmaları bakımından da önemlidirler.

Steller ve saray duvarlarında, tapınaklarda veya diğer kamusal alanlarda görülen taşta oyulmuş kabartmalar etkileyici birer propaganda unsurlarıdır. Bu etkileyici nesnelere Asur’da ve diğer kentlerde sembolik önemi olan yerlere yerleştirilmiştir. Steller ve kabartma tasvirler okuma yazma bilmeyen kitlelere güçlü bir mesaj taşıma hizmeti de vermiş olabilirler.

British Museum’daki Asur kral yazıtları, E. A. Wallis Budge ve L. W. King tarafından 1902 yılında yayınlamıştır.²⁸⁷ Bu eserde Asur krallarına ait çok sayıda inşaat kitabesi, adak kitabesi, zafer yazıtı ile I. Tiglatpilaser’in (yaklaşık M.Ö. 1100) ve II. Asurnasirpal’in (M.Ö. 885-860) yıllıklarının transkripsiyonları ve İngilizce tercümelemleri neşredilmiştir.

AKA I: Budge, E. A. Wallis; L. W. King: The Annals of the Kings of Assyria: The Cuneiform Texts with from the Original Documents in British Museum, Volume I, Oxford University Press, London 1902.

ARAB I: Luckenbill, D. D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, The Chicago University Press, Chicago 1926.

ARAB II: Luckenbill, D. D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, The Chicago University Press, Chicago 1927.

Ayrıca Yeni Asur Dönemi kral yazıtlarının internet ortamında transkripsiyonlarının yapılması projesi olan RINAP projesini (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period) verebiliriz.

²⁸⁷ Bakınız: **AKA I:** Budge, E. A. Wallis; L. W. King: The Annals of the Kings of Assyria: The Cuneiform Texts with from the Original Documents in British Museum, Volume I, Oxford University Press, London 1902.

Chicago Üniversitesi'nden Daniel David Luckenbill tarafından yine Asur krallarına ait çok sayıda inşaat kitabesinin, adak kitabelerinin, zafer yazıtlarının ve yıllıkların İngilizce tercümeleri neşredilmiştir.²⁸⁸

Bir internet projesi olan RINAP (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period) projesi ise Pennsylvania Üniversitesi'nden Profesör Grant Frame başkanlığında Yeni Asur Dönemi kral yazıtlarının transkripsiyonlarının ve İngilizce tercümelerinin akademisyenler, öğrenciler, araştırmacılar ve sivil şahıslar ile paylaşılması projesi olup Söz konusu proje, <http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus/> web adresinden takip edilebilmektedir.

1948 yılında Kayseri/Kültepe'de bulunan Asur Kralı İrişum'a ait bir kitabe ise Benno Landsberger ve Kemal Balkan tarafından neşredilmiştir.²⁸⁹

A-) İnşaat kitabeleri

İnşaat kitabeleri, krallar tarafından yaptırılan saray ve tapınak gibi binaların duvarlarına monte edilmekteydi. İnşaat kitabelerinde yapıyı inşa eden veya restore eden kralların isimleri, bu binaların yapılma veya restore edilme nedenleri, tanrılara dualar, bu binalara ve binaların kitabelerine zarar verebilecek kişilere beddualar edilmektedir.

İnşaat kitabelerine birkaç örnek olarak aşağıdaki kitabeleri verebiliriz:

I. Aşşur-rēša-işi'nin (yaklaşık M.Ö. 1140) kil çanaklar üzerindeki inşaat kitabesinde²⁹⁰ Aşşur-rēša-işi kendisini Aşşur'un rahibi ve Bēl'in valisi olarak takdim eder. Kendisini tanrı Anu, Bēl ve Ea'nın kral olarak seçip egemen kıldıklarını ve kendisinin de tanrıların hizmetçisi olduğunu söyleyerek, onlar adına yaptığı fetihlerden, imar faaliyetlerinden ve

²⁸⁸ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, The Chicago University Press, Chicago 1926/1927. (**ARAB I ve ARAB II**)

ARAB I'de II. Adad-nirari'nin (M.Ö. 911-891), II. Tukulti-Ninurta'nın (M.Ö. 891-884), II. Asurnasirpal'in (M.Ö. 885-860), III. Salmanassar'ın (M.Ö. 859-824) ve III. Tiglatpılasar'ın (MÖ 745 - 727) yıllıklarının İngilizce tercümeleri neşredilmiştir. ARAB II'de ise II. Sargon'un (M.Ö. 727-722) ve Sanherib'in (MÖ 705 – MÖ 681) yıllıklarının İngilizce tercümeleri neşredilmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen eserlerde Asur krallarının çok sayıda inşaat kitabelerinin, adak kitabelerinin ve zafer kitabelerinin İngilizce tercümeleri yapılmıştır.

²⁸⁹ Benno **Landsberger** ve Kemal Balkan, "Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi", *Belleten*, Cilt XIV, Sayı 54, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1950, s. 171-268.

²⁹⁰ British Museum, BM 56-9-9, 185.

restore çalışmalarından bahseder. Kendisinin restore ettiği binanın ileride tekrar çürüyüp deforme olacağını söyleyerek onu tekrar restore edecek krala dualar eder. Bununla birlikte I. Aşşur-rēša-iši, onun inşaat kitabesini değiştirmeye kalkacak kişiye “*onun krallığı ve egemenliği bir gün bile acısız geçmesin*”²⁹¹ diye beddua eder.

Şamšī-Adad’ın (yaklaşık M.Ö. 1080) kil çanaklar üzerindeki bir inşaat kitabesinin okunabilen kısımlarında Şamšī-Adad kendisini takdim ettikten sonra “... *gelecek günler için bir anıt tableti yazdım...*”²⁹² demektedir.

Asur Kralı I. Adad-nirari’nin (yaklaşık M.Ö. 1325) Asur Şehrinde ele geçen bir kireç taşı tablet üzerine yazılmış kitabesinde²⁹³ Adad-nirari kendini takdim ettikten sonra kazandığı zaferlerden ve hâkimiyetini yaydığı memleketlerden ve Asur Şehri’nde yaptığı bina restorasyonlarından bahseder. Restore ettiği bir binaya bahsi geçen kitabesini yerleştirmiş ve restore ettirdiği binaların zamanla tekrar eskiyeceğini, ancak kendisinden sonra gelen kralların onun kitabesine dokunmamalarını, bir şekilde tahrip etmemelerini veya halkın göremeyeceği bir yere taşımamalarını istemiştir. Aksini kim yaparsa onu da lanetlemiştir. I. Adad-nirari’nin bu kitabesine “*tanrılara saygı ayının yirminci gününde, Šulmānu-qarradu’nun lîmumluğunda*”²⁹⁴ şeklinde tarih de düşülmüştür.

II. Asurnasirpal’e ait bir saray kitabesi²⁹⁵ olduğu anlaşılan bir kitabede ayrıca Tanrıça İştar’ın tapınağının inşası hakkında da bilgi verilmektedir. Kitabede şunlar yazmaktadır: “*Asur’un kralı, evrenin kralı Asurnasirpal’in sarayı, Asurnasirpal Asur’un kralı, evrenin kralı Tukulti-Ninib’in oğludur. Tukulti-Ninib, Asur’un kralı, evrenin kralı, Adad-nirari’nin oğludur. Ninive’nin tanrıça İştar tapınağını inşa etti ve tamamladı.*”²⁹⁶

Kil çanaklar üzerine yazılan iki adet yazıttan birisinde Asurnasirpal’in ismi, unvanları ve soyu yazmaktadır. Diğerinde ise Ninive’nin İştar tapınağının restorasyonunun kaydı yazmaktadır.²⁹⁷ Bir kireç taşı tablet üzerine yazılmış Kidmuri Kraliçesi İştar’ın

²⁹¹ AKA I, s. 7-23.

²⁹² AKA 1, s. 150-151.

²⁹³ British Museum, BM 90978.

²⁹⁴ AKA I, s. 4-12.

²⁹⁵ British Museum, BM 90260.

²⁹⁶ AKA I, s. 157.

²⁹⁷ AKA I, s. 157.

tapınağının restorasyon kaydına ilişkin başka bir yazıtta Asurnasirpal kendisini ünvanları ve soyu ile takdim ettikten sonra fetihlerinin bir özetini verir. Devamında İstar tapınağını restore ettiğinden bahsettikten sonra kendi adının yazılı olduğu yazıtta kendisinden sonra geleceklerin zarar vermemelerini isteyerek, aksini yapacak kişilere beddualar etmektedir.²⁹⁸ Başka bir inşaat kitabesi ise Kalhu'daki Asurnasirpal sarayı inşasının kireç taşı üzerine yazılmış tablet kayıdır.²⁹⁹ Bu yazıtta Asurnasirpal kendisini ünvanları ve soyu ile takdim ettikten sonra fetihlerinin bir özetini vermekte ve Kalhu'da bir kraliyet sarayı inşa ettiğinden bahsetmektedir.³⁰⁰

B-) Adak Kitabeleri

Adak kitabeleri, krallar tarafından tanrılar için inşa edilen sunakların kitabeleri olup, sunağın kim tarafından inşa edildiği, hangi tanrıya adandığı ve tanrılara edilen dualar hakkında bilgi verirler. Adak yazıtları denilen bu yazıt türü tanrı için yapılan işlerden bahseder ve tanrıya adanmıştır. Sonuç kısmında sunakların ve sunak kitabelerinin korunması hakkında uyarılarda bulunmakta, sunaklara ve sunak kitabelerine zarar verebilecek kişilere beddualar yer almaktadır.

Asur Kralı İrişum'un (yaklaşık M.Ö. 2000) Asur Şehrinde ele geçen tuğladan yapılmış bir adak kitabesinde³⁰¹ "*İrişum, Asur valisi, Asur valisi Khallu'nun oğlu, efendisi Aşşur'a kendi yaşamı için ve oğlunun yaşamı için (adanmış)*"³⁰² yazmaktadır.

Asur Kralı Şamşı-Adad'a ait (yaklaşık M.Ö. 1700) ve Asur Şehri'nde ele geçen tuğladan yapılmış adak kitabesinde³⁰³ "*Şamşı-Adad, Aşşur'un valisi, Igur-kapkapu'nun oğlu, Aşşur mabedinin inşaa edicisi*"³⁰⁴ yazmaktadır.

II. Asurnasirpal'e ait ve Tanrı Bêl'e adanmış bir sunak üzerindeki başka bir adak kitabesinde Asurnasirpal kendisini takdim ettikten sonra, "*günlerim uzun olabilir, hayatım dayanıklı olabilir ve benim yıllarım ... olabilir. Bu benim tohumum, benim*

²⁹⁸ AKA I, s. 162-166.

²⁹⁹ British Museum, BM 90984.

³⁰⁰ AKA I, s. 173-176.

³⁰¹ British Museum, BM 91130.

³⁰² AKA I, s. 1.

³⁰³ British Museum, BM 91106.

³⁰⁴ AKA I, s. 2.

arazime refah gelebilir. Bundan dolayıdır ki ben bu sunağı sundum”³⁰⁵ demektedir. Asurnasirpal’ın iki diğer adak kitabesi ise, Tanrıça İştar’a adanmışlık içeren, devasa bir aslan üzerine yazılmış yazıt ve Kalhu şehri Ninib tapınağının adanmışlık kaydının yazıtıdır.³⁰⁶

C-) Yıllıklar

Yıllıklar, Kralların kendilerini takdim ettikleri bir önsöz, tarihsel konuların anlatıldığı bir söyleyiş ve lanetlemeli bir sonuç kısmından oluşurlar. Kral yıllıkları, Asur krallarının faaliyetlerinden bahseden birinci ağızdan yazılı kaynaklardır. Asur kralları, yıllıklarında tanrılar için yaptıkları inşa faaliyetleri, savaşlar ve kahramanlıklardan uzun uzun bahsederler. Böylece tapındıkları tanrılarının adlarını yaptıkları iyi işlerle yüceltmiş olurlar. Yıllıklardan Asur Çağı’nın siyasi, askeri, dini ve toplumsal konuları hakkında bilgiler edinebiliriz. Bu konulardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Asur krallarının komşu memleketlere düzenledikleri seferler,

Düşman toplulukların cezalandırılması,

Asur egemenliğine karşı isyanlar,

Kralların imar faaliyetleri,

Kralların kahramanlıkları,

Asur egemenliğindeki memleketlerden alınan haraçlar ve vergiler,

Asur boyunduruğundaki halkların sürgün edilmeleri,

Düşman kuvvetlerinin toplu katliamdan geçirilmeleri,

Devletin sınırlarının kapsamı,

Asur Devleti’nin ideolojisi

Komşu memleketlerin durumu ve Eski Önasya kronolojisi gibi konular.

³⁰⁵ AKA I, s. 160.

³⁰⁶ AKA I, s. 206.

Bir Örnek Olarak Asurnasirpal'in Yıllıkları:

Asurnasirpal'in yıllıklarında da kralın kendisini unvanları ve soyu ile takdiminden sonra kralın düzenlediği seferlerden bahsedilmektedir. Bu seferler: Dicle nehrinin doğusundaki topraklara, Asur'un kuzey batısındaki Halzi-luha ve Kashiari tepelerindeki isyancılara karşı, Dicle nehrinin doğusundaki Zamua'nın isyancıları üzerine, Kommagene ve Zamani'ye karşı, Bīt-Adini ve Hatti memleketlerine ve Amanos dağlarına yapılan seferdir. Ayrıca Asurnasirpal'in yıllıklarında zapt edilen memleketlerden alınan vergilerden, haraçlardan, esirlerden, imha edilen düşman birliklerinden ve Asur egemenliğinin bu coğrafyalarda tesis edilmesinden bahsedilir.³⁰⁷

Asurnasirpal'in yıllıklarında Kalhu şehrinin yeniden inşasından da bahsedilmektedir. Bu konuya Asurnasirpal'in standart kitabesinde ayrıca değinilmiştir.

Asurnasirpal'in yıllıklarının bazı pasajlarında tarihlemelerde limum adı verilmeyip sadece ay adları verilmektedir. Buna örnek olarak Bīt-Adini memleketi üzerine yapılan bir seferi verebiliriz:

*“Simânu ayının yirminci gününde Kalhu'dan yola çıktım. Dicle'yi geçtim ve Bīt-Adini ülkesine yürüdüm.”*³⁰⁸

Bazı pasajlarda ise tarihlemeler ay adları ve limum isimleri ile birlikte verilmiştir. Buna örnek olarak ise Asurnasirpal'in saltanatının beşinci yılına tarihlenen Kommagene ve Zamani toprakları üzerine düzenlenen seferlerinin anlatıldığı pasajı verebiliriz: *“Simânu ayının ilk gününde, Sha-ilima-damka'nın limumluğunda, savaş arabalarımı ve ordumu harekete geçirdim.”*³⁰⁹

Asurnasirpal, yıllıklarında Anadolu, Suriye ve Akdeniz kıyısı ülkelerine düzenlediği seferlerde aldığı haraç ve ganimetlerden bahsetmektedir.³¹⁰ Asurnasirpal kendisinden önce kral olan Salmanassar'ın Nairi ülkeleri sınırlarını zapt ederek garnizonlar kurduğunu, ancak Aramiler'in bu garnizonları zorla ele geçirdiklerini ve buralardaki

³⁰⁷ ARAB I, No: 436-484.

³⁰⁸ ARAB I, No: 474.

³⁰⁹ ARAB I, No: 459.

³¹⁰ AKA I, s. 331-334; ARAB I, No: 461-462.

Asurlular'ın da Aramiler'e tabi olduklarını, kendisinin ise onları özgürleştirdiğini söylemektedir. Konunun devamında Aramiler'den 1500 esiri Asur'a götürdüğünden ve topladığı ganimetlerden bahsetmektedir.³¹¹

Asurnasirpal yıllıklarında, Asur ordusunun sevk ve sefer organizasyonu hakkında da detaylar vermektedir. Anadolu üzerine yapılan bir seferde nehir geçişi şişirilmiş keçi postları ile yapılmış, sefer neticesinde çeşitli ganimetler ve haraçlar alınmıştır.³¹²

Asurnasirpal'in yıllıklarından anlaşılacağı üzere çeşitli madenler, sığırlar, savaş arabaları, genç kızlar, tahıllar ve değerli ağaçlar gibi değeri olan her şey haraç olarak alınabilmektedir.³¹³ Asur krallarının yıllıklarından, Asur boyunduruğu altındaki halklara karşı her yıl düzenli olarak yağma amaçlı ve Asur otoritesini pekiştirmeye yönelik seferler yapıldığını öğrenmekteyiz. Bu yağmalar Tevrat'ta şöyle teyit edilmektedir:

“Rab Siyon Dağı'na ve Yeruşalim'e karşı tasarladıklarını yapıp bitirdikten sonra şöyle diyecek: “Asur Kralı'nı kibirli yüreği, övünge bakışları yüzünden cezalandıracağım... Çünkü, Asur Kralı şöyle diyor: ‘.... Elimi yuvaya sokup kuş yumurtalarını toplar gibi ulusların varını yoğunu topladım. Terk edilmiş yumurtaları nasıl toplarlarsa, ben de bütün ülkeleri öyle topladım. Kanat çırpın, ağzını açan, sesini çıkaran olmadı.’ ”³¹⁴

D-) Zafer Yazıtları

Birçok stel, heykel ve tablette Asur krallarının zaferleri yazılmıştır. Bu yazıtlarda kralların isimleri, unvanları ve soyları belirtildikten sonra kralların askeri ve siyasi faaliyetleri ile imar faaliyetlerinin bir özeti verilmektedir. Bu yazıtların sonunda da yine lanetlemeli bir sonuç bulunur.

³¹¹ ARAB I, No. 461-466 vd.

³¹² G. Roux: Ancient Iraq, Great Britain, 1969. s. 262; M. W. Chavalas: The Ancient Near East (Historical Sources in Translation), UK, Blackwell Publishing, 2006, s. 288; I., Özgen: “Geç-Hititler”, National Geographic Türkiye, Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, No.93, İstanbul, 2009, s.44-57 (55).

³¹³ AKA I, s. 372-374.

³¹⁴ Kutsal Kitap, Yeşaya 10: 12-14.

Zafer yazıtlarını yıllıklardan ayıran en önemli özellik, kral yıllıklarında düzenlenen seferlerin ve inşaat faaliyetlerinin ay ve lımum adları ile tarihlemeleri bulunmasına ve bunların detaylı anlatımına karşılık, zafer yazıtlarda seferlerin ve inşaat faaliyetlerinin tarihleri verilmemekte ve kralların faaliyetlerinin özetleri verilmektedir. İstisna olarak Asur krallarının birkaç zafer yazıtının en son satırında sadece yazıtın yazım tarihi ve yazıcının isminin kaydedildiği görülmektedir.

Zafer yazıtlarına örnek olarak şunları verebiliriz:

I. Tiglatpilaser'in (yaklaşık M.Ö. 1100) Asur Şehri'nde ele geçen silindir kitabesinin³¹⁵ önsözünde I. Tiglatpilaser, kendisini güçlü kral, dört bölgenin kralı, kralların kralı gibi unvanlarıyla birlikte takdim edip, tanrılar tarafından seçilip görevlendirildiğinden bahsederek tanrılara dualar ve şükürler etmektedir.

Tarihsel hikâye kısmında, I. Tiglatpilaser'in Kummukh, Subartu, Hatti, Mitanni memleketleri ile Aramiler üzerine düzenlediği seferlerden bahsedilmektedir.

Tiglatpilaser kitabesinde 20.000 kişilik göçebe topluluğu ezdiğini, dağların zirvesinden vadilere ırmak gibi kan akıttığını, Muşkiler'in kellelerinden piramitler kurduğunu söylemektedir. Ayrıca Mitanniler ve Nairi ükesi üzerine de akınlar yapıldığından, kimsenin gidemediği yerlere gidildiğinden, yollar açıldığından, Fırat üzerine köprüler yapıldığından, savaş arabalarının giremediği sarp coğrafyalara yaya olarak gidildiğinden, bu bölgelerin fethedilip Asur'a bağlandığından, alınan esirlerden, ganimetlerden, haraca bağlanan krallardan ve bunlar gibi sayısız kahramanlıklardan bahsedilmektedir. Bunun yanında Aramiler üzerine düzenlenen seferlerden, onların şehirlerinin yakılıp yıkıldığından ve Aramiler'in kaçıp dağıldıklarından bahsedilir.

Tiglatpilaser her ne kadar kendisini savaşmayı çok arzulayan ve bir kral olarak takdim etse de aynı zamanda kendisine biat edenlere karşı merhamet ettiğinden ve onların canını bağışlayıp ordusuna kattığından da bahsetmektedir.

³¹⁵ Bahsi geçen kitabe için bakınız: AKA I, s.27 vs.

Tiglatpilaser bu yazıtında ayrıca çok sayıda imar faaliyetinde bulunduğu, saraylar ve tapınaklar yaptığından, yollar açtığından, köprüler yaptığından ve kendi krallığından önce bakımsız olan çürümeye yüz tutmuş binaları restore ettiğinden bahseder.

Kitabenin sonunda ise ileride tapınak çürümeye yüz tuttuğunda kendisinden sonra gelecek kralın da restorasyon yapabileceğini ancak kendisinin kitabesine zarar verilmemesini söylemektedir. Arkasından ise kitabesinden onun adını silebilecek kimselere veya onun kitabesini görünür yerden alıp görünmeyecek bir yere koyabilecek kimselere beddualar edilmiştir.

Bazen de kral öldükten sonra onun ardıllarından birisi kralın faaliyetlerinin özetini yazdırabilmektedir. Buna örnek bir belge I. Tiglatpilaser'in ardıllarının birinin bir dikilitaşından (Obelisk) okunabilen, I. Tiglatpilaser'in kampanyaları ve av seferlerinden bahsedilen bir yazıttır. Bu obeliks kırık ve kısmen hasarlı olup okunabilen kısımlarından olan ikinci kolonunda şunlar yazmaktadır:

“... şehrinde ... memleketinde ayında Ashur-ra'im-nishêshu'nun lîmumluğunda, Muşri topraklarında ... şehri O fehatti... Bu yılda ve Tammuz ayında ... şehri Muşki memleketinde Sivan ayında Ashur....'nın lîmumluğunda ... Adad ve Anu tapınağını ... Asur Şehrinde O yıl ve aynı ay içinde ve ... memleketine O baskın düzenledi.... Kharki toprakları Habur ırmağı üzerinden. Aynı yılda ve Kishlev ayında Hatti topraklarında Karkamış şehrine dahi baskın düzenledi. Derilerden gemiler yaptı, O Fırat'ı geçti.”³¹⁶

Görüleceği üzere ifadeler üçüncü şahsın ağzından I. Tiglatpilaser'in seferlerini anlatmakta olup tarihleme olarak ay adları ve Ashur-ra'im-nishêshu isimli şahsın lîmumluğu verilmiştir. Metnin devamında da I. Tiglatpilaser'in çok sayıda seferi içinde geçtikleri aylarla birlikte verilmiştir. Obeliskin 4. kolonunda ise I. Tiglatpilaser'in av seferleri yine üçüncü şahıs ağzından anlatılmaktadır. Obeliskin beşinci ve son kolonunda inşaat faaliyetleri, harabe binaların tamiri ve kanalların açılması konuları işlenmiştir.

³¹⁶ AKA I, s. 130-133.

Başka bir zafer yazıtı, devasa aslanlar ve boğalar üzerine yazılmış, II. Asurnasirpal'in Akdeniz kıyılarına seferinin kaydedildiği yazıttır. Bu yazıtta Asurnasirpal'in Akdeniz kıyılarına düzenlediği seferi anlatılmakta olup önsözde Asurnasirpal'in kendisini unvanları ile takdimi, Akdeniz kıyılarına düzenlediği seferde elde ettiği başarılar, alınan ganimetler ve bu ganimetlerin Kalhu şehrine taşınması ile kralın av faaliyetleri anlatılmaktadır.³¹⁷

II. Asurnasirpal'in Akdeniz kıyılarına düzenlediği bu seferden ayrıca onun yıllıklarında da bahsedilmektedir.³¹⁸

II. Asurnasirpal'in diğer bir kitabesi "Asurnasirpal'in Standart Kitabesi" olarak bilinmektedir. Bu kitabenin tarihi hikâyesi olarak şunları söyleyebiliriz: II. Asurnasirpal, Asur Krallığı'nın başkentini Kalhu Şehri'ne (bugünkü IRAK/Nimrud) taşımış, burada bir saray inşa ettirmiş ve sarayın duvarlarını savaş, din ve avcılık konulu kabartmalarla süsletmiştir. Ayrıca bu süslemeler arasına çivi yazılı bir kitabe yerleştirilmesi emrini vermiştir. İşte bu kitabe "II. Asurnasirpal'in standart kitabesi" olarak adlandırılmıştır.

Asurnasirpal bahsi geçen kitabesinde Kalhu şehrinin harabelerini su seviyesine kadar kazdırdıktan sonra temele tuğlalar yerleştirdiğini ve değerli ağaçlar, madenler ve taşlar kullanarak şanına yakışır bir saray yaptırdığını söylemektedir.³¹⁹

II. Asurnasirpal kitabenin önsözünde kendisini unvanları ve soyu ile takdim eder. Arkasından onun zaferlerinin bir raporu sunulmuştur. Onun kahramanlıkları ve doğuda Ermenistan'dan Lübnan dağlarına uzanan hâkimiyeti ve Bâbil topraklarına tecavüzleri anlatılmaktadır. Devamında Kalhu (Nimrud) şehrinin yeniden inşası ve başkent yapılmasından ve fethedilen topraklardan getirilen kişilerin yeni başkente iskân edilmelerinden bahsedilmektedir.³²⁰ Bu kitabede geçen fetihler, II. Asurnasirpal'in diğer kitabelerindeki fetih özetlerinde de kaydedilmiştir. Buna örnek olarak II.

³¹⁷ AKA I, s. 189.

³¹⁸ ARAB I, No: 479.

³¹⁹ AKA I, s. 220.

³²⁰ AKA I, s. 212-221.

Asurnasirpal'in Kurkh'tan³²¹ gelen, monolit üzerine yazılmış kitabesini verebiliriz. II. Asurnasirpal, bu monolitte kendisini unvanları ile birlikte takdim ettikten sonra Tanrı Aššur'un buyruğu ile Simânu ayının ilk gününde, Sha-ilima-damqa'nın lîmumluğunda Nairi ülkesine karşı ikinci defa sefere çıktığından bahseder.³²² Bu sefer esnasında Anadolu topraklarındaki Hatti ve Kummukh (Kommagene) ülkesi topraklarından geçtiğinden ve bu memleketlerin şehirlerine girip buraları hâkimiyeti altına aldığından, bu şehirleri haraca bağlayıp vergiler ve çeşitli ganimetler aldığından bahseder. Nairi ülkesine geldiğinde Nairi ülkesi şehirlerinin zapt edilip yakılıp yıkıldığından, Nairi memleketi erkeklerinin cesetleriyle ve onların kanlarıyla dağları boyadığından, onların parmaklarını kestiğinden, Nairi ülkesinden altın ve gümüş gibi değerli madenler ve çeşitli ganimetler aldığından bahseder.³²³ Monolit, içerdiği konular yanında tarihlenmesi nedeniyle ayrıca önem taşımaktadır.

Başka bir zafer kitabesi III. Adad-nirari'ye aittir. Habur üzerinde bulunan Şeyh Hamat'tan BM 131124 nolu bir stel parçasının yayını 1917 yılında V. Scheil tarafından yayınlanan parçaya benzer olup Millard tarafından tekrar incelenmiş ve Adad-nirari'nin tarihi kitabelerinin küçük bir parçası olmuştur. Her biri hatıra türünden kitabe olup bazen özet ve kısa metin türünde bir stel ya da taş dilim üzerine yazılmıştır. Bir diğeri başlıca Adad-nirari'nin batıya yaptığı seferleri kapsamaktadır ve idari yılları belirtmemiştir. III. Adad-nirari'nin yayınlanmış olan tarihi kayıtlarının hiç birisi yıllıklar olarak sınıflandırılmamıştır ve bunlar zafer kitabeleri olarak tanımlanarak ayrı bir kategoriye konulmuştur. Bu kitabe bir önsöz ve kralın unvanları, tarihi hikâye ve lanetlemeli bir sonuçtan oluşmaktadır.³²⁴

III. Adad-nirari'nin diğeri bir zafer kitabesi Tell El-Rimah steli olup onun en iyi korunmuş 5 kitabesinden birisidir. 1968'de Stephanie Page tarafından yayınlanmıştır. Kitabe, III. Adad-nirari'nin Hatti, Suriye ve Nairi'ye yaptığı seferleri konu alır. Bu kitabenin ilk kısmında olaylar III. Adad-nirari'nin kendi ağzından anlatılır. Örneğin: *"harekete geçtim"*, *"kamp kurdum"*, *"sefer başlattım"* gibi... Sonraki kısımda ise

³²¹ Kurkh ismi, Diyarbakır'ın Bismil ilçesi yakınlarındaki Üçtepe Höyüğü'nün eski ismi olup burada II. Asurnasirpal ve onun oğlu ve halefi III. Salmanassar'a ait iki monolit ele geçmiştir. III. Salmanassar'ın monoliti için bakınız: Ek-11.

³²² AKA 1, s. 225.

³²³ AKA I, s. 222-253.

³²⁴ Hayim Tadmor, "The Historical Inscriptions of Adad-nirari III", Irak 35, No: 2, (1973) s. 141-150.

üçüncü şahsın ağzından Adad-nirari'nin icraatları anlatılmaktadır. “*O 2000 talent gümüşü kabul etti. 1000 talent bakır, 2000 talent demir, 3000 adet çok renkli kumaş ve Mari'den ve Şamdan keten kumaşları haraç olarak aldı*” gibi... III. Adad-nirari'nin icraatlarının üçüncü şahıs ağzından anlatılması, onun bahsi geçen icraatlarını aslında kendisinin yerine görevlendirdiği bir generalinin yapmış olabileceği ile açıklanabilir.³²⁵

Başka bir kitabe, Asur Kralı İrişum'un 1948 yılında Kültepe'de bulunan kitabesidir. Bu kitabe Tahsin Özgüç tarafından iki nüsha halinde bulunmuş olup A nüshası Kt. a/k 353, B nüshası ise Kt. a/k 315 envanter numaraları ile kayıt altına alınmıştır. Kitabe 74 satır olup, 45 satırı korunmuş, 20 satırı kısmen korunmuş ve 9 satırı hasar görmüştür. Bahsi geçen kitabe Benno Landsberger ve Kemal Balkan tarafından yayınlamıştır.³²⁶

Asur Kralı İrişum bu kitabesinde kendisini, baba ve dedesinin adlarını vererek takdim ettikten sonra Aşşur mabedi kompleksini inşa ettiğinden ve Tanrı Aşşur için vakfettiği arsalardan bahseder. Devamında ise kendi inşaatlarının ileride deforme olabileceğini ama ileride yapılabilecek restorasyon çalışmalarında kendi eserinin orijinaline sadık kalınarak restore edilmesini ister. Kendi eserini değiştirmek veya tahrip etmek isteyenlere beddua eder. Son olarak ise adaleti tesis edecek kişiler için dua eder.³²⁷

Tüm bu yazıt türlerinin ortak noktaları onların belirli bir düzene göre yazılmış olmalarıdır. Buna göre önsöz kısmında krallar kendilerini isimleri, unvanları ve soyları ile takdim ederler. Arkasından hâkimiyetlerinin meşruiyetini tanrılara dayandırarak, tanrıların yeryüzündeki hizmetçileri ve temsilcileri olduklarını belirtirler. Arkasından tarihi hikâye kısmı dediğimiz söyleniş kısmında türüne göre kralların zaferleri, yıllık aktiviteleri, adakları veya imar faaliyetleri hakkında bilgiler verilir. Sonuç kısmında ise kralların yazıtlarına zarar verebilecek kimselere beddualar edilmektedir.

E-) Kabartma Tasvirler ve Duvar Resimleri

Asur saraylarında ve tapınlardaki kabartma ve duvar resimlerindeki tasvirlerde Asur krallarının av sahneleri, savaşlardan elde edilen ganimetlerin Asur'a getirilmesi, esirlere

³²⁵ Tadmor, “The Historical Inscriptions of Adad-nirari III”, s. 141-150.

³²⁶ Landsberger ve Balkan; “Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi”, s. 171-268.

³²⁷ Landsberger ve Balkan; “Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi”, s. 174-179.

yapılan ürkütücü muameleler gibi konular detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu kabartmalar ve duvar resimleri herkesin görebileceği yerlerde dirler. Bunlar okuma-yazma bilmeyen halkı, Asur'a gelen yabancı misafirleri ve elçiler gibi kişileri görsel olarak etkilemek içindir. Bu kabartma tasvirler Asur kral yıllıklarını tamamlar niteliktedirler.³²⁸ Bakınız: Ek-7, Ek-8, Ek 9.

Asur Kral Yazıtlarının Değerlendirmesi

I. Şamşı-Adad'a kadar (M.Ö. 1726-1694) kitabeler Asur üslubu ile yazılırken, Babil Kralı Hammurabi'nin çağdaşı olan I. Şamşı-Adad zamanından sonra bu üslup sona ermiş ve Babil üslubu esas olmuştur. M.Ö. 1500-1350 yılları arasında Asur hükümdarları tekrar Eski Asur kitabe üslubuna dönmüşlerse de onların kitabelerinden elde edilen bilgiler kısırdır ve bir şey ifade etmezler. I. Şamşı-Adad tarafından uygulamaya konmuş olan Babil kitabe üslubu, M.Ö. 1350'den itibaren Asur Devleti'nin sonuna kadar tek hâkim üslup olarak varlığını korumuştur.³²⁹

Asur Devletinin imparatorluk haline gelmesiyle birlikte imparatorluk çağı kral yıllıklarının içerikleri gözle görülür bir şekilde zenginleşir. Zira bu devirlerde Doğu Akdeniz'den İran'a, Orta ve Doğu Anadolu'dan Mısır'a ve Basra Körfezi'ne kadar onlarca halk üzerine yapılan sayısız seferler, tehcirler, isyanlar ve bu gibi tarihi, askeri ve sosyal olaylarla ilgili anlatılar kral yıllıklarının hacmini artıran en önemli konulardandır.

Asur kralları yazıtlarında meşruiyetlerini tanrılara dayandırmaktadırlar. Onlara göre tanrılar istediği için kral olmuşlardır ve yapılan savaşlar tanrılar için yapılmaktadır.

Asur Şehrinde bulunan ve Asur kralı I. Adad-nirari'ye ait olan (yaklaşık M.Ö. 1325) kireç taşı üzerine yazılmış yazıtta³³⁰ I. Adad-nirari, iktidarının kaynağı hakkında şöyle demektedir:

³²⁸ Ayrıca Veli **Sevin**'in; Assur Resim Sanatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009 ve Yeni Asur Sanatı II / Asur Resim Sanatı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, künyeli eserlerinde bu kabartmalar etraflıca değerlendirilmiştir.

³²⁹ Landsberger ve Balkan; "Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi", s. 172.

³³⁰ British Museum, BM 90.978.

*“Adad-nirari, tanrı tarafından usulüne uygun olarak atanan meşhur prens, hükümdar, tanrıların valisi, şehirlerin kurucusu, kudretli yok edici...”*³³¹

Buna göre Adad-nirari kendisini tanrılar tarafından “usulüne uygun olarak” atanan bir vali olarak görmekte, böylece halk tarafından meşru otorite olarak kabul edilmesini istemektedir. Böylece bu durum hem halkın yönetimini kolaylaştıracak hem de krala moral verecektir. Asur kralları yazıtlarında sadece tanrılara hesap vermişler, yönettikleri halklara karşı bir faaliyet raporu verme gereği duymamışlardır.

Asur kral yazıtlarından birçoğu ilginç bir şekilde insanların okumaları için hazırlanmayıp, sadece tanrıların göreceği şekilde saray duvarlarının dibine yahut restore edilen binaların temellerine gömülmüşlerdir. Bir kısmı ise halka açık yerlere yerleştirilmişlerdir. Ancak Akadça okuryazarlığı olan kişilerin sayısı çok az olduğundan bunları okuyup anlayanların çok fazla olacağı da söylenemez. Özellikle Asur egemenliği altındaki uzak bölgelerde (örneğin Akadça'nın bilinmediği Urartu coğrafyası gibi) bu yazıtları okuyan pek kimse olmayacaktır. Bu durumda bu bölgelerde Asur Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerden bahseden çift dilli yazıtların olabileceği düşünülebilir. Asur sarayı duvarlarındaki kabartmalar da sivil halkın görebileceği yerlerde değildir. Bu kabartmalar ve heykeller dışarıdan gelen elçilere, misafirlere yönelik olmalıdır. Ancak özellikle Asur Şehri duvarlarındaki Asur krallarının kahramanlıklarını anlatan tasvirler ve kabartmalar doğrudan halka hitap eder. Bu nedenle Asur Şehri duvarlarındaki ve kamu binalarındaki kabartmalar kral yıllıklarında anlatılan konuların birer yansımalarıdır ve yıllıkları tamamlar niteliktedirler.³³²

Asur krallarına göre, düşmanlar sürekli isyan halindeydiler. Bu yüzden savaşlar, Tanrı Aşşur'un dileğiyle onun adına gerçekleşiyordu. Tanrı Aşşur, Asur ordusunun en büyük destekçisiydi.³³³

Yeni Asur krallarının sivil halkı, ana yurtlarından başka coğrafyalara göndererek, istedikleri güven ortamını sağlama çalışmalarının yanı sıra, imparatorluk için tehlike

³³¹ AKA I, s. 4.

³³² Jens Bruun **Kofoed**, Fact and Fiction in the Ancient Near East: The Assyrian Royal Inscriptions, The Babylonian Chronicles, and the Books of Kings in the Hebrew Bible, SEE-J Hiphil 1, s. 1-15. [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). Yayın Tarihi: 9 Eylül 2004.

³³³ L. Gürkan **Gökçek** - Faruk Akyüz, “Asur Ordusu”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 32, Sayı 54, s.56.

oluşturabilecek Aramiler gibi, birçok etnik kökenli grubun birleşmelerine engel olmak amacı ile nüfus nakillerine başvurdukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte örneğin İmparatorluğun yeni başkentinin canlandırılması, iş gücü sağlanması gibi nedenlerle de sürgünler veya zorunlu iskânlar yapılmıştır.³³⁴

Yıllıklar ve savaşlardaki başarıları resmeden kabartmalar, Asur ordusunun teslim olmayan düşmanlara karşı uyguladığı acımasız cezalandırma yöntemleri konusunda net bilgiler vermektedir. Bu tür belgelerde, binlerce kişinin kılıçtan geçirilmesi, derilerinin yüzülmesi, kazıklara oturtulması, düşmanların kanlarının dağlardan vadilere oluk oluk akıtılması gibi dehşet verici cezalandırma yöntemleri sıralanırken yüz binlerce kişinin yerlerinden edilmesi de anlatılmaktadır.³³⁵

Asur Kralı II. Asurnasirpal kendisine isyan edenlere yaptıklarıyla şöyle övünmektedir:

*“Şehrin kapısının karşısına bir sütun diktim, isyan eden tüm önderlerin derilerini yüzdüm ve sütunu onların derileriyle kapladım; bazılarını sütunun içine gömdüm, bazılarını sütunun üzerinde kazığa oturttum, . . . isyan eden memurların, üst düzey memurların kol ve bacaklarını kestim. . . . Tutsakların birçoğunu ateşte yaktım, birçoğunu da canlı bıraktım.”*³³⁶

Asur krallarının zulümleri hakkında Tevrat'ta da birçok bilgi bulmak mümkündür. Tevrat'a göre Yunus Peygamber, Asur'un başkenti Ninive'ye bir hüküm mesajı iletmek üzere tanrı tarafından görevlendirilmiş fakat Yunus Peygamber korkudan kaçıp ters yöne gitmiştir. Bu konuda Tevrat'ta şu ifadeler geçmektedir:

*“Ve Amittay oğlu Yunus'a Yehova'nın sözü geldi: “Kalk, büyük şehir Nineve'ye git; onlara kötülüklerinin huzuruma kadar eriştiğini duyur.” Fakat Yunus Yehova'nın önünden uzaklara, Tarşış'e kaçmaya karar verdi...”*³³⁷

³³⁴ H. Hande Duymuş **Florioti**, “Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler” History Studies, Cilt 4, S. 2, s.150-151.

³³⁵ Kemalettin **Köroğlu**, Eski Mezopotamya Tarihi – Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 186.

³³⁶ AKA I, s. 285-286.

³³⁷ Kutsal Kitap: Yunus 1: 1-3.

Tevrat'ta Nahum Peygamber Ninive Şehri'ni "aslanların ini" ve 'kanlı şehir' olarak tarif etmektedir.³³⁸ Yine Tevrat kayıtlarında Asur başkenti şöyle tasvir edilmektedir:

*"Kanlı şehrin vay haline! O şehir ki, hile ve soygunla dolu. İçinde avı eksik olmaz. Kırbaç şaklamaları, tekerlek takırtıları duyuluyor, atlar dört nala koşuyor, savaş arabaları sıçrayarak ilerliyor. Atlar üzerinde savaşçılar, alev alev kılıçlar, şimşek çakan mızraklar. Öldürülenler pek çok, yığın yığın ceset, sayısız ölü. Yürüyenler cesetlere takılıyor."*³³⁹

Söz konusu ifadeler Asur kral yıllıklarında ve Asur Şehri duvarlarındaki kabartmalarda anlatılanlar ile paralellik göstermektedir. Asur kayıtlarında bahsedilen vahşet ve acımasızlık Tevrat kayıtlarında da teyit edilmektedir.

Kral kitabeleri birinci elden kaynaklardır ve bunlar Asur edebiyatının en gelişmiş örnekleridir ve aynı zamanda en önemli tarihsel kayıtlardır. Ancak kitabelerde anlatılan olayların komşu memleketlerin kronikleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira kral yazıtlarında olayların anlatımları öznelidir. Asur kralları yazıtlarında başarısızlıklarından bahsetmezler. Çünkü bu başarısızlıklar halkın ve komşu memleketlerin gözünde Asur krallarını küçük düşürecektir. Asur krallarının acizliği ise onların efendileri olan tanrı Aşşur'un acizliği anlamına gelecektir.

Sanherib'in Yahuda krallığı üzerine düzenlediği seferden onun yazıtında şöyle bahsedilmektedir:

*"Yahudi Hizkiya'ya gelince, o benim boyunduruğum altına girmedi, ben de ona ait olan 46 kuvvetli şehri, hisarları ve etraflarında bulunan sayısız küçük köyü kuşattım ve fethettim. . . . Onu da [Hizkiya'yı] kafesteki bir kuş gibi Yeruslaim'deki kraliyet sarayına hapsedtim."*³⁴⁰

Fakat Sanherib Yeruslaim'i fethettiğini iddia etmiyor ancak başarılı olmadığından da bahsetmiyor. Sanherib'in Hizkiya'yı büsbütün egemenliği altına alamadığını fakat Yahuda krallığının pek çok şehrini ele geçirdiğini, bir noktadan sonra ise daha ileri

³³⁸ Kutsal Kitap, Nahum 2: 11.

³³⁹ Kutsal Kitap, Nahum 3: 1-3.

³⁴⁰ ARAB II, No: 240.

gidemediğini anlayabiliriz.³⁴¹ Asur krallarının yazıtlarında daima kendilerini övdükleri göz önünde bulundurulursa Sanherib'in böyle bir başarısızlığı kaydetmesi tabii ki düşünülemez. Çünkü Asur kral yazıtlarında hiçbir zaman Asur Krallığı'nın başarısızlıklarından ve savaşlardaki kayıplarından bahsedilmemektedir.

II.V. Asur Arşiv Ve Kütüphaneleri

Arşiv ve kütüphaneler, yazılı materyallerin koleksiyonları olup, bunlar büyük ve küçük kurumlara veya şahıslara ait olabilirler. Yine arşivler ve kütüphaneler kurumlar ve şahıslar tarafından yok olana kadar kullanılabilirler. Eski Yakındoğu'da yapılan kazılar neticesinde yaklaşık 500 kadar arşiv ve kütüphane bulunmuştur. Bunların hemen hemen tamamı şehirlerde bulunmuşlardır ve her şehirde ortalama birkaç arşiv ve kütüphane vardır. Metin sayısı 30.000 civarında olan arşiv ve kütüphane sayısı çok nadir olup daha çok 100'den az sayıda metin içeren arşiv ve kütüphaneler bulunmuştur. Arşivler ve kütüphaneler genellikle tapınaklar ve saraylar gibi resmî binalarda bulunmuşlardır. Resmî binalardaki arşiv ve kütüphanelerin her zaman sorumlu memurları olmuştur. Kurumlara ait çok sayıda tablet, etiketleme sistemi veya açıklama metinleri ile tasnif edilip raflara yerleştirilmiştir. Arşivler ve kütüphaneler aynı zamanda kişilere de ait olabilmektedir. Aile arşivlerinin ömrü genellikle birkaç kuşağı kapsamaktadır ve bu arşivlerdeki tabletler genellikle bir kavanoza veya sepete yerleştirilmişlerdir. Daha büyük koleksiyonlar ise genellikle ahşap raflara veya güvercin deliği şeklindeki bölmelere yerleştirilmişlerdir. Şahısların arşivlerinde satınalma belgeleri gibi bazı ekonomik belgeler de bulunmaktaydı. Şahıslara ait meskenlerde bulunan bazı metin koleksiyonlarının ise özel okulların ürünü olabileceği de düşünülmektedir.³⁴²

Eski Mezopotamya bölgesinde Sumerliler'den itibaren çok sayıda arşiv faaliyet göstermekteydi. Ayrıca Asur İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra da Mezopotamya bölgesinde kraliyet arşivleri, tapnak arşivleri ve kişisel arşivler faaliyet göstermişlerdir. Sumer Çağı'ndan Asur Devri sonlarına kadar Eski Mezopotamya'da faaliyet gösteren resmî arşivler hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun görüyoruz:

³⁴¹ Uyanış Dergisi, Aralık 2010, s. 27: https://www.jw.org/tr/yayinlar/dergiler/g201012/kutsal-kitapta-asurlular/Erşim_Tarihi_14.11.2016.

³⁴² Olof Pedersen, "Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament", Encyclopedia of the Bible and Its Reception 2, Walter de Gruyter, Berlin/New York 2009, s. 676-679.

Uruk'taki İnanna Tapınağı'na ait olan tapınak arşivinde, tapınak idaresi ile ilgili 5000 kadar tablet bulunmuştur. Şuruppak (modern Fara) ve Abu Salabikh'de birkaç arşiv daha kazılmıştır. Ebla Şehri'ndeki sarayda da birkaç arşiv ortaya çıkarılmış olup bunların en büyüğü 3.000 metinden oluşmaktadır. Söz konusu metinler tekstil ve kıymetli metallerle ilgili olup, bir kısmı da sarayla ilgili metinler ve uluslararası mektuplardan oluşmaktadır. Bu arşivler M.Ö. 3200-2500'e tarihlenmektedir. Girsu (Tello), Puzriş-Dagan (Drehem) ve Ur'daki resmî binalarda 30.000'e kadar tablet veren büyük Sumer arşivleri bulunmuştur. Eski Bâbil, Şubat-Enlil ve Mari şehirlerinde yapılan kazılarda birkaç farklı saray arşivi ortaya çıkarılmıştır. Bu arşivler de M.Ö. 2500-2000'lere tarihlenmektedir.³⁴³

Eski Mezopotamya'da edebi metinler Şuruppak'ta (modern Fara) M.Ö. 2700'lere, Ebla'da M.Ö. 2300'lere tarihlenir. Büyük ölçekli ve birbirinden ayrı saray ve tapınak kütüphanelerinin erken tarihlerde faaliyet gösterenleri M.Ö. 1500-1000 yılları arasına tarihlenir. Bunlar Mezopotamya bölgesinde Asur Şehri'nde, Anadolu'da Hattuşa'da ve Kuzey Suriye'de Emar'da ortaya çıkarılmışlardır. M.Ö. 1000-600 yılları arasında Yeni Asur Çağı'nda Asur başkentlerinden Asur Şehri'nde, Kalhu'da ve son Asur başkenti olan Ninive'te tapınak ve saray kütüphaneleri faaliyet göstermiştir. Ayrıca Ninive'de Asurbanipal'in ünlü Kraliyet Sarayı Kütüphanesi faaliyet göstermiştir. Ninive'de de İmparatorluk idaresine ait birkaç bin belge ve mektuptan oluşan büyük arşivler bulunmuştur. Bu arşivler M.Ö. 1000-600 yıllarına tarihlenmektedir. Asur İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Eski Mezopotamya'da M.Ö. 600-100'e tarihlenen Sippar Tapınak Arşivi'nde 30.000 tabletlik büyük bir arşiv bulunmuştur. Bu döneme ait diğer saray ve tapınak arşivleri ise: Bâbil, Nippur ve Uruk'ta bulunmuşlardır.³⁴⁴

Asur Şehri'nin kuzeyindeki Kar-Tukulti-Ninurta Şehri'nin I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1243-1207) zamanında başkentlik yaptığı düşünülmektedir. 1913-1914 yıllarında W. Bachmanri, Kar-Tukulti-Ninurta Şehri kazılarını yönetmiştir. 1986-1989 yıllarında da R. Dittmann çalışmaları devam ettirmiştir. Kar-Tukulti-Ninurta Şehri'nin kalıntıları

³⁴³ Pedersen, "Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament", s. 679-680.

³⁴⁴ Pedersen, "Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament", s. 679-682.

ağırlıklı olarak I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1243-1207) zamanına dayanmaktadır. Bunun yanında Orta Asur ve Yeni Asur Dönemi'nden de kalıntılar mevcuttur. Burada iki tapınak ve saray kompleksine ait olmak üzere, resmî binaların 4 adet idari arşivi ele geçmiştir.³⁴⁵

Tell el-Rimah'ta D. Oates ve T. A. Carter, 1964-1968 yılları arasında kazılar yapmışlar, tarih öncesi devirlerden Yeni Asur Dönemi'ne birçok belge veren Tell el-Rimah'ta tapınak arşivi ve şahıs arşivleri de ele geçmiştir.³⁴⁶

Önemli kültür şehirlerinden Bâbil, Nippur ve Ur gibi büyük ölçekli şehirlerde ve Mezopotamya'nın diğer küçük kentlerinde yine saray ve tapınak arşivleri, kütüphaneler, yöneticilere ve belli ailelere ait şahsi arşivler ve kütüphaneler ele geçirilmiştir.

Saraylar, tapınaklar ve şahıslara ait arşiv ve kütüphanelerden aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

II.V.I. Aşşur Mabedi Arşivi

Asur Devleti'nin eski idare merkezi olan Asur Şehri'nde 1904-1905 senelerinde W. Andrae idaresindeki kazı heyeti tarafından Tanrı Aşşur mabedi ortaya çıkarılmıştır. Bu mabedin güneybatısında yüzlerce tablet bulmuştur. Bunların bulunuş durumundan kütüphane veya devlet arşivinin buradaki kapıda ve yukarı katta yerleştirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu en eski Asur kütüphanesinin kurucusu muhtemelen I. Tiglatpilaser (M.Ö. 1112-1074) olacağı düşünülmektedir. Bu kütüphanede Bâbil'in orijinal tabletlerinden oluşan küçük bir koleksiyon ile daha eski zamanlara ait Asurca kopyalardan oluşan eserler bulunmuştur. Böylece buranın gerçek bir kütüphane olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kütüphane kanunlar, efsaneler, destan ve kasideler, münacaatlar, büyü ve fal metinleri gibi çeşitli edebî vesikalardan oluşmaktaydı. Bu kütüphanede

³⁴⁵ Olof **Pedersen**, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C*, Bethesda, Md.: CDL Press, 1998, s. 88-90.

³⁴⁶ Pedersen, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C*, s. 91.

bulunan tabletlerin özetleri ve tasnifleri de oldukça gelişmiş düzeydedi. Yine Asur Şehri'nde kraliyet arşivi ve şahıs arşivleri de bulunmuştur.³⁴⁷

II.V.II. Asurbanipal'in Ninive Kraliyet Arşivi ve Kütüphanesi

Mezopotamya'nın arkeolojik araştırmalarının daha ilk senelerinde Ninive'deki eski sarayda -Sanherib'in güney batı sarayında ve Asurbanipal'in kuzey sarayında- Asurbanipal'in (M.Ö. 668-626) büyük tablet koleksiyonu keşfedilmiştir. Aynı tabletin parçaları veya aynı serinin tabletleri birbirlerinden uzak yerlerde bulunmuştur. Bundan dolayı M.Ö. 612 de Ninive Med istilasına uğradığı zaman, bunların buraya getirilip saklandığı zannedilmiştir. Sonraki çalışmalarda çoğu kırık vaziyette olan tabletlerin odalarda yüksek bir raf üzerinde düzenli bir şekilde durdukları anlaşılmıştır. Tarihî metinlerin yanında devlet arşivi olarak gösterilebilecek inşaat kitabeleri ve mektuplar, büyük sayıda her çeşit edebî metinler ve bunlar arasında bilhassa sayısız Omina'lar bulunmuştur. Asurbanipal Kütüphanesi'nin mevcudunun 5000-10.000 kadar tableten oluştuğu tahmin edilmektedir. Parçalarla beraber toplamda 25.000 tabletlik bir arşiv niteliğindedir. Kütüphanenin esasını dışarıdan (bilhassa Bâbil'den) getirilmiş orijinal tabletler teşkil etmektedir. Asurbanipal'in edebiyat ve bilime karşı duyduğu alakaya göre saray kâtipleri tarafından bu orijinal metinlerin yeni kopyaları yapılmıştır.³⁴⁸

Asurbanipal'in babası Asarhaddon, büyü ve astronomiye karşı büyük bir ilgi duymuştur. Eski tören, kehanet ve işaretlere ilişkin metinleri toplamış, Güney Mezopotamya'daki tapınaklarda benzer metinleri bulmaları için ulaklar göndermiştir. Asarhaddon koleksiyoncu olmasının yanında kütüphanesini pratik olarak da kullanmıştır.³⁴⁹ Asarhaddon, oğlu Asurbanipal'i veliaht olarak tayin etmiş, oğlunun devlet adamlığının yanı sıra, bilgin olarak da yetişmesini sağlamıştır. Asurbanipal, prenslik eğitiminin bir parçası olarak yazıcılık eğitimi almıştır ve edebiyata karşı büyük

³⁴⁷ Heinrich **Otten**: "Eski Şark'ta Kütüphaneler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Sayı: 3.4 Cilt: 19 Syf: 201-211. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1961, s. 202-203.

³⁴⁸ F.M. Th. **Böhl**, Der babylonische Fürstenspiegel (Mitt. der Altorientalischen Gesellschaft 11," 3 (1937) s. 11.

³⁴⁹ Fred **Lerner**: Kütüphanelerin Hikâyesi – Yazının Bulunuşundan Bilgisayar Çağına, Çeviren: Dilek Berilgen Cenkçiler, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11.

bir ilgi duymuştur.³⁵⁰ Asurbanipal bir yazıtta okur-yazarlığı ve bilgisi ile şöyle övünmektedir:

"Bilge Adapa'nın bana getirdiklerini, tablet yazma sanatının tümünü öğrendim. Gök işaretlerini ve yeryüzünü inceledim. Toplantılarda bilginlerle tartışıyorum ve en deneyimli karaciğer bilicileri ile birlikte ciğerdeki çizgilerin önemini gösteriyorum. En karışık, görülmeyen bölme ve toplama işlemlerini çözebilirim; güç anlaşılır Sümerce ve Akadça tabletleri okudum; anlaşılması olası olmayan Tufan'dan önce yazılmış sütunlara baktım, inceledim."³⁵¹

Görüldüğü gibi Asurbanipal'in bu sözleri, ondaki öğrenme isteğini ve bilgisinden duyduğu gururu ortaya koymaktadır. Asurbanipal çağının en aydın hükümdarlarından biriydi. Kralın Niviveh'deki sarayının kalıntılarından çıkarılan onbinlerce kil tabletlik kitaplığı da onun bu yönünü kanıtlamaktadır. Asurbanipal'in kütüphanesinde, devlet arşivine ait siyasi anlaşmalar, ticaret belgeleri, yazışmalar, mektuplar gibi belgelerin yanı sıra, ülkenin dört bir yanından toplatılarak³⁵² bir araya getirilmiş, kimi yeniden kopya edilmiş ve çağın edebiyat ve düşünce dünyasını yansıtan tabletlerden muhazafa edilmiştir. Binlerce destan, şiir, masal, öykü tabletleri; tıp, astronomi, matematik ve geometri tabletleri; dualar, ilahiler, kasideler, halk türküleri, türkü notaları gibi eserler Asurbanipal'in günümüze bıraktığı zengin bir kültür mirasıdır.³⁵³

Asurbanipal oluşturduğu kütüphane hakkında şunları söylemektedir: *"Asurbanipal halkların kralı. Benden öncekilerin de kullandığı krallığımın yazarlarının anlattıklarına Tanrı Nabu ve Tanrıça Tasmit'in dikkat kesilen kulaklar ve açık gözler verdiği Asur Ülkesi kraliyim. Nabu'ya olan saygımdan, bu tabletleri topladım, onları yazdırdım, adıyla imzaladım ve onları sarayıma koydum."*³⁵⁴

³⁵⁰ Lerner, Kütüphanelerin Hikâyesi – Yazının Bulunuşundan Bilgisayar Çağına, s. 12.

³⁵¹ Fischer **Verlag**: Die Altorientalischen Reiche III, Frankfurt am Main 1975, s.92.

³⁵² Casson'a göre muhtemelen Asurbanipal'in ajanları bu tabletlere el koymuş veya kraliyet kütüphanesi için talep etmiş de olabilirler. Lionel **Casson**, Libraries in the Ancient World, Yale University Press, New Haven and London 2002, s. 12.

³⁵³ Sever, Asur Tarihi, s. 121.

³⁵⁴ M. Joachim **Menant**, Ninive Sarayı Kütüphanesi, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s.22.

Asurbanipal'ın 20 yıllık hükümdarlığında kardeşi de Bâbil'de hüküm sürmektedir. Ancak Bâbil'de kardeşi kendisine isyan etmiştir. Bu iç savaşta Asurbanipal galip gelmiş ve kendisi Bâbil'in de hâkimi olarak görmüştür. Bu durum Asurbanipal'e tüm Bâbil tapınak arşiv ve kütüphanelerine erişmesi, bu kaynakları elde etmesi ve kendi kraliyet kütüphanesini büyütmesi için olanak tanımıştır.³⁵⁵ Bunun dışında Asurbanipal'ın Bâbil hâkimiyeti, Bâbilli bilimadamlarından da edebi tabletler elde etmesini sağlamıştır.³⁵⁶ Bu tabletler Nisu Duppisati adı verilen özel bir memurun korumasına bırakılmıştır. Birbirleri ile bağlantılı olan, aynı serideki tabletler yine birbirleri ile bağlantılı kalacak şekilde sıralanmıştır. Buna göre astronomi konusunda yetmiş tableti geçen bir yapıtta, her tablet "...*Ne vakit ilahlar Anu ve İlu...*" diye başlamaktadır. Her tabletin serinin arasında yerini koruyacağına dair güven önlemi olarak bir önceki tabletin son satırı bir sonraki tabletin ilk satırı olarak tekrarlanıyordu. Bunun yanında tabletlerin üzerine yazılmış kataloglar da bulunmaktaydı.³⁵⁷ Bu sistemli sıralama ve düzenleme, bizlere Asurbanipal Kütüphanesi'nin ne kadar gelişmiş bir organizasyona sahip olduğunu göstermektedir.

Asurbanipal tarafından oluşturulan Ninive Sarayı Kütüphanesi hem bir kütüphane hem de bir arşiv niteliğindedir. Burada dini ve edebi metinlerin yanında devlet arşivi olarak gösterilebilecek inşaat kitabeleri, mektuplar, antlaşma metinleri, krallara sunulan astrolojik raporlar, imparatorluğun idari kayıtları, din adamları ve bilginler tarafından krallara gönderilen mektuplar ve kralların siyasi yazışmaları gibi kayıtlar bulunmaktaydı.

Asurbanipal Kütüphanesi'ndeki tabletler içerdikleri konular bakımından şöyle tasnif edilebilir:³⁵⁸

1- Tarihi ve siyasi konuları içeren tabletler: Bunlar arasında kral yazıtlarının kopyalarını içeren tabletler, devlet memurları ile kraliyet sarayı arasındaki geçen mektuplaşmalar ve lîmum listelerini sayabiliriz.

³⁵⁵ J.C. Fincke, "The Babylonian texts of Niniveh", Archiv für orientforschung 50, 2003-2004, s. 122; Casson, Libraries in the Ancient World, s. 11.

³⁵⁶ Fincke, "The Babylonian texts of Niniveh", s. 140.

³⁵⁷ Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s.22-23.

³⁵⁸ Derleme Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi'nden faydalanılarak yapılmıştır.

2- Adli belgeler: Bu grupta yargı kararları, borçlar hukuku, faizlerin hesaplanması, kralın başkanlık ettiği bir mahkemenin kararı, köle ve ev satışı gibi konuları içeren tabletler bulunmaktadır.

3- Bilimsel içerikli tabletler: Bu grupta bitki ve hayvan türlerinin sınıflandırıldığı tabletler, astronomi kayıtları, gökyüzü kehanet raporları ve takvimle ilgili metinler vardır.

4- Sihir: Bu gruptaki tabletlerde hayvan ve insan davranışları hakkında kehanetler bulunmaktadır. Bir örnek olarak: *“Bir kırmızı köpek saraya girerse, saray düşmanlar tarafından yıkılacaktır”*³⁵⁹ denilmektedir.

5- İnanç: Bu grupta ilahiler, kâinatın, dünyanın ve insanın yaratılışını konu edinen yaratılış metni, tufan metni gibi içerikler bulunmaktadır.

6- Efsaneler: Veba tanrısının yaptıkları, tanrıça İstar’ın cehenneme inişi gibi efsanelerden oluşmaktadır.

7- Diğer bazı konulardaki tabletlere örnek olarak ise şiirleri, çeşitli hayvanlarla ilgili masalları ve dilbilgisi tabletlerini verebiliriz.

Eski Mezopotamya kütüphaneleri –en azından kütüphanelerin bir kısım içeriği- din adamları, öğrenciler ve diğer profesyonellerin kullanımına da sunulmuştur. Geleneksel olarak araştırmacıların kendi referans kütüphanesi olurdu ve bunlar Asurbanipal öncesi Güney Batı Sarayı’ndaki bilimsel metinlerin bir kısmı olmalıdır. Asurbanipal döneminde ise Kuzey Sarayı’nda devlet hizmetindeki akademisyenler için merkezi bir referans kütüphanesi kasten oluşturulmuştur.³⁶⁰ Asurbanipal Kütüphanesi din adamlarının, öğrencilerin ve çeşitli konularda araştırmak yapmak isteyen bireylerin hizmetine sunulmuştur. Ancak bu durum hırsızlık ve istismar gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Buna önlem olarak bazı tabletlerde, tableti çalacak, tablete zarar verecek veya tableti kütüphaneye teslim etmeyip teslimini geciktirecek kişiler için beddualar da edilmiştir. Bu beddualar, Eski Mezopotamya’da tapınım gören tanrıların

³⁵⁹ Menant, Ninive Sarayı Kütüphanesi, s. 62.

³⁶⁰ Julian **Reade**, “Archaeology and the Kuyunjik archives” Klass R. Veenhof (Ed.) Cuneiform Archives and Libraries. Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, İstanbul 1986. s. 220.

hırsız ve istismarcıları en ağır şekilde cezalandırması şeklindedir ve kral yazıtlarındaki beddualarla benzerlik gösterirler.³⁶¹

II.V.III. Nabu Mabedi Kütüphanesi

Ninive'deki başka bir kütüphane, Asur'un ikinci başkenti olan Kalhu'nun (Nimrud) en önemli tapınak kütüphanesiydi. Bu kütüphane Nabu (yazı tanrısı) tapınağı içerisindeydi. Bu tapınak III. Adad-nirari tarafından inşa edilmiştir. Bu kütüphane muhtemelen, III. Adad-nirari'nin saltanat yıllarından itibaren (yaklaşık olarak M.Ö.811) şehrin M.Ö. 616 yılında yıkılmasına kadar kullanılmış olmalıdır.³⁶² Tapınak kütüphanelerinde doğal olarak şiirsel ve edebi kompozisyonlar içeren tabletlerden çok, dini törenler ve büyücülükle ilgili tabletler bulunmaktaydı.

II.V.IV. Özel Evlerdeki Arşivler:

Eski Mezopotamya'da M.Ö. 3. Binyıl'dan kalma Şuruppak'takiler gibi özel arşivler varsa da, daha çok M.Ö. 2000-1500 arası döneme Ur, Sippar ve Amnanum'da büyük aile arşivleri bulunmuştur.³⁶³ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen ve Kayseri'de Kültepe/Kaniş Kārumu'nda bulunan tabletler, Asurlu tüccarların şahsi arşivleridir ve onların ticari faaliyetlerinin detaylı belgelerini vermişlerdir. Burada bulunan tabletlerin adedi 25.000 civarında olup bunların büyük bölümü ticari içerikli olup ayrıca evlenme, boşanma, evlat edinme ve mahkeme kararları gibi konuları da içermektedirler. Asurlu tüccarların ailelerine ait tablet arşivlerinin bulunduğu müzeler, bunların içerikleri ve yayınladıkları eserler hakkında giriş bölümündeki kaynaklar başlığı altında bilgi vermiştik.

Asur Şehri kazılarında M.Ö. 1420-1300 yıllarına tarihlenen bir aile arşivi ortaya çıkarılmış olup bu arşiv Kidin-Adad, onun babası Iddin-Kube ve büyük babaya ait 140 tabletlik bir aile arşividir. Söz konusu tabletler tıpkı Kültepe/Kaniş Kārumu'ndaki Asurlu tüccarların arşivleri gibi çoğunlukla borçlanma ve satınalma gibi ekonomik konular içerirler. Asur Şehrinde bulunan diğer şahıslara ait arşivlerde de yine ekonomik

³⁶¹ Casson, *Libraries in the Ancient World*, s. 13-16.

³⁶² Reade, "Archaeology and the Kuyunjik Archives", s. 218.

³⁶³ Pedersen, "Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament", s. 680.

konular ağırlıklıdır. Bunların yanında bürokratlara ait şahıs arşivleri de bulunmuş olup, bu arşivlerde de idari konularla ve bürokratların sorumluluk alanları ile ilgili metinler ele geçmiştir.³⁶⁴

Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen birçok şahıs arşivi Asur başkentlerinden Asur Şehri ve Kalhu (Nimrud)'da yapılan kazılarda ele geçmiştir.³⁶⁵

Asur'daki kazılarda “Büyücü Rahibin Evi” denilen binada çok sayıda dini metin, destanlar ve dilbilgisi metinleri bulunmuştur ki, bunlar tıpkı kraliyet koleksiyonunun yanmış kütüphane nüshaları gibi, itinalı bir şekilde yazılmışlardır.³⁶⁶

Ninive'nin kuzeydoğusunda, Şibaniba'da (Tell Billa) E. A. Speiser ve C Bache tarafından 1930-1934 yıllarında Amerikan kazıları yapılmış, bu şehirde de M.Ö. 3. Bin'den Yeni Asur Dönemi'ne kadar olan tarihlere ait belgeler ele geçmiştir. Ancak bunların çoğunluğu Orta Asur ve Yeni Asur dönemlerine tarihlenmektedir. Şibaniba'da Asur Devleti'nin yöneticilerine ait şahıs arşivleri ortaya çıkarılmıştır.³⁶⁷

Anlaşılabacağı üzere Eski Mezopotamya'nın irili ufaklı kentlerinin birçoğunda saraylara, tapınaklara ve şahıslara ait arşiv ve kütüphaneler bulunmaktadır.

Öncelikle Ninive Kraliyet Arşivi'nden gelen tabletler olmak üzere Asur devlet arşivinin kritik metinlerinin bir kısmı Helsinki Üniversitesi tarafından Simo Parpola ve ekibinin katkılarıyla 18 cilt halinde yayınlanmıştır. Bunlar II. Sargon'un yazışmaları, Yeni Asur Dönemi antlaşmaları ve bağlılık yeminleri, Ninive Saray Mahkemesi'nin hukuki işlemleri, İmparatorluğun idari kayıtları, taşra ile yazışmalar, Asur krallarına sunulan astrolojik raporlar, Asur ve Bābilli bilginlerden gelen mektuplar, din adamlarından gelen mektuplar gibi çeşitli konularda belgelerden oluşmaktadır.³⁶⁸ Pensilvanya

³⁶⁴ Pedersen, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, s. 86-87.

³⁶⁵ Pedersen, “Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament”, s. 681.

³⁶⁶ Otten, “Eski Şark'ta Kütüphaneler”, s. 203.

³⁶⁷ Pedersen, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, s. 90.

³⁶⁸ Bu serideki eserlerin künyeleri aşağıda verilmiştir:

SAA 1: S. **Parpola**, *The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West* (1987)

SAA 2: S. **Parpola** and K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* (1988)

SAA 3: A. **Livingstone**, *Court Poetry and Literary Miscellanea* (1989)

SAA 4: I. **Starr**, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria* (1990)

Üniversitesi tarafından ise Simo Parpola ve ekibinin oluşturduğu veritabanından yararlanılarak “State Archives of Assyria Online” ismi verilen bir internet projesi oluşturulmuştur. Bu proje kapsamında başta Ninive arşivi olmak üzere Korsabad ve Kalhu gibi arşivlerden gelen tabletlerin fotoğrafları, transkripsiyonları ve İngilizce tercümelemleri araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.³⁶⁹

SAA 5: G. B. **Lanfranchi** and S. Parpola, The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces (1990)

SAA 6: T. **Kwasman** and S. Parpola, Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon (1991)

SAA 7: F. M. **Fales** and J. N. Postgate, Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration (1992)

SAA 8: H. **Hunger**, Astrological Reports to Assyrian Kings (1992)

SAA 9: S. **Parpola**, Assyrian Prophecies (1997)

SAA 10: S. **Parpola**, Letters from Assyrian and Babylonian Scholars (1993)

SAA 11: F. M. **Fales** and J. N. Postgate, Imperial Administrative Records, Part II: Provincial and Military Administration (1995)

SAA 12: L. **Kataja** and R. Whiting, Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period (1995)

SAA 13: S. W. **Cole** and P. Machinist, Letters from Assyrian and Babylonian Priests to Kings Esarhaddon and Assurbanipal (1998)

SAA 14: R. **Mattila**, Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part II: Assurbanipal Through Sin-šarru-iškun (2002)

SAA 15: A. **Fuchs** and S. Parpola, The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces (2001)

SAA 16: M. **Luukko** and G. Van Buylaere, The Political Correspondence of Esarhaddon (2002)

SAA 17: M. **Dietrich**, The Neo-Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib (2003)

SAA 18: F. S. **Reynolds**, The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia (2003)

³⁶⁹ Bakımız: <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus> (Erşim tarihi 16.05.2016)

III. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TAKVİMLERİNİN GÜNÜMÜZ TAKVİMLERİNE ETKİLERİ

Sumerliler altmışlık sisteme esas olan altmışa “Ges” adını vermişlerdir. Altmışın karesine “Sar”, dördüncü kuvvetine denk gelen katına ise “Büyük Sar” diyorlardı. Güney Mezopotamya’nın çeşitli sitelerinde yapılan kazılarda elde edilen tabletler, Sumerliler’in çok eski zamanlardan itibaren bir sayı sistemine sahip olduklarını göstermektedirler. Bu sistem, biri sayıların onar onar, diğeri altmışar altmışar sayılması esasına dayanıyordu. Önasya’da Orta Zaman sonlarına kadar devam edip gelen bu sistemlere İslam matematikçileri aşarî (onluk sistem) ve sittinî (altmışlık sistem) adlarını vermişlerdir. Altmışlık sistem Asurlular’ın son zamanlarından itibaren astronomi ve geometri sahasına indirgenmiştir. Bugün bile geometri bilimindeki açılarda ve saatlerde hala altmışlık sistem kullanılmaktadır.³⁷⁰

Hicri Takvim’de günün başlangıç saati Eski Mezopotamya geleneğinin devamı olarak Güneş’in batmasından sonraki an olarak kabul edilmiştir. Yine Eski Mezopotamya geleneği takip edilerek günlere isim verilmemiş ve günler birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün şeklinde rakamsal olarak ifade edilmiştir.

7 günlük haftamızın en eski kökleri de bize göre Eski Mezopotamya’da Sumerlilerin, Akadlılar’ın, Babilliler’in ve Asurlular’ın ayın yedinci, öndördüncü, on dokuzuncu, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günlerini kutsalmaları inancından gelmiş olmalıdır.

³⁷⁰ Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya, s. 438-439; Abel **Rey**, La Science Orientale avant Les Grecs, 1930, s. 105.

Bābilliler Kameri Aylar'da belli günlerde bazı etkinlikleri yasaklamışlardır. Bu yasaklı günler: Ayın yedinci, on dördüncü, on dokuzuncu, yirmi birinci, yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu (ve eğer olduysa otuzuncu) günleri idi. Ayın on dokuzuncu günü gücendirilmiş tanrıya adanmış bir çeşit “*dies irae*” (gazap günü) idi. Öteki günler ise Ay'ın evrelerine denk geliyordu. M.Ö. yedinci yüzyılla birlikte sürekli yasaklanan aktiviteler ayın yedinci, on dördüncü, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günlerine indirgenmiştir.³⁷¹ Ay'ın evreleri ile ilişkili bu yedişer günlük süreler bizim yedi günlük haftamızın Eski Mezopotamya'daki kökenleri olmalıdır.

Colson'a göre, bizim 7 günlük haftamızın iki biçimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Yahudilerin Sabbath ya da dinlenme ve dinsel kurallara uyma günüdür. Yahudiler Tevrat'ta, Sabbath Günü'nün kutsal kalmasına büyük önem vermişlerdir. Bābilliler'in sürgün dönemi öncesinde, Musa'nın da aynısını yaptığını görürüz. Tevrat'ın sürgün öncesi olaylarına değinen kısımları, Bābil'deki sürgünden sonra yazılmış, en azından tekrar basılmıştır.³⁷² Diğerisi ise her günün eskiden beri bilinen, Güneş, Ay, Mars, Jüpiter, Venüs ve Satürn adındaki yedi gezegenden birinin adıyla ilerlediği astrolojik önem taşıyan gezegensel haftadır.³⁷³ Gezegen sözcüğü, Yunancadaki “*planetes*”, yani “gezinler” sözcüğünden gelmektedir. Gezegenler sabit yıldızlar arasında hareket eden gök cisimleridir. Bābilliler buna daha renkli bir ad vermişlerdi: “Bibbu”, yani “vahşi kuzu”. Bu gök cisimleri, daha uysal kuzular gibi görünen sabit yıldızların düzenini delip geçmekteydi.³⁷⁴

Hristiyanlar haftayı Tevrat'taki anlatılışa göre benimsemekle birlikte, Yahudiliğe bir reaksiyon olarak "Tanrı Günü" olarak "Sebt"i yani yedinci günü (Cumartesi) değil de birinci günü yani Pazar gününü seçmişlerdir.

Kuran'da Yunus Suresi 5. Ayette: “*O, Güneşi aydınlatan, ısıtan bir ışık; Ayı, aydınlık veren bir nur haline getiren, aya evreler tayin ve takdir ederek düzenleyendir. Yılları kayda geçirerek faydalanabilmeniz, zaman planlaması ve vakti belirleyip tayin*

³⁷¹ Oneil, Zaman ve Takvimler, s. 49-50; Ayrıca bakınız: Langdon, Babylonian menologies and the Semitic calendars, 1935.

³⁷² Oneil, Zaman ve Takvimler, s.49.

³⁷³ F. H. Colson, “The Week: An Essay on the Origin and Development of the Seven-Day Cycle”, The Classical Journal, The Classical Association of the Middle West and South, Vol. 22, No. 7 (April 1927), s. 554-557.

³⁷⁴ Oneil, Zaman ve Takvimler, s.48 – 49.

edebilmeniz içindir bunlar. Allah bunları, gerekçeli, hikmete dayalı, doğru ve hesaplı bir düzen içinde yaratmıştır”³⁷⁵ denmektedir. Böylece zaman tayini konusunda Kuran’da da açıkça Ay evrelerine işaret edilmektedir.

III.I. Harranlılar ve Onların Takvimleri

Bu bölümde Asur Devleti’nin yıkılışından sonra kısa bir süre Geç Asurlular’a başkentlik yapmış önemli bir kült merkezi olan ŞANLIURFA/Harran’dan ve Eski Harranlılar’ın inançları, ibadetleri ve takvimlerinden kısaca bahsetmeyi uygun gördük. Zira Harran Takvimi, Standart Mezopotamya Takvimi’nin devamıdır. Böylece 1945 yılından önce Rumi Takvim’de ve sonrasında Miladi Takvimlerde kullanmış olduğumuz ay adlarının kökenlerini tarihsel süreç içerisinde daha açık bir şekilde ortaya koyabileceğimizi düşünüyoruz.

M.Ö. 612 yılında Medler’in ve Babilliler’in saldırıları ile Asur Devleti’nin başkenti Ninive yakılıp yıkılınca ordunun geri kalanı Aşşur-uballit önderliğinde elde kalan son toprak olan kuzeydeki Harran'a çekilmişlerdir. Aşşur-uballit önderliğinde bir süre burada tutunup devleti toparlamaya çalışsalar da 610 yılında Medler’in ve Babilliler’in kuşatması ile Harran'da Medler tarafından yağmalanmıştır. Aşşur-uballit ismi bu tarihlerden sonra belgelerde geçmemektedir.³⁷⁶ Artık politik varlık göstermeyen Asur bakiyeleri yüzyıllar içerisinde Babillilerin, Medlerin, Perslerin, Slevkosların, Romalıların, Bizanslıların ve İslam devletlerinin egemenliği altında yaşamışlardır. Ortaçağ kroniklerinden Harran'da yaşayan Eski Asurlu, Eski Mezopotamyalı etnik ve dinsel kalıntılar ile bir kısım Yahudinin burada geleneklerine bağlı kalarak Eski Mezopotamya inançlarını ve kültürlerini yaşattıklarını, bilimle meşgul olduklarını anlıyoruz.

Şanlıurfa İl merkezinin 44 km güneydoğusunda, Harran İlçesi'nde Harran Höyüğü ismiyle anılan bir höyük bulunmaktadır. 1959 yılında D. S. Rice başkanlığında Harran Höyüğü’nde kazılara başlanmış, 1983 yılından itibaren Nurettin Yardımcı başkanlığında

³⁷⁵ Kuran-ı Kerim Meali, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş - Dr. Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2011. s. 224-225.

³⁷⁶ Sever, Asur Tarihi, s.125-126.

devam edilmiştir. Höyükte Yeni Bâbil Dönemi'ne ait çivi yazılı tabletler bulunmuştur.³⁷⁷

Harran Asur ve Babil devirlerinde önemli bir kült merkeziydi ve burada Ay Tanrısı Sîn'in ve Güneş Tanrısı Şamaş'ın tapınağı vardı. Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere Eski Mezopotamya'da gökbilimi dini inançlara bağlı olarak çok gelişmiştir. Harran'da da bu inançlar devam etmiş, Harran'lı bilginleri gökyüzünü araştırmaya sevk etmiştir. Avrupa'da Albetenius olarak bilinen meşhur astronomi bilgini El Battani'de (Ö. 929) Harran'lıdır. Bundan başka Harran'da felsefe, tarihçilik ve simya da gelişmiştir. Hristiyan egemenliğinde iken Harranlılar putperest olarak suçlanıp baskı altına alınmışlardır. Ancak İslam egemenliğinde Harranlılar ya da en azından onlardan bir grup olan Sabîiler saygı görmüşlerdir.³⁷⁸

Eski Harranlılar hakkında bilgilerimizi çivi yazılı kaynaklardan, Hristiyan kaynaklarından ve İslam kaynaklarından öğreniyoruz. 8. Yüzyılda yaşamış Arap bilgin İbn-i Nedim'in (Ö. 990) el-Fihrist isimli eserinin dokuzuncu bölümünde Eski Harranlılar'dan ve onların günlük yaşamlarından, inançlarından, ibadetlerinden ve takvimlerinden bahsedilmektedir. Fihrist'ten öğrendiklerimize göre Harranlılar haftanın yedi gününü kutsuyorlar ve yedi gezegene kurban sunuyorlardı. Ayrıca diğer Ortaçağ kroniklerinde de Harranlılar'ın yedi gezegene taptıkları belirtilmektedir.³⁷⁹

Fihrist'te Harranlılar'ın 7 gezegen için kurban sunmaları hakkında şunlar yazmaktadır:

“Pazar günü Güneş'e, O'nun ismi Aylīyūs'tur (Eski Yunan'da Güneş Tanrısı Helios); Pazartesi günü Ay'a, O'nun ismi Sîn'dir; Salı günü Mars'a, O'nun ismi Lārīs'tir (=Eski Yunan'da Savaş Tanrısı Ares, Roma'da Mars). Çarşamba günü Merkür'e, O'nun ismi Nābiq'tir (Bilgi Tanrısı Nabu). Çarşamba günü Jupiter'e, O'nun ismi Bāl'dir. (Bel);

³⁷⁷ Nurettin **Yardımcı**, 1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986, s. 274-275.

³⁷⁸ Cengiz **Batuk**, “Ortaçağ Harranileri'nde Eskatolojik Mitlerin Yahudi-Hristiyan Apokaliptiğine Benzerliği”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29 (2005/2), s. 83-86; Sever, Asur Tarihi, s. 242-244.

³⁷⁹ Tamara M. **Green**, The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran, Leiden-New York-Köln 1992, s. 101.

Cuma günü Venüs'e, O'nun ismi Balthā'dır (Bēltu); Cumatesi günü Satürn'e, O'nun ismi Qirqis'tir. (Eski Yunan'da Zaman Tanrısı Kronos).³⁸⁰

Harran'da Balthā'nın (Bēltu/Hanımeferdi), Venüs gezegeni ile ilişkilendirildiğine bakılırsa, bunun kökeninin daha eskilere dayanacağını varsayarak, Eski Asur Takvimi'ndeki Bēlti-ekallim Ayı'nın da (Sarayın Hanımeferdisi anlamına gelmektedir) Venüs gezegeni ile ilişkilendirilebileceğini düşünüyoruz.

Bir başka 8. Yüzyıl bilgini Keldani İbn-i Wahşiyye olup “*Nebati Tarımı*” isimli eserinde bütün Harranlı ve Babilli Sabîler'in Tammūz'un (Du'muzi) ölümüne ağıtlar yaktıklarını ancak neden ağladıklarının tarihsel hikâyesini kendilerinin de bilmediğini söylemektedir.³⁸¹

İbn-i Nedim Harran'daki Nisan festivalinden bahsederek, yılın Nisan Ayı'ndan başladığını, Nisan Ayı'nın ilk üç günü Balthā'ya (Bēltu)'ya mütevazı bir şekilde dua ettiklerini, Nisan Ayı'nın çeşitli günlerinde yedi gezegen tanrıya hayvanları canlı canlı yakmak suretiyle kurbanlar sunduklarını söylemektedir.³⁸²

Harran'da Taşritu/ Tishrin al-'Awwal ayında “*akītu*” festivali kutlanmaktadır. Bu festival'in kökeni Sumerliler'e kadar geri gitmektedir. Akītu Sumerce “arpa” demek olup yılın ilk arpa hasadı Sumerliler tarafından yeni yıl bayramı olarak kutlanmıştır. Bu bahar bayramının bugünkü Nevruz'un kökeni olduğu düşünülmektedir. Akītu festivali Sumer'den Bābil'e ve Eski Mezopotamya'ya yayılmıştır. Akītu festivali hem bahar bayramıdır hem de yeni yıl bayramıdır. Biri Nisan'da Marduk adına, diğeri de Taşritu/ Tishrin al-'Awwal'de Sīn adına iki farklı akitu festivali yapıldığı anlaşılmaktadır. Nisan'daki festival kült takviminin ve baharın bu ayda başlaması nedeniyle yapılmaktadır. Ancak resmî yıl Taşritu/ Tishrin al-'Awwal'de başlamaktadır. Bu ayın

³⁸⁰ al-Nadīm, Fihrist 9.1: Dodge **Bayard**, The Fihrist of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, Columbia University Press, New York, London 1970, s. 755.

³⁸¹ Jaakko Hämeen-Anttila, “Continuity of Pagan Religious Traditions in Tenth-Century Iraq.” Ideologies as Intercultural Phenomena. Melammu Symposia 3. A. Panaino ve G. Pettinato (Editörler), Milan: Università di Bologna & ISIAO 2002, s.98.

³⁸² al-Nadīm, Fihrist 9.1: Dodge, The Fihrist of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, s. 755-757.

Eski Asur'daki karşılığı da yine Asur resmî yılının başlangıcı olan Bēlti-ekallim Ayı'dır. Harran'da da Tašritu'da Sîn adına *akītu* festivali düzenlenmiştir.³⁸³

Kaynak eserlerden öğrendiklerimize göre Harran Takvimi'ndeki ayların isimlerini şöyle sıralayabiliriz: Nisan, Ayyar, Haziran, Tammuz, 'Ab, Aylul, Tişrin al-Awwal, Tişrin el-Sani, Kanun al-Awwal, Kanun al-Sani, Şubat, Adhar. Eski Asur'da M.Ö. 1800 dolaylarında kullanılan ay adları ile M.Ö. 1800'lerden itibaren ticari ve siyasi nedenlerle yaygınlaşmış benimsenen Standart Mezopotamya Takvimi ve Harran Takvimi'ndeki ayların bir karşılaştırmasını yapmış bulunuyoruz.³⁸⁴ Bakınız: Ek-13.

III.II. Türkçe Ay Adları ve Kökenleri

Bugün bizim kullandığımız ay adlarından bazıları Eski Mezopotamya kökenlidir. Bazıları ise Latince'dir.

- **Ocak:** Rumi aylardan Teşrinievvel, Teşrinisani, Kânunuevvel, Kânunusani aylarının adları, 10 Ocak 1945 günü onaylanıp 15 Ocak 1945 günü Resmî Gazete'de yayınlanan 4696 sayılı "Bazı Ay Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun"³⁸⁵ ile Ekim, Kasım, Aralık, Ocak olarak değiştirilmiştir. Akadça ocak, mangal, fırın anlamlarına gelen "kinūnu/kanūnu" kelimesi³⁸⁶ Rumi Takvim'deki ay adlarından "Kânunuevvel" (Aralık) ve "Kânunusani" (Ocak) aylarının en eski isim köküdür. Bizim takvimimizdeki Ocak ayının ismi de kinūnu/kanūnu sözcüğünün ve Rumi ay adlarından Kânunusani'nin

³⁸³ Wolters, Belshazzar's Feast and the Cult of the Moon God Sîn, s. 205-206; A. Tuba **Ökse**, "Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri", Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), sayı 36, Kış-2006, s.49-54.

³⁸⁴ Yararlanılan eserler:

* Mark E. **Cohen**, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, CDL Press, 1993.

* Dodge **Bayard**, The Fihrist of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, Columbia University Press, New York, London 1970.

* Albert M. **Wolters**, Belshazzar's Feast and the Cult of the Moon God Sîn, Bulletin for Biblical Research 5 (1995) 199-206.

* Şinasi **Gündüz**, "Cultural and Religious Structure of Harrān In 7th-10th Centuries AD, Journal of Social and Human Sciences vol 2 no 1 Skopje 2015, s. 5-22.

<http://www.angelfire.com/tx/tintirbabylon/caledarintro.html>

³⁸⁵ http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Nufus_Mevzuati/Kanun/pdf/bazi_ay_adlarinin_degistirilmesi_hakkinda_kanun.pdf

³⁸⁶ Bakınız: CAD, Volume 8 (K), s.393; Cohen, "Mangal" anlamını vermiştir: Bakınız: Mark E. Cohen, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, CDL Press, 1993, s. 300.

Türkçe karşılığıdır. Eski Mezopotamya’da ve M.Ö. 1. Yüzyılda Suriye’de mangal festivali de yapılmaktaydı.³⁸⁷

- **Şubat:** Yeni Asur ve Bābil’de takviminde “Şabātu”, Yahudi takviminde “Şebat” olarak geçmektedir. Eski Bābil’de onbirinci ayın ismidir.³⁸⁸ Akadça Şabātu kelimesi, gökyüzü ve iklimle ilgili olarak “darbe vurmak”, “süpürmek” anlamında olup, mevsimin şiddetli yağmurlarına işaret etmektedir.³⁸⁹ Yahudiler’de bu ay adını Bābil Sürgünü zamanında almış olmalıdırlar.

- **Mart:** Roma Takvimi’nin ilk ayı olan “Martius”dan gelmektedir. Mart Ayı Romalılar’ın savaş tanrısı “Mars (Gezegeni)” ile ilişkilendirilmektedir. Mars gezegeni, rengi kırmızıya çaldığından savaş ile ilişkilendirilmiştir. Kışın göz açtırmayan soğuğu, karı, buz, yağmuru kesilip savaşa çıkmak için koşullar elverişli olduğu için bu aya Romalılar’ın Savaş Tanrısı Mars’ın ismi verilmiştir.³⁹⁰

- **Nisan:** Eski Bābil Devrindeki “Nisannu” Ayı, Aramca ve İbranicedeki “nis” bayrak, flama kelimesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu anlamı ile “savaşa gitmek” anlamına gelmekte ve savaş hazırlıklarının yapıldığı bir ay olduğu düşünülmektedir.³⁹¹ CAD’de Akadça Nisannu kelimesinin “yılın başlangıcı” ve “mevsimin ilk ürünü” anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Nisannu kelimesinin varyantları olarak “nisaggu/nisakku” kelimeleri verilmiştir.³⁹² Pennsylvania Üniversitesi’nin Sumer Sözlüğü Projesi kayıtlarına göre Sumerce “ne-sag/ni-sag” sözcüğü “ilk meyve sunumu” anlamına gelmektedir.³⁹³ Böylece Nisan kelimesinin kökü Sumer’e kadar gitmektedir diyebiliriz.

- **Mayıs:** Roma takvimindeki “Maius” dan gelmektedir. Mayıs adı Latince “maius” (büyük) sözcüğünden gelmektedir. Sözcük “deus maius” (daha büyük tanrı) olarak

³⁸⁷ Cohen, *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, s. 332-333.

³⁸⁸ Bakınız: CAD, Volume 17 (Ş), s. 8.

³⁸⁹ Bakınız: CAD, Volume 17 (Ş), s. 9; Jeremy **Black**, Andrew George and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd Corrected Edition, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000, s. 343.

³⁹⁰ Cemal **Mihçioğlu**, *Bir Kamusal İlişkiler Örnekolayı: Ay Adları ya da Türk Dil Kurumu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını 474, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi 17, Ankara 1981, s.9.

³⁹¹ Lewy, “The Assyrian Calendar”, s. 39.

³⁹² CAD, Volume 11 (N) Part II, s. 265-266.

³⁹³ Pennsylvania Üniversitesi Sumer Sözlüğü Projesi’nin internet ortamındaki kayıtları (ePSD) için bakınız: <http://psd.museum.upenn.edu/epsd/nepsd-frame.html>

nitelenen eski İtalyan tanrısı Jupiter'in bu sıfatıyla ilgilidir.³⁹⁴ Maia aynı zamanda Romalılar'ın bahar tanrıçası olup, doğurganlık, tarım ve bereket ile ilişkilendirilmektedir.³⁹⁵

- **Haziran:** Eski Bābil'deki karşılığı Simānu Ayı olup, Simānu sözcüğü Eski Akadça'dan gelmektedir. Bābil Takvimi'nin üçüncü ayı olup, Simānu sözcüğü ayrıca bir meslek adı olarakta kullanılmıştır.³⁹⁶ Simānu kelimesi ayrıca Bābil'de ve Yeni Asur Dönemi'nde “doğru fırsat”, “mevsim”, ve “ekme zamanı” anlamlarında da kullanılmıştır.³⁹⁷ İbrani takvimine “Siwan” olarak geçmiştir.³⁹⁸ Simānu isminin Haziran sözcüğünün bozulmuş bir sesteşi olup olmadığını bilemiyoruz. Haziran Ayı'nın adının ilk defa Eski Harranlılar tarafından kullanıldığını öğreniyoruz.³⁹⁹ Mark E. Cohen, Süryani Takvimi'nin, Klasik Mezopotamya Takvimi'ndeki Simānu ile Haziran'ı değiştirip Haziran ismini kullandığını belirtmektedir.⁴⁰⁰
- **Temmuz:** Sumer çoban tanrısı “Du'muzi” den gelmekte olup, Bābil Takvimi'nin dördüncü ayının ismi “Tammuz/Tamūzu”dur. Diğer varyantı “Du'ūzu”dur.⁴⁰¹
- **Ağustos:** Roma İmparatoru Caesar Augustus (M.Ö. 27- M.S. 19) bu aya kendi ismini vermiştir.⁴⁰²
- **Eylül:** III. Ur, Eski Akad ve Eski Bābil dönemlerinde “Elūlu” isimli festivalin ismi ve bu festivalin yapıldığı ayın ismidir. Yeni Asur ve Bābil'de yılın altıncı ayı “Ullulu” ismiyle geçmektedir.⁴⁰³ Harran Takvimi'nde “Aylul” olarak geçmektedir.⁴⁰⁴

³⁹⁴ Mihçioğlu, Bir Kamusal İlişkiler Örnekölai: Ay Adları ya da Türk Dil Kurumu, s. 10.

³⁹⁵ Kathleen N. Daly, Marian Rengel, Greek and Roman Mythology, A to Z, Chelsea House Publications; 3rd Ed. Edition, 2009, s. 89.

³⁹⁶ CAD, Volume 15 (S), s. 271.

³⁹⁷ Black, George and Postgate, A Concise Dictionary of Akkadian, s. 323.

³⁹⁸ Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, s. 376.

³⁹⁹ Green, The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran, s. 193.

⁴⁰⁰ Cohen, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, s. 300.

⁴⁰¹ CAD, Volume 18 (T), s. 168; Andrew, George and Postgate, A Concise Dictionary of Akkadian, s. 63; Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, s. 366 ve 376.

⁴⁰² Mihçioğlu, Bir Kamusal İlişkiler Örnekölai: Ay Adları ya da Türk Dil Kurumu, s. 10.

⁴⁰³ CAD, Volume 4 (E), s. 136; Andrew, George and Nicholas Postgate, A Concise Dictionary of Akkadian, s. 71.

⁴⁰⁴ Green, The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran, s. 193.

• **Teşrinievel ve Teşrinisani (Rumi Takvim’de Ekim ve Kasım):** Osmanlılar tarafından Rumi Takvim’de kullanılan bu ayların adları, 1945 yılına kadar bizim Miladi Takvimimiz’de de yer almışlardır. Bu ayların isimleri, Bâbil’de ve Yeni Asur’da senenin yedinci ayı olan ve Miladi Takvim’e göre Ekim Ayı’na denk gelen “Taşritu” isimli ay ile benzerlik göstermektedir. Taşritu ismi aynı zamanda Bâbil’de bir festivalin ismidir. Taşritu kelimesi çivi yazılı metinlerde “başlangıç” anlamında da kullanılmıştır.⁴⁰⁵ İbrani Takvimi’nin birinci ayı olan “Tişri” ayının⁴⁰⁶ ismi de Teşrin ile benzerlik göstermektedir. Sanıyoruz ki Rumi Takvim’deki Teşrinievel ve Teşrinisani ayları ile İbrani Takvimi’ndeki Tişri Ayı, Bâbil Takvimi’ndeki Taşritu ayından olmak üzere ortak kökten gelmektedirler. Cohen’in bildirdiğine göre Süyani Takvimi yedinci ve sekizinci aylara “Tişri” adını almıştır.⁴⁰⁷ Tişri, bir Arami dökümanında “Arınma” anlamında tercüme edilmiştir.⁴⁰⁸

• **Ekim:** Türkçe tohum ekilen ay anlamındadır. 10 Ocak 1945 günü onaylanıp 15 Ocak 1945 günü Resmî Gazete’de yayınlanan 4696 sayılı “Bazı Ay Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile Rumi Takvim’deki Teşrinievel ayının ismi Ekim olarak değiştirilmiştir.⁴⁰⁹

• **Kasım:** Anadolu halk takvimine göre bir yıl “Yaz Günleri” ve “Kış Günleri” diye ikiye ayrılmaktadır. Başka bir deyişle yaz günlerine “Hızır Günleri”, kış günlerine ise “Kasım Günleri” denilirdi. Kasım Ayı isminin aslı “Katım Ayı” olup, Katım Ayı ismi Anadolu halk takvimi ile ilgilidir. Yılın belli zamanlarında çobanlar, koçlar ile koyunları birbirlerinden ayırarak çiftleşmelerini engellerler. Böylece çiftleşme ve gebelik engellendiğinden koyunların kış aylarında doğum yapmaları ve doğacak kuzuların kışın soğuktan etkilenmeleri önlenmiş olur. Katım Ayı’nda çobanlar tarafından koçlar kontrollü olarak koyun sürüsüne katılırlar. Böylece Katım Ayı’nda gebe kalan koyunlar bahar ayında doğum yaparlar ve kuzular kışı anne karnında

⁴⁰⁵ CAD, Volume 18 (T), s. 297.

⁴⁰⁶ Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, s. 376.

⁴⁰⁷ Cohen, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, s. 300.

⁴⁰⁸ Cohen, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, s. 386.

⁴⁰⁹ http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Nufus_Mevzuati/Kanun/pdf/bazi_ay_adlarinin_degistirilmesi_hakkinda_kanun.pdf

geçirmiş olurlar.⁴¹⁰ “Hızır” isminin bozularak “Hıdır” şeklinde söylenmesi gibi, Katım Ayı da bozularak Kasım Ayı şeklinde söylenmiştir.

- **Aralık:** Türkçe bir isim olup, halk tarafından iki bayramı, iki mevsimi birbirinden ayıran aylara Aralık denilmiştir.⁴¹¹

⁴¹⁰ İbrahim Güner, Oğuz Şimşek, “İğdır’da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi”, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 33, İstanbul 1998, s. 131-134.

⁴¹¹ Mihçioğlu, Bir Kamusal İlişkiler Örnekolayı: Ay Adları ya da Türk Dil Kurumu, s. 10.

SONUÇ

Hellenlerin Asur Ülkesi krallarının görkemleri ve Keldani bilimi üzerine taşıdıkları kısıtlı bilgiler ve Tevrat kayıtlarında geçen bazı Asur krallarının faaliyetleri dışında Asur hakkında bilinen şeyler çok kısıtlıydı. 1842 yılında Paul-Émile Botta'nın Korsabad Kazıları ile aydınlanmaya başlayan Asur tarihi, Eski Yakınoğu tarihi hakkında bilim dünyasına çok şey öğretmiştir. Öğrendiklerimiz sadece Asur tarihi ile sınırlı kalmıyordu, Asur'un kökleri Sumer'e ve Bābil'e dayanıyor, dolayısıyla Asur'u araştırmakla aynı zamanda Sumer ve Bābil medeniyetlerini de araştırmış oluyorduk.

Asur tarihsel kayıtlarının incelenmesi ile Eski Mezopotamya medeniyetinin Sumer'den başlamak sureti ile Asur devri sonlarına kadar kesintisiz bir devamlılık arz ettiği anlaşılmıştır. Zaman zaman Akadlılar, Amurrular, Gutiler ve Ārāmiler gibi istilacı kavimler, Mezopotamya medeniyetinin siyasi tarihini şekillendirmiş olsalar da, onlar da Mezopotamya medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Örneğın Akadlılar'ın soyundan gelen Bābilliler, Bābil İmparatorluğu vasıtası ile Sumer medeniyetini komşu memleketlere tanıtmakta Sumerliler kadar etkili olmuşlardır. Zira Sumerliler en güçlü zamanlarında bile Mezopotamya bölgesinin dışına çıkmamışlardır. Oysaki Sumer medeniyetini benimseyen Akadlılar, Bābilliler ve Asurlular, Eski Yakınoğu'da büyük imparatorluklar kurmuşlar ve Sumer medeniyeti böylece bu İmparatorlukların bünyesindeki halklar tarafından tanınıp benimsenmiştir.⁴¹²

Sumerliler'in Güneş ve Ay'ı zaman hesaplamasında kullanmaları ve bunları sistemli bir şekilde yazıya aktarmaları sayesinde, Sumer yazısı ile birlikte Sumer takvim sistemi de Sumerliler ile ilişkisi olan kavimler tarafından benimsenip kullanılmıştır. Bununla birlikte Sumerliler'in gök cisimlerine tapınmaları ile gök cisimlerinin hareketlerinin yeryüzündeki olayları etkilediğine dair inanış, onların gökbilimi bilgilerinin fevkalade

⁴¹² Oates, Bābil, s. 172.

gelişmesine neden olmuştur. Aynı şekilde bu inanış Bābilliler’de ve Asurlular’da da gelişerek devam etmiş olup, Bābil’in Pers istilası ile yıkılmasına kadar Eski Mezopotamya’da astronomi ve astroloji gelişimini devam ettirmiştir.

Eski Mezopotamya’da aylar, Ay’a göre (Kameri olarak) hesaplanıyordu. Sumer, Bābil ve Asur’da dini takvim Ay esaslı idi. Ancak Güneş’e dayalı takvim de Sumerliler’den itibaren kullanılıyordu. Çünkü tarımsal faaliyetler ve hayvancılık gibi ekonomik işler Güneş’e bağımlıydı. Ay Takvimi ile Güneş Takvimi arasındaki zaman farkının giderilmesi için de takvime belirli sürelerde 13. Ay ekleniyordu.

Eski Mezopotamya’da yeni gün, akşam güneşin batması ile başlıyordu. Ancak günleri isimleri olmayıp, günler birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün diye sayısal olarak adlandırılıyordu. Ekinoks tarihlerinde 1 gün 6 çift saat (12 saat) gündüz ve 6 çift saat (12 saat) gece olmak üzere 24 saatten oluşuyordu. Hafta kavramı, Ay’ın evrelerinin her birisinin 7-8 gün sürmesi ve herkes tarafından gözlenip hesap edilebilir olmasından ortaya çıkmış ve 7 gün olarak hesap edilmiştir. Bu süre diğer toplumlar tarafından da ekseriyetle kabul görmüştür.

Asurlular bizim hafta dediğimiz kavram için “hamuštum” tabirini kullanmışlardır ki bu tabir, hem 5 günlük haftayı, hem de bu hafta boyunca görevli olan memuriyeti ifade etmektedir. Ancak hamuštum terimi Yeni Asur Devri’nde görülmemektedir. Bunun yanında yarım ay veya başka bir ifade ile 15 günlük süre için šapattum tabiri kullanılmıştır.

Ay’ın evrelerine dayandığını ve Sumer kökenli olduğunu düşündüğümüz 7 günlük hafta tanımı Yahudiler tarafından da kabul edilmiş ve haftanın yedinci günü ibadet günü ve dinlenme günü olarak tayin edilmiştir. Yahudi Sabbathı’nın kökeninin de Sumer, Bābil ve Asurlular’ın ayın yedinci, on dördüncü, on dokuzuncu⁴¹³, yirmi birinci ve yirmi sekizinci gününde belli aktiviteleri yasaklamaları geleneğinden geldiğini düşünüyoruz. Bu durum küçük değişikliklerle Hristiyanlığa da geçmiş, ancak Hristiyanlık, Yahudiliğe reaksiyon olarak haftanın yedinci gününü değil, ilk gününü (Sunday/Pazar) kutsal saymıştır.

⁴¹³ Daha sonra belirli aktivitelerin yasaklandığı günler, ayın yedinci, on dördüncü, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günlerine indirgenmiştir.

Eski Mezopotamya’da Ay Takvimi ile Güneş Takvimi arasındaki zaman farkını ortadan kaldırmak için bazı yıllar 13 ay kabul edilmiştir.

Önceleri Eski Mezopotamya’da ay adları farklı şehirlerde değişiklik gösterirken, Yaklaşık olarak M.Ö. 2. Bin’in ilk yarısından itibaren, Eski Mezopotamya’da standart bir takvim kullanılmaya başlanmıştır. Bu ayların isimleri şunlardır:

1- Nisannu

2- Ayyaru

3- Simanu

4- Du’uzu

5- Abu

6- Ullulu

7- Tašritu

8- Araḥsamna

9- Kislimu

10- Tebetu

11- Šabatu

12- Addaru

Eski Mezopotamya kült takvimi, bizim Mart-Nisan aylarımıza denk gelen Nisannu ayı ile başlamaktadır. Resmî takvim ise Sonbahar ekinoksu dolaylarına, Eylül-Ekim aylarına denk gelen Tašritu Ayı ile başlamaktadır. Eski Asur resmî takvimi de yine Tašritu Ayı’na karşılık gelen Bēlti-ekallim Ayı ile başlamaktadır. (Bakınız: Ekler, Eski Asur, Yeni Asur ve Bābil Krallıklarında Ay Adları)

Sumerliler'in, Bābilliler'in ve Yeni Asur Devleti'nin kullanmış olduğu ay adlarından bazıları günümüze kadar gelmiş, Rumi ve Miladi Takvimler'de bu ayların isimleri yer almıştır.

Sumer, Bābil, Asur ve Harran'da kutlanmış olan bahar bayramı “*akītu*”, kelime anlamı itibariyle Sumerce “arpa” demek olup yılın ilk arpa hasadı Sumerliler tarafından yeni yıl bayramı olarak kutlanmış ve bu bayram Eski Mezopotamya'ya yayılmıştır. Günümüzde kutlanan Nevruz Bayramı'nın kökeninin de “*akītu*” festivalinden gelmiş olacağı düşünülmektedir.

Eski Mezopotamya'da yıllar sayı sistemi ile değil, içlerinde geçen olaya göre adlandırılmışlardır. Bu sistemin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da uygulandığını anlıyoruz. Asurlular'da farklı olarak, olasılıkla Asur Şehrinde meclis başkanı olan ve görev süresi 1 yıl olan, līmum ünvanlı memurların isimleri yıllara verilmiştir. līmum sistemi Yeni Asur İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etmiştir. līmum listelerinden anlaşıldığına göre līmum memurluğunun önemli bir görev olması nedeniyle Asur krallarının saltanatlarının ilk yıllarında veya saltanat yıllarının otuzuncu yılında tekrar bu görevi üzerlerine aldıkları görülür.

Asur'da tarih yazıcılığı ve tarihleme yöntemlerine gelince... Anadolu'daki Asurlu tüccarların iki çeşit tarihleme sistemleri görülür, Bunlardan birincisi, Asur resmî tarihleme sistemi olup, hafta (hamuštum), ayın yarısı veya 15 günlük süre (šapattum), ay (warḥum) ve yıl (līmum) tarihleme sistemidir. Diğeri ise Anadolu'nun yerli tarihleme yöntemleridir. Buna göre Anadolu'daki kralların tahta çıkışları, ölümleri, kült faaliyetleri, dini bayramlar, tarımsal-mevsimsel faaliyetler ve savaş ve salgın hastalık gibi sosyal olaylar tarihleme olarak kullanılmıştır.

Yeni Asur tarihlemeleri de gün, ay ve yıl (līmum ismi) şeklinde yapılmıştır. Buna ek olarak kralların saltanat yılları da kral kitabelerinde tarihleme olarak kullanılmıştır.

Asur kralları, meşru otorite olduklarını göstermek ve soyları ile övünmek için kral listeleri düzenlemişlerdir. Bu listeler bizim için tarih yazıcılığı açısından önemlidir. Kral listeleri, Asur siyasi tarihinin aydınlatılması bakımından oldukça yararlı olmuştur.

Bununla birlikte senkronistik kral listesi, yani Asur ve Bâbil krallarının isimlerinin yer aldığı listeden ise Bâbil kralları hakkında bilgi edinebilmekteyiz.

Zaman zaman gasıp krallar Asur tahtını ele geçirmişler ve kendi istekleri doğrultusunda kral listeleri düzenletmişlerdir. Bazen de hâkimiyet yılları bilinmeyen krallar için rastgele hâkimiyet yılı tahsis edilmiştir. Bu bakımdan kral listeleri çeşitli akademisyenler tarafından etraflıca değerlendirilip tartışılmıştır. Kral listelerinin, lîmum listeleri ve komşu memleketlerin kroniklerinin karşılaştırılması yoluyla kronoloji problemlerinin çözülebileceği düşünülmüştür.

Asur kralları çok sayıda inşaat faaliyetlerinde bulunmuşlar ve bu inşaatlar için inşaat kitabeleri yazdırmışlardır. Aynı zamanda tapındıkları tanrılar için adaklar yaptırıp adak kitabeleri de yazdırmışlardır. Asur krallarının heykellerinde ve monolitlerinde de yazıtlar bulunmuş olup bu yazıtlar da inşaat ve adak kitabeleri ile yaklaşık aynı formda yazılmışlardır. Önsözde kralın ismi, soyu ve ünvanları, söyleşide tarihsel hikâye ve lanetlemeli bir sonuç bulunmaktadır.

Asur kralları zafer kitabesi tarzında birçok yazıt yazdırmışlardır. Bu yazıtların önsözünde kralın ismi, soyu ve ünvanları, söyleşi kısmında kralın seferlerinin bir özetinden, inşaat ve restorasyon çalışmalarından bahsedilmekte ve lanetlemeli bir sonuç bulunmaktadır.

Kral yıllıklarında ise yine aynı usûl takip edilmiştir. Önsöz, tarihsel hikâye ve lanetlemeli bir sonuç. Ancak kral yıllıklarında anlatılan olaylar daha detaylıdır. Komşu memleketler üzerine düzenlenen seferler, bu seferlerde elde edilen başarılar, elde edilen ganimetler, alınan haraç ve vergiler, düşman birliklerine verilen cezalar güçlü bir propaganda dili ile anlatılmaktadır. Biz böylece Eski Ön Asya'nın siyasi yapısı, etnik yapısı, bugünkü yer adlarının kökenleri, iskân ve tehcirlerle gerçekleşmiş nüfus hareketleri ve yol güzergâhları, Asur devlet ideolojisini, kronolojik meseleler gibi çeşitli konuları yıllıklardan öğreniyoruz. Aynı zamanda Asur kral yıllıklarından Anadolu, İran, Mezopotamya, Suriye, Akdeniz kıyıları ve Mısır memleketlerinin birçok tarihsel bilgilerini elde ediyoruz. Bu yönüyle kral yıllıkları Eski Ön Asya'nın en önemli tarihsel kaynaklarından.

Asur saraylarının ve tapınaklarının duvarlarındaki kabartmalar, yıllıklarda bahsedilen olayların bir resmi gibidir ve yıllıkları tamamlar niteliktedir. Kral yıllıklarında anlatılan düşmanların kazığa çakılması, saçlarının traş edilmesi, derilerinin yüzülmesi, Asur boyunduruğundaki halkların sürgün edilmeleri, ganimetlerin ve haraçların Asur başkentlerine taşınması gibi birçok konunun canlandırmasını duvar kabartmalarından görmekteyiz. Bunlar Asur Ülkesine gelen yabancılar ve İmparatorluk bünyesindeki halklar için etkili birer propaganda unsurlardır. Bu kabartmalardan dönemin sosyal yaşantısı, giyim kuşamı, sanatı, kullanılan alet ve teknikleri gibi konularda da bilgiler edinmekteyiz.

Arşivler; devletlere, kurumlara ve şahıslara ait faaliyetlerin kayıtlarını muhafaza edip saklarlar. Geçmişe dönük bilgi ve belgeye ihtiyaç duyulduğunda arşivlere başvurulmuştur. Arşivler faaliyetlerin kayıtlarını koruyup saklarlar. Kütüphaneler ise bilginin ürününden oluşan eserlerden oluşurlar. Ancak Eski Mezopotamya için arşiv ve kütüphanelerin ayrımını yapmak zordur. Asurbanipal Kütüphanesi tartışmasız olarak kütüphane kabul edilmektedir.

Eski Yakındoğu'da arşiv ve kütüphaneler, yazının kullanılıp yaygınlaşmasına bağlı olarak zaman içerisinde ortaya çıkmışlardır. Eski Mezopotamya'da Sumer, Babil ve Asur'da çeşitli antik kentlerde yapılan kazılarda kraliyet arşivleri, mabed arşivleri, yöneticilere ait arşivler ve kişisel arşivler ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'da Kayseri'deki Kültepe/Kaniş Höyüğü'nde, Hitit Başkenti Boğazköy/Hattuşas'ta, Suriye'de Ebla ve Ugarit'te, Mısır'da Tell el-Amarna'da ve İran'da Persepolis'te kraliyet arşivleri, mabed arşivleri, kişisel arşivler ve kütüphaneler ortaya çıkarılmıştır.

Devletler arasında yapılan siyasi antlaşmalar, savaşlar, komşu memleketlerle ve vasal krallıklarla tarihi ilişkilerle ilgili konular, kraliyet otoritesinin taşradaki yöneticilerle yazışmaları, Sumer Babil ve Asur kanunları, krallara sunulan kehanet raporları gibi konular kraliyet arşivlerinde muhafaza edilmiştir. Asur Devlet arşivlerinden metinler bu konularda detaylı bilgiler vermektedirler. Söz konusu metinler Eski Mezopotamya'da arşivcilik ve kütüphanecilik geleneğini ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda tarihsel olayların kaydı, kayıtların muhafazası ve sonraki yıllarda incelenip analiz edilmesi bakımından Eski Mezopotamya'da tarihçilik geleneğini de ortaya koymaktadır. Yine bu metinlerin Eski Mezopotamya'da akademik araştırmalara kaynaklık ettiklerini,

kütüphanelerin öğrencilere ve araştırmacılara açık olduklarını, bilim adamları ve öğrencilerin bu metinlerden faydalandıklarını öğreniyoruz.

Asur Kralı Asarhaddon ve Asurbanipal'in okur yazarlığa önem verdiklerini, Asurbanipal'in Sumer ve Babil'in tarihi, ilmi, hukuki ve dini metinlerini toplatıp kütüphanesini zenginleştirdiğini, yine bu kralların arşiv ve kütüphanelerini bizzat kullandıklarını öğrenmiş bulunuyoruz.

Asurlular'ın bilime önem verdiklerini onların kütüphanecilik çalışmalarından öğrenmekteyiz. Sumer ve Babil'in zengin bilim mirası Asur tarihinin her döneminde örnek alınmıştır. Zira son büyük Asur Kralı Asurbanipal, başkent Ninive'de büyük bir kraliyet kütüphanesi yaptırmış ve memurlarına emir vererek Sumer ve Babil metinlerinin araştırıp bulmalarını ve kopyalayarak Asurbanipal Kütüphanesi'ne getirilmelerini emretmiştir. Böylece sayıları onbinleri bulan çeşitli konulardan eserlerin kopyaları veya orijinal metinler Ninive Sarayı Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Sumer, Babil ve Asur devletlerinin verileri Asurbanipal Kütüphanesi'nde koruma altına alınmış olup birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kütüphane Asurbanipal'in Dünya bilim ve kültür mirasına yapmış olduğu büyük bir katkı olmuştur.

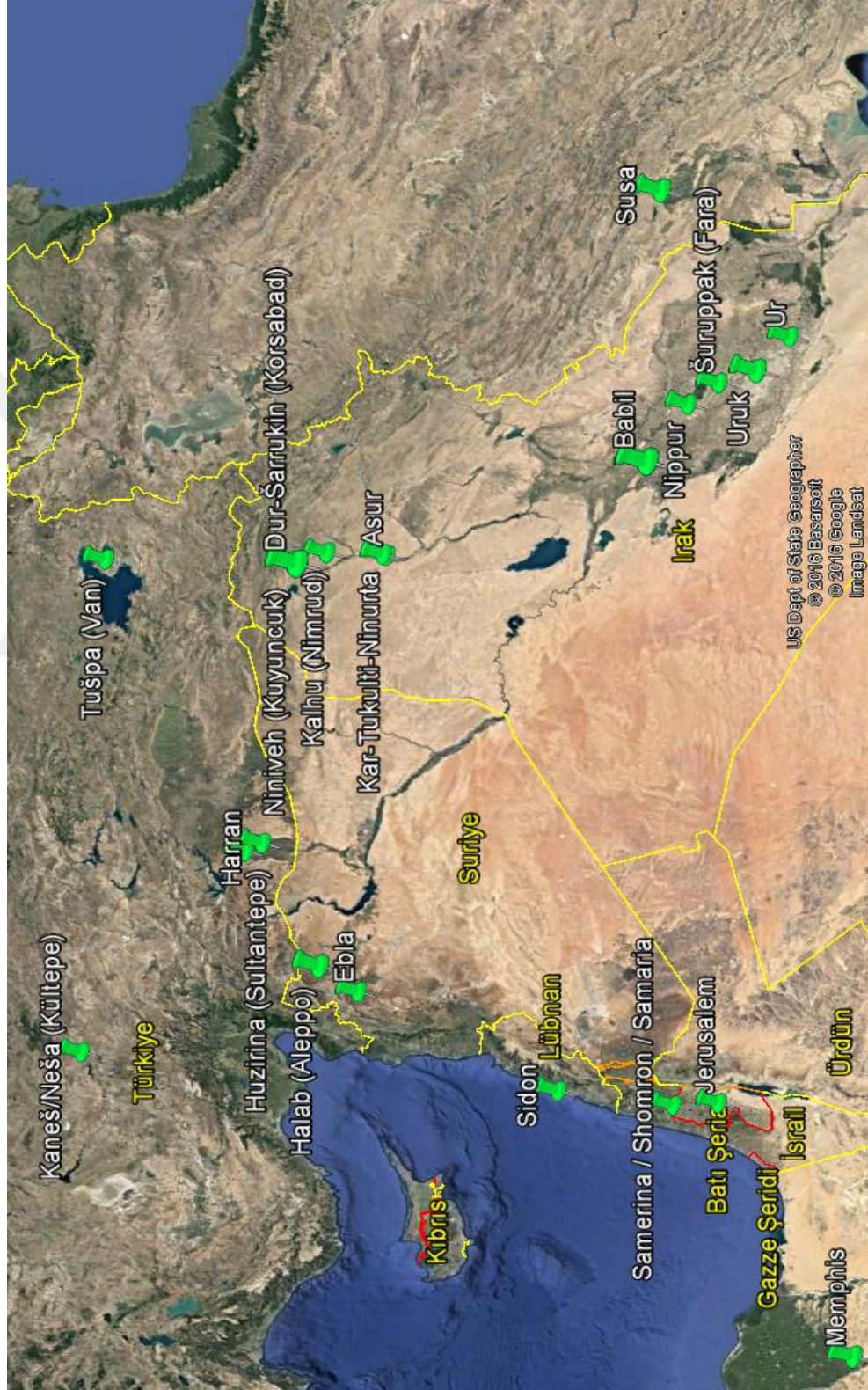
Mabedlerde okunan ilahiler, dualar, büyü metinleri ve dini ritüeller ile ilgili metinler tapınak arşivlerinde korunmuş ve bu metinler nesiller boyu öğretilmiştir.

Kişiler arasındaki ticari ilişkiler, zaman içerisinde alım satımı yapılan malların cinsi, miktarı, borçların belgelendirilmesi, çeşitli konularda mektuplaşmalar gibi konuları içeren belgeler kişisel arşivlerde muhafaza edilmişlerdir. Kişisel arşivler, kişisel belgelerin korunmasını ve bu belgelerin gelecekte bilgi edinme ve olayları belgelendirme amaçlı kullanımını sağlamışlardır. Şahıs arşivleri dönemin ticari, hukuki, sosyal, dini ve kültürel hayatı başta olmak üzere birçok konuda Anadolu, Mezopotamya ve Suriye bölgeleri hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir.

Sumer, Babil ve Asur'un zaman içerisinde müşterek katkıları ile şekillenen ve gelişen Eski Mezopotamya medeniyeti, bugün dahi özellikle din, hukuk, takvim, bazı gelenekler, astroloji, geometri ve diğer birçok alanda etkili olmaktadır.

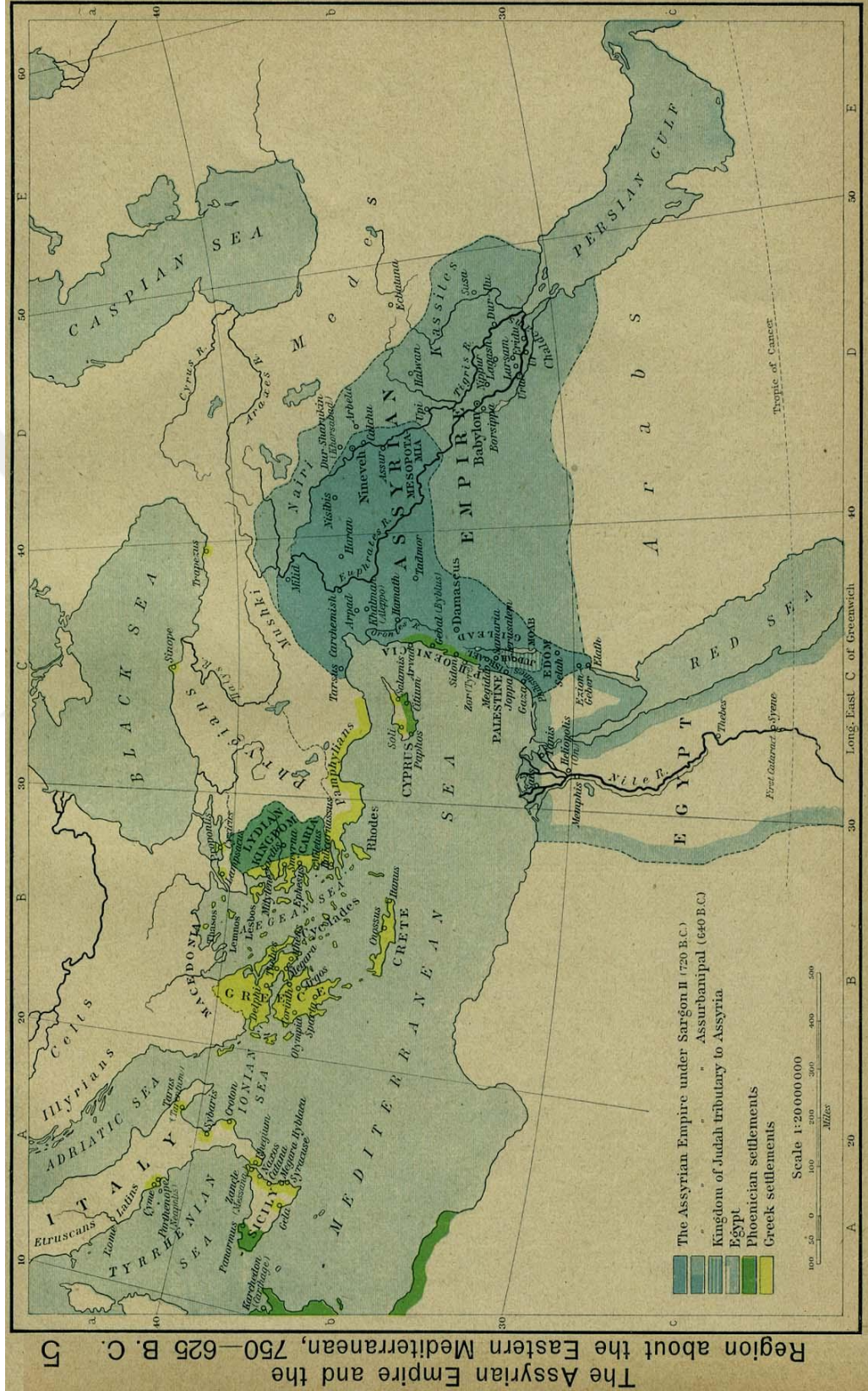
EKLER

Ek 1. Eski Yakındoğu’da Bazı Önemli Şehirler

Kaynak: Google Earth’den faydalanılarak hazırlanmıştır.

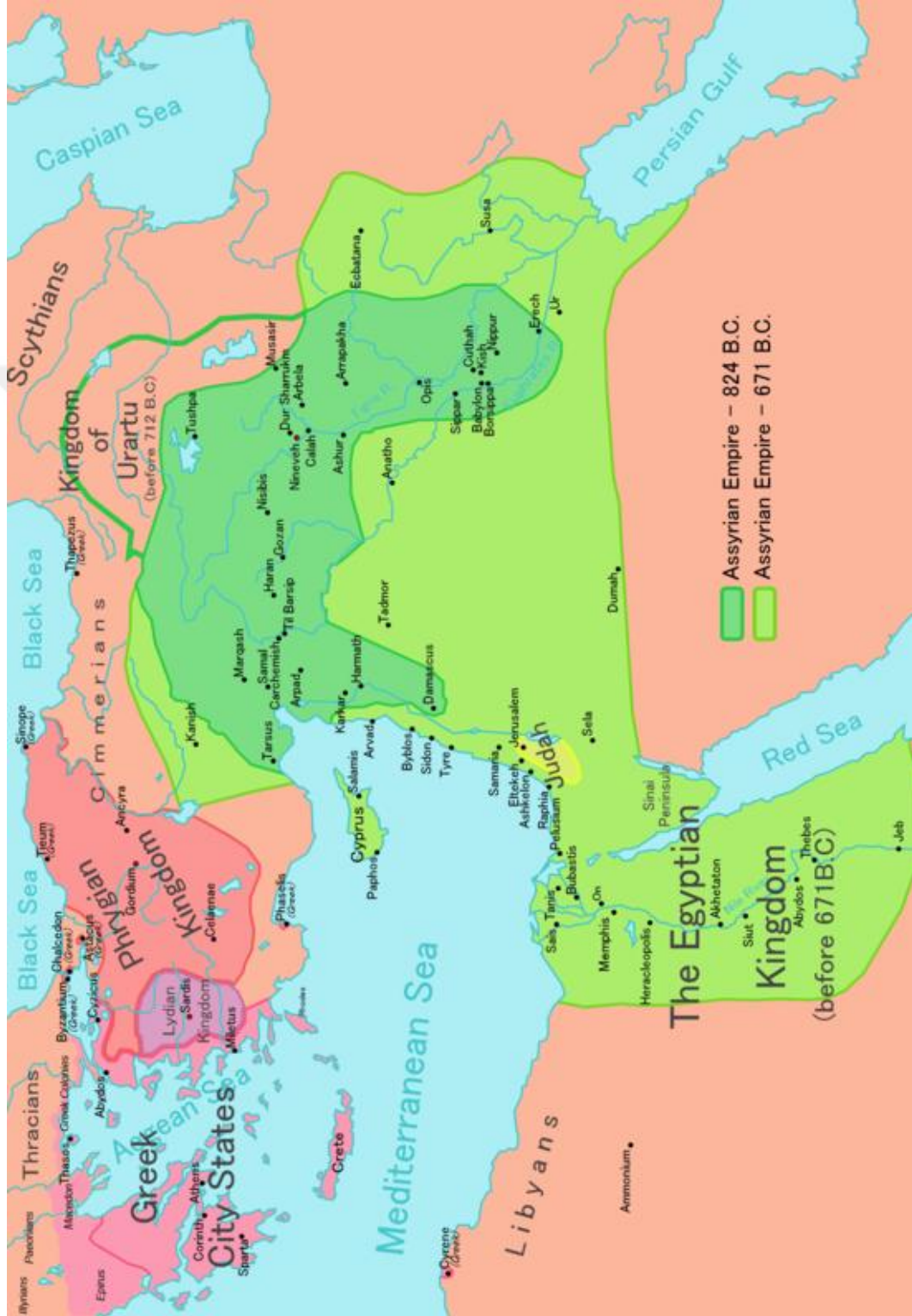
Ek 2. Asur İmparatorluğu ve Doğu Akdeniz Bölgesi (M.Ö. 750-625)

Kaynak: William R. Shepherd'in Tarihi Atlasından (1923)

https://www.lib.utexas.edu/maps/historical/shepherd/assyrian_empire_750_625.jpg

Ek 3. M.Ö. 824-671 Yılları Arasında Asur İmparatorluğunun Siyasi Haritası

Kaynak: Wikipedia

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_of_Assyria.png

Ek 4. Asurbanipal Döneminden Asur Savaş Arabası Rölyefi (M.Ö. 645-635)

Kaynak: British Museum, BM 136.774

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=366818&partId=1&searchText=assyrian&images=true&object=19556&page=1

Ek 5. Asur Kralı III. Tiglatpilaser'in Röllyefi (M.Ö. 728)

Kaynak: British Museum, BM 118.900

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=367013&partId=1&searchText=assyrian&images=true&object=19556&page=1

Ek 6. Asur Kralı II. Asurnasirpal'in Rölyefi (M.Ö. 865-860)

Kaynak: British Museum, BM 124.552

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=367034&partId=1&searchText=assyrian&images=true&object=19556&page=3

Ek 7. Sanherib Dönemi'nde Lakiş Şehri'nden Tutsaklara Yapılan İşkence (M.Ö. 700-692)

Rölyefte, tutsaklarının derilerinin canlı canlı yüzülmesi tasvir edilmektedir.

Kaynak: British Museum, BM 124.909

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=366873&partId=1&searchText=assyrian&images=true&object=19556&page=3

Ek 8. Asur Kralı II. Asurnasirpal'in Boğa Avından Bir Sahne (M.Ö. 875-860)

Duvar kabartmasında II. Asurnasirpal'in savaş arabası ile boğa avı tasvir edilmiştir. Arabada arkası dönük olan II. Asurnasirpal'dir. Öne atış yapmak yerine, sol eliyle heyecan yaratan arkadaki boğanın boynuzunu kavramış, sağ eliyle kılıç kullanarak boğanın boynunu kesmektedir.

Kaynak: British Museum, BM 124.532

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=369056&partId=1&searchText=assyrian&images=true&object=19556&page=4

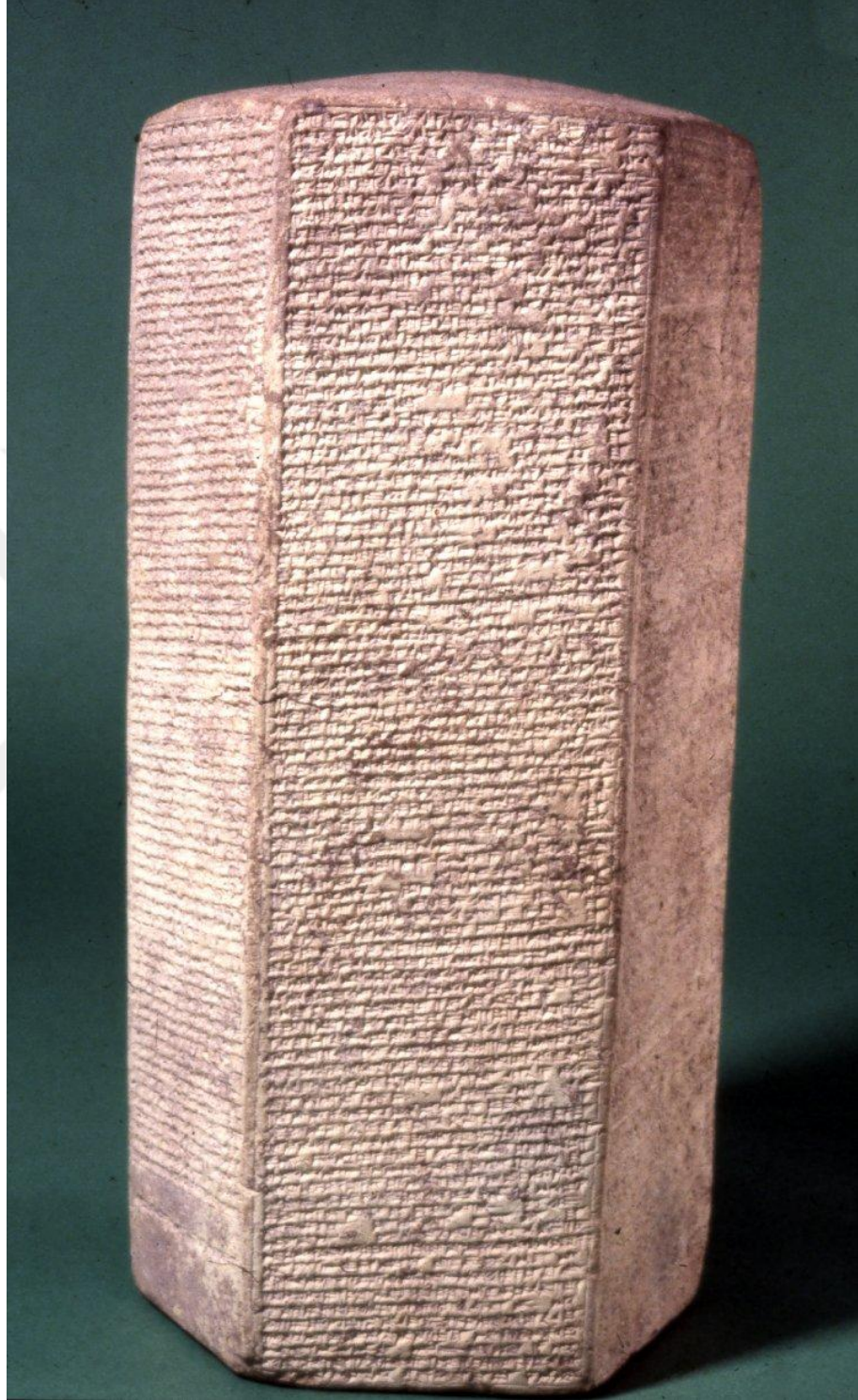
Ek 9. Asur Kalı Asurbanipal'in Aslan Avı Tasviri (M.Ö. 645-635)

Duvar paneli kabartmasında, Asurbanipal bir savaş arabasında ok ve yay ile aslan avlıyor. Bu arada arkadan saldıran başka bir yaralı aslan görevliler tarafından geçiriliyor.

Kaynak: British Museum, BM 124.867

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?searchText=inscription&matcult=16101&ILINK|34484,assetId=170115001&objectId=366929&partId=1

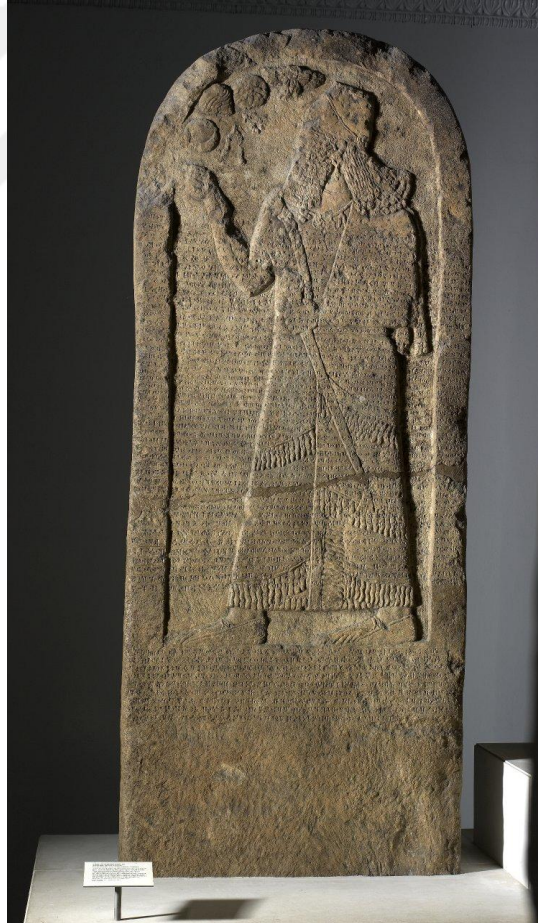
Ek 10. Asur Kralı Asarhaddon'un Prizma Yazıtı (M.Ö. 673-672)

Kaynak: British Museum, BM 121005

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=291290&partId=1&searchText=old+assyrian&people=93717&page=1

Ek 11. Diyarbakır/Bismil İlçesi Üçtepe Höyüğü'nden (Kurkh) III. Salmanassar'ın Kireçtaşı Steli

Asur Kralı III. Salmanassar, dört ilahi simgenin önünde durmaktadır. Bu simgeler sağdan sola şöyle açıklanır: 1. Tanrı Aşşur'un veya Güneş Tanrısı Šamaš'ın simgesi olan kanatlı disk. 2. Tanrıça İştar'ı simgeleyen altı uçlu yıldız. 3. Gökyüzü Tanrısı Anu'nun tacı. 4. Ay Tanrısı Sīn'in hilal ve disk şeklinde görünümü. Hilal yeni ayı, disk şekli dolunay'ı ifade etmektedir. Kral'ın boynunda dört adet simgeden oluşan bir tılsım takılıdır. Bunlar soldan sağa doğru; 1. Fırtına Tanrısı Adad'ın sembolü olan çatal, 2. Belirsiz bir anlam taşıyan daire parçası, 3. Sekiz uçlu yıldız. Bu muhtemelen Güneş Tanrısı Šamaš'ın sembolü olmalıdır. 4. Tanrı Aşşur'un kanatlı disk. Stelin yüzünde, kenar çerçevesinde ve alt kısmında çivi yazılı bir yazıt bulunmaktadır.

Kaynak: British Museum, BM 118884.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=367117&partId=1&searchText=star&matcult=16101&page=2

Ek 12. Eski Asur, Yeni Asur ve Babil Krallıklarında Ay Adları

Sıra	Eski Asur Ayları	Babil ve Yeni Asur Ayları (Standart Mezopotamya Takvimi)	Günümüz Karşılığı
1. ay	Şib'um	Nisannu	Mart/Nisan
2. ay	Qarrātum	Ayyaru	Nisan/Mayıs
3. ay	Kanwarta	Simanu	Mayıs/Haziran
4. ay	Tīnātīm / Suen	Du'uzu	Haziran/ Temmuz
5. ay	Kuzallum	Abu	Temmuz/Ağustos
6. ay	Allānātum	Ullulu	Ağustos/Eylül
6. ekli ay		2. Ullulu	
7. ay	Bēlti-ekallim (Resmî Yıl Başlangıcı)	Taşritu	Eylül/Ekim
8. ay	Narmak-Aššur ša sarratim	Arahsamna	Ekim/Kasım
9. ay	Narmak-Aššur ša kīnātīm	Kislimu	Kasım/Aralık
10. ay	Mahhur-ilī	Tebetu	Aralık/Ocak
11. ay	Ab-šarrāni	Şabatu	Ocak/Şubat
12. ay	Hubur	Addaru	Şubat/Mart
12. ekli ay		2. Addaru	

Ek 13. Eski Asur Takvimi, Standart Mezopotamya Takvimi ve Harran Takvimi

Sıra	Eski Asur Ayları	Standart Mezopotamya Takvimi (Babil ve Yeni Asur Ayları)	Sıra	Harran Takvimi Ayları
1. ay	Şib'um	Nisannu	4. ay	Nisan
2. ay	Qarrātum	Ayyaru	5. ay	Ayyar
3. ay	Kanwarta	Simanu	6. ay	Haziran
4. ay	Tīnātīm / Suen	Du'uzu	7. ay	Tammuz
5. ay	Kuzallum	Abu	8. ay	Ab
6. ay	Allānātum	Ullulu	9. ay	Aylul
7. ay	Bēlti-ekallim (Resmî Yıl Başlangıcı)	Taşritu	10. ay	Tiştirin al-'Awwal
8. ay	Narmak-Aššur ša sarratim	Arahşamna	11. ay	Tiştirin al-Sani
9. ay	Narmak-Aššur ša kīnātīm	Kislimu	12. ay	Kanun al-'Awwal
10. ay	Mahhur-ilī	Tebetü	1. ay	Kanun al-Sani
11. ay	Ab-šarrāni	Şabatu	2. ay	Şubat
12. ay	Hubur	Addaru	3. ay	Adhar

KAYNAKÇA

- **AfO** (aka AfK): Archiv für Orientforschung (vol. 1-2 as AfK = Archiv für Keilschriftforschung, Berlin . . . Wien 1923 ff.); Beih. = Beiheft (1933 ff.)
- **AHw**: W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden 1959 - 1981)
- **AKA I**: Budge, E. A. Wallis; L. W. King: The Annals of the Kings of Assyria: The Cuneiform Texts with from the Original Documents in British Museum, Volume I, Oxford University Press, London 1902.
- **AKT I**: Bilgiç, Emin; Sever, Hüseyin; Günbattı, Cahit; Bayram, Sabahattin, Ankara Kültepe Tabletleri I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- **AKT II**: Bilgiç, Emin ve S. Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, Ankara 1995.
- **AKT III**: Bilgiç, Emin ve Cahit Günbattı, Ankaraner Kültepetafeln, (FAOS B-3) Stuttgart 1995.
- **AKT IV**: Albayrak, İrfan, Ankara Kültepe Tabletleri IV, Ankara 2006.
- **AKT IX-a**: Albayrak, İrfan ve Hakan Erol, Kültepe Tabletleri IX-a, TTK. Yayınları, Ankara, 2016.
- **AKT V**: Veenhof, K. R., Kültepe Tabletleri V : The Archive of Kuliya, son of Aliabum (Kt. 92/k 188-263), Ankara, 2010.
- **AKT VI**: Larsen, M. T., Kültepe Tabletleri VI, Ankara, a-2010, b-2013, c-2014. (3 Cilt)
- **AKT VII-a**: Bayram, Sabahattin ve Remzi Kuzuoğlu, Kültepe Tabletleri VII-a, Ankara, 2014.
- **AL**: Delitzsch, Friedrich, Assyrische Lesestücke, mit grammatischen Tabellen und vollständigem Glossar; Einführung in die assyrische und babylonische Keilschriftlitteratur bis hinauf zu Hammurabi, für akademischen Gebrauch und Selbstunterricht, 4. durchaus neu bearb. Aufl. Assyriologische Bibliothek 16. (Leipzig 1912)
- Anspacher, Abraham S., Tiglath-Pileser III, The Columbia University Press, New York 1912

- **ARAB I:** Luckenbill, D. D.: Ancient Records of Assyria and Babylonia, The Chicago University Press, Chicago 1926.
- **ARAB II:** Luckenbill, D. D.: Ancient Records of Assyria and Babylonia, The Chicago University Press, Chicago 1927.
- Assyria Eponym List of the ORACC Project:<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saas2/corpus> (Erişim tarihi: 15.06.2016)
- **ATHE:** Kienast, B., Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel, Berlin 1960.
- **ATHE:** Kienast, B., Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel, Berlin 1960.
- Ay, Şeyma, İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri, History Studies, 2011, Cilt: 3 Sayı: 1.
- Baker, H., *Post-Canonical Eponyms of the Neo-Assyrian Empire*, Internet Project
- Balkan, Kemal, "The conception of trinity in the tablets of Kültepe," in Heinrich Otten, Hayri Ertem, Ekrem Akurgal and Aygül Süel, eds., Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp (Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Sayı: 1,; Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1992, s. 15-44.
- Balkan, Kemal, "The Old Assyrian Week", in H. G. Güterbock & Th. Jacobsen (ed.) Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday, Assyriological Studies 16, Chicago 1965, p. 159-174.
- Barjamovic, G.: Hertel, T. & Larsen, M. T., 2012: *Ups and Downs at Kanesh. Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*, Old Assyrian Archives, Studies 5, PIHANS 120, Leiden.
- Bateman, C. and Parsely, J., A List of Fragments Rejoined in the Kuyunjik Collection of the British Museum (London, 1960)
- Batuk, Cengiz, "Ortaçağ Harranileri'nde Eskatolojik Mitlerin Yahudi-Hıristiyan Apokaliptiğine Benzerliği", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29 (2005/2), s. 81-98.

- Bauer, Susan Wise, Antik Dünya- İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına, Çeviri: Mehmet Moralı, Alfa Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2013
- Bayard, Dodge, The Fihrist of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, Columbia University Press, New York, London 1970.
- Bayram, Sabahattin, Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler. 10. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Bildirileri II, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1990, s. 453-462.
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. IV (London, 1896)
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. I (London, 1889)
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. II (London, 1891)
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. III (London, 1893)
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. IV (London, 1896)
- Bezold, Carl, Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Vol. V (London, 1899)
- **BIN IV:** Clay, A.T., Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies IV, New Haven 1927.
- **BIN VI:** Stephens, F.J., Old Assyrian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies VI, New Haven 1944.
- Black, Jeremy, Andrew George and Nicholas Postgate A Concise Dictionary of Akkadian, 2nd Corrected Edition, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000, s. 343.
- Borger, Rykle, "Anhang: zur Kuyunjik-Sammlung", in Handbuch der Keilschriftliteratur II (Berlin and New York, 1975) pp. 331-395.
- Borger, Rykle, "Zur Kuyunjik-Sammlung. Nachträge zu HKL II, S. 331 - 395", in

Archiv für Orientforschung 25 (1974-77) pp. 411-413.

- Borger, Rykle. "Anhang: Nachträge zu Leichty Bibliography", in Handbuch der Keilschriftliteratur I (Berlin and New York, 1975) pp. 651-659.
- Böhl, F. M. Liagre de: Der babylonische Fürstenspiegel (Mitt. der Altorientalischen Gesellschaft 11;, 3, Leipzig : O. Harrassowitz, (1937) s.II.
- Brinkman, J. A., "New Evidence of Old Assyrian Hamuštum", *Orientalia* 32, 1963, p. 387-394.
- British Museum Online Kuyuncuk Koloksiyonu: <http://cdli.ucla.edu/collections/bm/bm.html>
- **CAH** : The Cambridge Ancient History, Cambridge, England 2008.
- Cameron, G.G., "The Annals of Salmanassar III, King of Assyria; A New Text", *Sumer*, VI/1, 1950.
- **CCT**: Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.
- Cecile, Michel, "The Day Unit Within the Old Assyrian Calendar", in Ş. Dönmez (ed.), *Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz*, Istanbul, 2010, p. 217-224.
- Chavalas, M. W.: *The Ancient Near East (Historical Sources in Translation)*, UK, Blackwell Publishing, 2006.
- Cohen, Mark E., *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, CDL Press, Bethesda, Maryland, 1993.
- Collective: *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Vol. 1, Part. I, A. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1998, especially p. xviii-xx for the post-canonical eponyms.
- Çeçen, Salih, "Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1, s. 49-59, Ankara, 1991.
- Çeçen, Salih, "mütānū in den Kültepe-Texten" *Archivum Anatolicum* 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1995, s. 43-72.
- Çeçen, Salih, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti Ve Çıkan Neticeler", III.

Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, 16-22 Eylül 1996, Yayına Hazırlayanlar: Sedat Alp, Aygöl Süel, Nuro! Matbaacılık, Ankara 1998, s. 119-124.

- Çeçen, Salih, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyaretleri ve Çıkan Neticeler”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 16-22 Eylül 1996, Yayına Hazırlayanlar: Sedat Alp, Aygöl Süel, Nuro! Matbaacılık, Ankara 1998, s. 121.
- Çığ, Muazzez İlmiye, “Çiviyazılı Belgelerin Bulunuşu Ve Yazıların Dillerinin Çözölüşü”, Anafilya Dergisi, Sayı: 78, Aralık 2007, s. 1-11.
- Daly, Kathleen N., Marian Rengel, Greek and Roman Mythology, A to Z, Chelsea House Publications; 3rd Ed. Edition, 2009.
- David, M., Georg Eißer und Julius Lewy, “Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe”, Teil 1 u. 2, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 52 (1932), s. 496-503.
- Delporte, E., Délimitation scientifique des constellations. Cambridge University Press, 1930.
- Dercksen, J. G., “Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology”, BiOr 68, 2011, p. 233-244.
- Dercksen, J. G., *Old Assyrian Institutions* (MOS Studies 4; PIHANS 98). Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004.
- Dercksen, J. G., The colophon of Kültepe Eponym List G, *NABU* 2008/54.
- Donbaz, Veysel, “Kültepe I-B Katı Tabletlerine Genel Bakış”, X. Türk Tarih Kongresi 1986 Ankara, C. 2, Basım: 1990, s. 433-451.
- Donbaz, Veysel, The Old Assyrian Month Name Kanwarta, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 24, No. 1/2. (1971), s. 24-28.
- Duymuş, H. Hande, Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri), Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Eder, Christian, “Assyrische Distanzangaben und die absolute Chronologie Vorderasiens”, *Altorientalische Forschungen*, Volume 31, Issue 2 (Dec 2004), pp. 191-236.; Türkçe Çeviri: Atila Türker; “Asur Zaman Aralığı ve Ön Asya’nın Kesin Kronolojisi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı I, Temmuz 2009, s. 195-

239.

- **EL:** G. Eisser and J. Lewy, Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft 33 und 35. Leipzig 1930-35 (EL 1 und 2, wenn nach Sieten zitiert).
- Eren, Mustafa, “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültepe Koleksiyonu ve Üzerindeki Çalışmalar”, Anadolu Araştırmaları 8, İstanbul, 1982, s. 249-252.
- Falkner, M., “Die Eponymen der spätassyrischen Zeit,” *Archiv für Orientforschung* 17, p. 100-120, 1954-56.
- Fincke, J.C., The Babylonian texts of Niniveh, *Archiv für orientforschung* 50, 2003-2004.
- Finkelstein, *Jacob*, “The Genealogy of the Hammurapi Dynasty,” *JCS* 20 (1966) pp. 95–118.
- Florioti, H. Hande Duymuş, “Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler” *History Studies*, Cilt 4, S. 2, s.149-168.
- Florioti, H. Hande Duymuş, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt/Volume XXVII, Sayı/Number 2 Aralık/December 2012.
- Florioti, H. Hande Duymuş, *Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 16-17.
- Garelli, Paul and Michel, C., *Tablettes Paléo-assyriennes du Kültepe I (kt 90/k)*, TPAK I, Paris 1997.
- Gasche, H. and J.A. Armstrong, V.G. Gurzadyan: *Dating the Fall of Babylon: A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*, Ghent and Chicago 1998.
- Gasson, Lionel, *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, New Haven and London 2002.
- Gelb, I. J., “Two Assyrian King Lists”, *Journal Of Near Eastern Studies*, 23/4, Chicago 1954, p.209-230.
- Gelb, I. J., *Inscriptions from Alişar and Vicinity*, Oriental Institute Publications 27, Chicago 1935.

- Gökçek, L. Gürkan, *Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları*, Ankara 2015
- Gökçek, L. Gürkan, Faruk Akyüz, “Asur Ordusu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 54.
- Grayson, A.K., *Assyrian, Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, 1975.
- Green, Tamara M., *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran*, Leiden-New York- Köln 1992.
- Günaltay, Şemsettin, *Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Günbattı, Cahit, "Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge", XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1999, s. 75-83.
- Günbattı, Cahit, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kanis Kralları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Günbattı, Cahit, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum III*, Ankara, 1997, s.131-155.
- Günbattı, Cahit, “Kültepe Tabletleri Arasında Aile Haberleşmelerinden Örnekler”, Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri 19-21 Temmuz, Çorum 1990.
- Günbattı, Cahit, 2008a: “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, G. Kryszat (ed.), *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008*, *AoF* 35, Berlin, p. 103-132.
- Günbattı, Cahit, 2008b: “A List of Eponyms (KEL D) from Kültepe”, C. Michel (ed.), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, *Old Assyrian Archives Studies* 4, PIHANS 112, Leiden, p. 125-135.
- Gündüz, Şinasi, “Cultural and Religious Structure of Harrān In 7th-10th Centuries AD, *Journal of Social and Human Sciences* vol 2 no 1 Skopje 2015, s. 5-22.
- Güner, İbrahim, Oğuz Şimşek, “İğdır’da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, İstanbul 1998, s. 129-135.
- Hallo, W.W. and Van Djik, *The Exaltation of Inanna*, New Haven 1968.

- Hecker, K., “Zur Dauer des Intervalls Zwischen den Schichten Karum II und Ib am Kultepe”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Ankara 1998), s. 2297-305.
- Hirsch, H., **Untersuchungen zur Altassyrischen Religion**, Graz 1961.
- http://asart.science.ankara.edu.tr/gunes_sistemi/venus.php
- http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=list_of_old_assyrian_limmu_officials
- http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=the_old_assyrian_calendar
- <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SKYCAL/SKYCAL.html?cal=2016#skycal>
- <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saas2/corpus>
- <http://weather-averages.com/location/iq/99072-mosul>
- <http://www.acikbilim.com/2013/01/dosyalar/herkes-icin-astronomi-gokyuzunde-ne-goruyoruz.html>
- <http://www.anafilya.org/go.php?go=7d7c4e00b0dc3>
- <http://www.angelfire.com/tx/tintirbabylon/caledarintro.html>
- <http://www.britishmuseum.org/>
- <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/climate.htm>
- <http://www.haberuzay.com/2015/06/gezegem-ile-yldz-arasndaki-farklar.html>
- <http://www.lexiline.com/lexiline/lexi249.htm>
- <http://www.louvre.fr/en/departments/near-eastern-antiquities>
- http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Nufus_Mevzuati/Kanun/pdf/bazi_ay_adla_rinin_degistirilmesi_hakkinda_kanun.pdf
- <http://www.oocities.org/astrologymulapin/pathofenlil.htm>
- <http://www.runningreality.org>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_of_Assyria.png
- <https://www.jw.org/tr/yayinlar/dergiler/g201012/kutsal-kitapta-asurlular/>
- https://www.lib.utexas.edu/maps/historical/shepherd/assyrian_empire_750_625.jpg

- **HUCA**: Hebrew Union College Annual (Cincinnati 1924 ff.); Supp. = Supplement (1976 ff.)
- ICK I: Hrozny, B., *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I*, Praha 1952.
- ICK II: Matouš, Lubor, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II*, Praha 1962.
- Jaakko, Hämeen-Anttila, “Continuity of Pagan Religious Traditions in Tenth-Century Iraq.” In: A. Panaino and G. Pettinato (eds.). *Ideologies as Intercultural Phenomena. Melammu Symposia 3*. Milan: Universita di Bologna & IsIAO 2002, s. 89-108.
- Jankowska, N. B., “A System of Rotation of Eponyms of the Commercial Association at Kaniš”, *ArOr* 35, 1967, p. 524-548.
- **KAJ** : E. Ebeling, *Keilschrifttexte aus Assur juristischen Inhalts* (= *WVDOG* 50, 1927)
- Kammenhuber, A., *Die Arier im Vorderen Orient*, Heilderberg, 1968.
- **KAV (020)** : Schroeder, O., *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts* (= *WVDOG* 35, 1920)
- **KAV (021)** : Schroeder, O., *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts* (= *WVDOG* 35, 1920)
- Kınal, Füzuran, “Amarna Çağı’nda Mısır’ın Önasya Münasebetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1943, Cilt: 2 Sayı: 1 Sayfa: 99-106.
- Kınal, Füzuran, “Khorsabad Kırıl Listesi Ve Kronoloji”, *Belleten*, XLII/166, Ankara 1978, s.171-200.
- King, L.W., *Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Supplement* (London, 1914)
- **KKS**: Matouš, L., and M. Matoušova-Rajmova, *Kappadokische Keilschrift tafeln mit Siegeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität in Prag*, Praha 1984.
- Kofoed, Jens Bruun, *Fact and Fiction in the Ancient Near East: The Assyrian Royal Inscriptions, The Babylonian Chronicles, and the Books of Kings in the Hebrew Bible*, *SEE-J Hiphil* 1pp. 1-15. [<http://www.see-j.net/hiphil>] (2004). Published 9 September 2004.

- Köroğlu, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi – Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kramer, Samuel Noah, Tarih Sumer’de Başlar, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Kraus, F. R., Könige, die in Zelten wohnten. Betrachtungen über den Kern der assyrischen Königsliste, Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 28, No. 2, Amsterdam 1965, 123-142.
- Kryszat, G., Herrscher, Kult und Kultradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien. Teil 3/2: Grundlagen für eine neue Rekonstruktion der Geschichte Anatoliens und der assyrischen Handelskolonien in spätaltassyrischer Zeit II, in G. Kryszat (ed.), *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008*, AoF 35, Berlin, p. 195-219.
- Kryszat, G., *Zur Chronologie der Kaufmannsarchive aus der Schicht 2 des Kārum Kaneš*, Old Assyrian Archives, Studies 2, PIHANS 99, Leiden, 2004.
- **KTB 1:** Lewy, J., Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blanekertz, Berlin, 1929.
- **KTH:** Lewy, J., Die Kültepetexte aus der Sammlung Frida Hahn Berlin, Leipzig, 1930.
- **KTS I:** Lewy, J., Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul, İstanbul 1926.
- **KTS II:** Donbaz, Veysel, Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul, Stuttgart 1989.
- Kuhrt, Amelie, Eski Çağda Yakınoğu (M.Ö. 3000-330), 3. Basım, Cilt 2, Çeviren Dilek Şendil, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2013.
- Kuran-ı Kerim Meali, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş - Dr. Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2011.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009.
- Kutsal Kitap Kayıtlarında Asur, Uyanış Dergisi, Aralık 2010.
- Lacambre, D., KEL G 79, Aššur-malik ou Ahiyaya?, *NABU* 2009/18.

- Lambert, W.G and A. Millard: Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum. Second Supplement (London, 1968)
- Lambert, W.G and A. Millard: Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection. Third Supplement (London, 1992)
- Lambert, Wilfred G., “Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List”, *Iraq* (British Institute for the Study of Iraq) Vol. 38, No. 2 (Autumn, 1976), pp. 85-94.
- Landsberger, Benno ve Kemal Balkan, “Asur Kralı İrişum’un Kültepe’de 1948’de Bulunan Kitabesi”, *Belleten*, Cilt XIV, Sayı 54, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1950, s. 171-268.
- Landsberger, Benno, “Assyrische Königsliste und "Dunkles Zeitalter”, *JCS* 8, 1954, s. 31-46.
- Langdon, Stephan, *Babylonian menologies and the Semitic calendars*, Oxford University Press, London, 1935.
- Langdon, Stephen and J. K. Fotheringham, *The Venus Tablets of Ammizaduga*, Oxford University Press, London, 1928.
- Larsen, Mogens Trolle, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies (Mesopotamia 4)*, Akademisk Forlag, Copenhagen 1976.
- Layard, Henry, *Nineveh and its Remains: with an Account of a Visit to the Chaldaean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil-worshippers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians, 1848-49, 1852*, Çeviren: Zafer Avşar, Avesta Basın Yayın, İstanbul 2000.
- Leemans: W.F., “Old Babylonian Letters and Economic History A Review Article with a Digression on Foreign Trade”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.11, No.2,171-226.
- Lerner, Fred, *Kütüphanelerin Hikayesi – Yazının Bulunuşundan Bilgisayar Çağına*, Çeviren: Dilek Berilgen Cenkciler, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2007.
- Lewy, Julius, *Keilschrifttexte in den antiken-museen zu Stanbul*, İstanbul 1926.
- Lewy, Julius., “The Assyrian Calendar”, *Ar.Or.* XI. (1939b), s. 35-46.
- Lie, A.G., *Inscriptions of Sargon II King of Assyria, Part I*, Librairie Orientaliste

Paul Geuthner, Paris, 1929.

- Livingstone, A., Court poetry and literary miscellanea. State Archives of Assyria III, Helsinki University Press. Helsinki 1989.
- Livingstone, A., Court Poetry and Literary Miscellanea. State Archives of Assyria III, Helsinki University Press. Helsinki 1989.
- Menant, M. Joachim, Ninive Sarayı Kütüphanesi, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.
- Mihçioğlu, Cemal, “Bir Kamusal İlişkiler Örnekolayı: Ay Adları ya da Türk Dil Kurumu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını 474, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi 17, Ankara 1981.
- Michel, C’ecile, “The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives”, Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies, 2008, s.71-82.
- Michel, C’ecile, “Were There Only Merchants at Aššur and Kaneš? Overview of Professions Attested in the Old Assyrian” Cahit Günbattı’ya Armağan, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın Nu: 417, Ankara 2015, s. 171-184.
- Michel, C’ecile, Ecrire et compter chez les marchands assyriens du début du IIe millénaire av. J.-C., in T. Tarhan, A. Tibet & E. Konyar (eds.), Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, 2008, p. 345-364.
- Millard, A., “*The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*”, SAAS II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1994.
- Müller, K. F., “Das assyrische Ritual I: Texte zum assyrischen Königsritual, MVAG”, 1937
- Nassouhi, Essad, “Grande liste des rois d'Assyrie” AfO (Archiv für Orientforschung) IV, 1927, s. 1-11.
- Neegrish, Bernard, “The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed”, JACS Vol. 8, s.78-88.
- Newgrosh, Bernard, The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed, JACF Volume VIII (1999) Page 078-106.

- **OIP XXVII:** Gelb, I.J., Inscriptions from Alishar and Vicinity, Oriental Institute Publications 27, Chicago 1935.
- **OIP:** Oriental Institute Publications (Chicago 1924 ff.)
- Olmstead, Albert, Assyrian Historiography, a Source Study, Social Science Series, Volume III, Number I, University of Missouri, Columbia 1916, pp. 1-66.
- **OLZ :** Orientalistische Literaturzeitung (Berlin 1898 ff.)
- Oneil, W. M., Zaman ve Takvimler, Çeviren: Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001
- Ossendrijver, Mathieu, Babylonian Mathematical Astronomy: Procedure Texts (Sources and Studies in the History of Mathematics and Physical Sciences), Springer Science-Business Media, New York, 2012.
- Otten, Heinrich, “Eski Şark’ta Kütüphaneler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Sayı: 3.4 Cilt: 19, s: 201-211. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1961.
- Ökse, A. Tuba, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), sayı 36, K1Ş-2006, s. 47-68.
- Öz, Esmâ, “Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya’nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri”, The Journal of Academic Social Science Studies, No:45, s. 143-158.
- Özgen, I., “Geç-Hititler”, National Geographic Türkiye, Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, No.93, İstanbul, 2009, s.44-57.
- Özgüç Tahsin, Kültepe Kaniş/Neşa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
- Özgüç, Tahsin “Kaneş” The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, Editör: Eric M. Meyers, C. 1, Oxford University Press, 1997, s. 266-268.
- Özgüç, Tahsin, Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neşa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Özgüç, Tahsin, Kültepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezi’nde Yapılan Yeni Araştırmalar, Ankara 1959.

- Özgüç, Tahsin, Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, Ankara 1986.
- Özgüç, Tahsin, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949 = Ausgrabungen in Kültepe: Bericht über die im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft, 1949 durchgeführten Ausgrabungen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.
- Özgüç, Tahsin, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- Parker, Bradley J., "The Construction and Performance of Kingship in The Neo-Assyrian Empire", *Journal of Anthropological Research*, vol. 67, 2011, s. 357-386.
- Parpola, S., "Sequence of Post-Canonical Eponyms", in K. Radner (ed.), *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, 1/I: A, Helsinki, 1998, p. xviii-xx.
- Pedersen, Olof, "Archives and Libraries: I. Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament", *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* 2, Walter de Gruyter, Berlin/New York 2009.
- Pedersen, Olof, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, Bethesda, Md.: CDL Press, 1998.
- **POAT:** W.C. Gwaltney, Jr. *The Pennsylvania Old Assyrian Text*, HUCA, Supplement 3. Cincinnati 1983.
- Poebel, A., "The Assyrian King List from Khorsabad", *Journal Of Near Eastern Studies*, Vol. 1, No. 3 (Jul., 1942), s. 247-306.
- Poebel, A., "The Assyrian King List From Khorsabad", *Journal Of Near Eastern Studies*, 1/3, Chicago 1943.
- **PRAG I:** Prag Müzesindeki Yayınlanmamış Kültepe Tabletleri.
- **PSBA:** *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology* (London 1878 ff.)
- **PSD:** Pennsylvania Üniveritesi Sumer Sözlüğü Projesi'nin internet ortamındaki kayıtları (ePSD) için bakınız: <http://psd.museum.upenn.edu/epsd/nepsd-frame.html>
- Rawlinson, Henry Creswicke, "A Selection from the Miscellaneous Inscriptions of Assyria: The Cuneiform Inscriptions of Western Asia, British Museum 1875.

- Reade, Julian, “Archaeology and the Kuyunjik archives” Klass R. Veenhof (Ed.) Cuneiform Archives and Libraries. Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, İstanbul 1686.
- Reade, Julian, “Assyrian eponyms, kings and pretenders, 648-605 BC,” *Orientalia* NS 67, 1998, p. 255-265.
- Reade, Julian, Assyrian King List, The Royal Tombs of Ur and Indus Origins, JNES, Vol 60, No. 1, (2001) s.1-29.
- Reaven, J., Kayıp Kütüphaneler, Çeviren: Dilek Berilgen Cenkçiler, Bileşim Yayıncılık, İstanbul 2006.
- **RINAP:** The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period:<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus/>
- Roux, G., Ancient Iraq, Great Britain, Baltimore: Penguin 1969.
- **SAA 1:** S. Parpola, The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West (1987)
- **SAA 10:** S. Parpola, Letters from Assyrian and Babylonian Scholars (1993)
- **SAA 11:** F. M. Fales and J. N. Postgate, Imperial Administrative Records, Part II: Provincial and Military Administration (1995)
- **SAA 12:** L. Kataja and R. Whiting, Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period (1995)
- **SAA 13:** S. W. Cole and P. Machinist, Letters from Assyrian and Babylonian Priests to Kings Asarhaddon and Assurbanipal (1998)
- **SAA 14:** R. Mattila, Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part II: Assurbanipal Through Sin-šarru-iškun (2002)
- **SAA 15:** A. Fuchs and S. Parpola, The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces (2001)
- **SAA 16:** M. Luukko and G. Van Buylaere, The Political Correspondence of Asarhaddon (2002)

- **SAA 17:** M. Dietrich, *The Neo-Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib* (2003)
- **SAA 18:** F. S. Reynolds, *The Babylonian Correspondence of Asarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia* (2003)
- **SAA 2:** S. Parpola and K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* (1988)
- **SAA 3:** A. Livingstone, *Court Poetry and Literary Miscellanea* (1989)
- **SAA 4:** I. Starr, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria* (1990)
- **SAA 5:** G. B. Lanfranchi and S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces* (1990)
- **SAA 6:** T. Kwasman and S. Parpola, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Asarhaddon* (1991)
- **SAA 7:** F. M. Fales and J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration* (1992)
- **SAA 8:** H. Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings* (1992)
- **SAA 9:** S. Parpola, *Assyrian Prophecies* (1997)
- **SAA:** State Archives of Assyria <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>
- Safar, Fuad, *Ashur*, Bağdat 1960.
- Sayce, A.H., *Cappadocian Cuneiform Tablets from Kara Eyük*, *Babylonica* 6, 1911, s. 65-80.
- Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını*, Sayı: 47, Ankara 1991.
- Sever, Erol, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2008.
- Sever, Hüseyin, “Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1.2, Ankara 1987, s. 421-428.

- Sevin, Veli, Assur Resim Sanatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Sevin, Veli:, Yeni Asur Sanatı II / Asur Resim Sanatı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- Stratford, Edward, “Successor Eponyms, Debt Notes, Intercalation, and the Old Assyrian Calendar during Kültepe Level II: A Critical Reappraisal”, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 74, No. 2 (October 2015), s. 301-324.
- **STT** : Sultantepe Tabletleri
- **STT 1-2**: Gurney, Oliver R. and Hulin, Peter; STT 1 (Sultantepe Tablets I), 046 + STT 2 (Sultantepe Tablets II), 348, 1957, 1964.
- Şahin, Hasan Ali, “Eski Anadolu’da Kaşşum Görevlisi”, Archivum Anatolicum, Sayı: 5, Ankara 2002, s. 204-212.
- Şahin, Hasan Ali, Ahmet Çaycı, Mehmet Akgül, ve diğerleri, Editör: Remzi Duran, Mitoloji ve Din, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, Eskişehir 2012.
- Şahin, Hasan Ali, Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725), Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Nu: 7, Kayseri 2004.
- Şahin, Hasan Ali, Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, Yıl: 2007/1, s. 151-166.
- Şenalp, Leman, Eskiçağlarda Kütüphaneler, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Cilt 6, Sayı 3 (1957), s.40-44.
- Tadmor, Hayim, “The Historical Inscriptions of Adad-nirari III”, Irak 35, No: 2, (1973) s. 141-150.
- **TC III** : Lewy, J., Tablettes Cappadociennes troisieme serie Musee de Louvre, Paris 1935.
- Üstüner, Ali Cengiz, Mezopotamya’da Sumer Uygarlığı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008.
- Veenhof, K. R., “The Chronology of Karum Kanish, Some New Observations”, 34. RAI 1987. İstanbul 1998, 421-450.

- Veenhof, K. R., “The Old Assyrian Hamuštum Period: A Seven-Day Week”, *JEOL* 34, 1997, p. 5-26.
- Veenhof, K.R., “A dead of Manumission and Adoption from the Later Old Assyrian Period”, *Festschrift Kraus*, (1982), s. 360-385.
- Veenhof, K.R., “Eponyms of The later Old Assyrian Period and Mari Chronology”, *M.A.R.İ.* 4, 1985, s. 191-218.
- Veenhof, K.R., *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological İmplications*, Turkish Historical Society, Ankara 2003.
- Veenhof, K.R., *The Old Assyrian List of Year Eponyms. Corrections, Additions and Chronology*, *NABU* 2007/49.
- Verlag, Fischer, *Die Altorientalischen Reiche III*, Frankfurt am Main 1975.
- **VS 26:** Veenhof, K.R. and E.K. Brandt, *Vorderasiatische Schriftdenkmaler der Staatlichen Museen zu Berlin, Heft XXVI, Altassyrische Tontafeln aus Kültepe Texte und Siegelabrollungen*, 1992.
- Weir, John D., *The Venus Tablets of Ammizaduga*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul 1972.
- Whiting, R., “The post-canonical and extra-canonical eponyms,” in A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire, 910-612 BC. SAAS. II, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 1994, p. 72-78.
- Wolters, Albert M., *Belshazzar's Feast and the Cult of the Moon God Sîn*, *Bulletin for Biblical Research* 5 (1995) 199-206.
- Yardımcı, Nurettin, “1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986, s. 273-296.
- Yıldırım, Nurgül, “Anadolu’da Bulunan Yeni Asurca Belgeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt: 29, sayı: 48, Ankara 2010, s.119-135.

İNDEKS

A

Ab-šarrāni, 42, 46, 136, 137
 Akdeniz, 30, 31, 32, 33, 34, 87, 91, 94,
 122
 Allānātum, 42, 45
 Aralık, 43, 98
 Aššur-rēša-iši, 83
 Asurbanipal, 22, 34, 35, 59, 60, 99, 101,
 102, 103, 104, 124
 Ay, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 47, 52, 62,
 68, 70, 109, 110, 111, 113, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 139, 143,
 149

B

Bābil, 30, 31, 33, 34, 35, 43, 44, 45, 46,
 47, 56, 57, 58, 59, 60, 72, 79, 81, 91,
 94, 99, 100, 101, 103, 109, 111, 112,
 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121,
 122, 124
 Bābilliler, 28, 35, 39, 59, 60, 109, 118,
 119, 121
 Bēlti-ekallim, 42, 45, 49, 52, 63, 112,
 113, 120, 136, 137
 Bērum, 37
 British Museum, 22, 23, 54, 82, 84, 85,
 94

D

Dur-Šarrukēn, 21, 33, 34

E

Elam, 39
 Eski Asur, 23, 27, 28, 29, 37, 40, 42, 43,
 44, 45, 47, 48, 49, 51, 61, 64, 94,
 112, 113, 120

G

Güneş, 38, 42, 52, 68, 108, 109, 111,
 118, 119, 120

H

Hamuštum, 38, 39, 40, 41, 42, 61, 62,
 67, 68, 69, 119, 121, 141, 155

Harran, 35, 110, 111, 112, 113, 115,
 121, 144, 155
 Hatti, 33, 87, 89, 90, 92
Hizkiya, 71, 97
 Hubur, 42, 47, 64

I

I. Adad-nirari, 30, 84, 94
 II. Asurnasirpal, 32, 83, 84, 91, 92
 II. Sargon, 21, 33, 34, 43, 74, 75, 83,
 106
 III. Adad-nirari, 33, 92, 105

İ

İrīšum, 26, 29, 48, 49, 50, 51, 67, 83,
 85, 93

J

Jüpiter, 109

K

Kalhu, 23, 27, 32, 34, 85, 86, 87, 91, 99,
 105, 106, 107
 Kaniš, 24, 25, 26, 27, 30, 37, 40, 49, 64,
 69, 70, 81, 105, 146, 150, 154
 Kanwarta, 42, 44, 136, 137, 142
 Kaššum, 41, 42, 65, 67, 68, 69, 154
 Kommagene, 87
 Korsabad, 21, 22, 27, 33, 34, 73, 74, 75,
 76, 79, 80, 107, 118
 Kuyuncuk, 22, 23, 27, 52, 141
 Kuzallum, 42, 44
 Kültepe, 24, 25, 26, 27, 37, 39, 40, 41,
 42, 48, 49, 50, 51, 52, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 67, 69, 70, 79, 83, 93, 94,
 105, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 146, 148, 150, 151, 154,
 155

L

Līmum, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
 55, 61, 63, 64, 70, 81, 87, 89, 103,
 121, 122

M

Mahhur-ilī, 42, 46, 136, 137
 Mars, 109, 111, 114
 Merkür, 111
 Mitanni, 30, 31, 32, 89

N

Nairi, 87, 89, 92
 Narmak-Aššur ša kīnātim, 42, 46, 136,
 137
 Narmak-Aššur ša sarratim, 42, 45, 46,
 136, 137
 Nimrud, 23, 27, 32, 105, 106
 Ninive, 22, 23, 27, 31, 34, 35, 52, 53,
 55, 58, 60, 96, 97, 99, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 110, 124, 143, 149
 Nippur, 29, 58, 60, 99, 100

Q

Qarrātum, 42, 44, 136, 137

S

Šamši-Adad, 84, 85
 Sanherib, 22, 33, 34, 71, 83, 97, 101
 Šapattum, 41, 42, 62, 68, 69, 119, 121
 Satürn, 109, 112

Ş

Şib'um, 42, 43, 44, 136, 137

S

Sumer, 56, 58, 114
 Sumerliler, 38, 56, 57, 58, 60, 81, 98,
 108, 112, 118, 119, 121

T

Tevrat, 70, 71, 88, 96, 97, 109, 118, 148
 Tīnātim, 42, 44

U

Ūmum, 37
 Ur, 28, 29, 45, 58, 78, 81, 99, 100, 105,
 115, 152
 Uruk, 56, 76, 99

V

Venüs, 109, 112

W

Warḥum, 42, 61, 121

Y

Yahuda, 34
 Yeni Asur, 28, 37, 43, 47, 48, 51, 52,
 54, 55, 70, 82, 83, 94, 95, 96, 99,
 100, 106, 114, 115, 116, 119, 120,
 121, 142, 143, 150, 154
 Yeruşalim, 72, 88, 97

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet Selim BAYSAL, 1985 Yılında Tokat'ın Turhal İlçesi'inde doğdu. İlköğrenimini Üzümlören İlköğretim Okulu'nda, ortaöğrenimini Tokat İmam Hatip Lisesi Ortaokulu'nda, liseyi Açıköğretim Lisesi'nde bitirdi.

2004 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydoldu. 2008 yılında Tarih lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans programına kaydoldu.

2009 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı alanına Araştırma Görevlisi olarak atandı.

2010 yılında Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında “Eski Anadolu'da Önemli Bir Siyasi Teşekkül Olan Zalpa Krallığı” başlıklı tezi ile yüksek lisans programını bitirdi. Aynı yıl Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora programına kaydoldu.

2016 Yılında Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü tarafından maddi olarak desteklenen ve Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında yürütülen “Asurlular'da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi” başlıklı tezini hazırladı.

Bildiği yabancı diller: İngilizce / İyi seviye.